

עם הארץ

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס מו
אדר א תשפ"ב
(מהדורה שניה מרחשון תשפ"ב)

'ועד טוב' הינה חבורת לומדים שנפגשת כפעם בחודש ללבן סוגיא למדנית, לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו. במיפגש המשותף מתלבנים הדברים ב'מלחמתה של תורה'.

כתב בשפע חיים, דרשות חומש רש"י, תשמ"ב, פש' אחרי-קדושים עמ' של"ה:

על האדם להיזהר שגדרי הקדושה ופרישות לא יביאו אותו לידי פירוד ושנאה כי אז לא הועיל כלום. אל לו להתרחק מעם הארץ יותר ממה שהתחייב על פי הלכה... מוטל עליו לאהוב את העם הארץ אהבת נפש כי סוף כל סוף הוא חוטר מגזע ישראל קדושים...

אדרבה הת"ח צריך לקנא בעם הארץ ולדעת שאף שכעת הוא נזהר ממגעו ונראה חשוב ממנו אבל בעולם העליון לא יהיה אפילו עפר תחת כפות רגליו של העם הארץ, הרי הוא יודע ספר ומבין באיזה צורה צריכים לקיים את המצוות בשלמות ראויה...

לכן כל עבירה וכל נדנוד חטא שלו שקול כנגד רבבות חטאיו של העם הארץ כי הלא הוא יודע את רבונו ומתכוון למרוד בו...

לעומתו העם הארץ שמימיו לא קרא ולא שנה וכל ימיו אשר חיה לא ראה עבודת ה' ואינו יודע יראת שמים מהו, יש חשיבות גדולה לכל מצוה שמקיים, היא מקובלת לרצון, עולה לריח ניחוח וחשובה עשרת מונים מהמצוה שהתלמיד חכם מקיים¹...

לימוד סוגיית עם הארץ, מעלה שאלות רבות. ומהן, מי היו אותם "עמי הארץ", כמה מהעם היו "עמי הארץ" וכמה "חברים", האם נוצרה איבה בין עמי הארץ לבין חכמים (וההיפך), האם חכמים חששו לאיבה זו (או שרצו מידת מה של ניתוק).

¹ רציין שם למנהג שהיה, שנערים היו הולכים לראות כיצד עמי הארץ מסדרים את ליל הסדר, ועי"ש. רציין הערה 181.

(עיינן חגיגה כב. שלא תיווצר איבה כיון שנותן תרומה לעם הארץ חבירו) וכו' ומה
היו הגבולות של גירת עם הארץ כדי שלא כל אחד יבנה במה לעצמו.

בשם חבורת הלומדים

רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו:

הרב שגיא אסרף

הרב איתי ליפשיץ

הרב נח ליפשיץ

הרב יצחק קראוס

הרב שלמה רבינוביץ

תוכן העניינים :

הקדמה (המושג, פושע או שוגג, מה היה קודם לתקנה, הלכות והגדרות).....	- 5
דין התוספתא.....	- 16
מחלוקת חכמים ור' מאיר / סוגיית הגמ' במסכת ברכות.....	- 23
מחלוקת חכמים ור' מאיר / סוגיית הגמ' במסכת גיטין.....	- 25
הגדרות שונות לעם הארץ - שיטת רבי מאיר.....	- 27
עבור מי תוקנה תקנת דמאי ועל מי היא חלה.....	- 39
זימון עם עם הארץ.....	- 50
קנס וגדר לפרוש מהן.....	- 56
עם הארץ ברגל.....	- 62
עם הארץ בשבת.....	- 66
חבר כיום – על מי ניתן לסמוך לענין מעשרות.....	- 70
עם הארץ כיום.....	- 73
"ולא עם הארץ חסיד" / הרב נח ליפשיץ.....	- 83

הקדמה (המושג, פושע או שוגג, מה היה קודם לתקנה, הלכות והגדרות)

(עם הארץ – ביאור המושג)

א. עם הארץ (וכנגדו קיים המושג חבר²), עליו מדובר בש"ס³, הינו אדם מישראל⁴ שאינו בר מעלה (בדרגות שונות) אולם איננו רשע. ובביאור המושג "עם הארץ" כתב הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה:

לכן כינו חכמים עליהם השלום מי שלא למד "עם הארץ"⁵, כלומר שלא נבראו אלא לבנין הארץ ולפיכך יחסום אליה.

ובפירושו לאבות בפרק פרק ה' משנה ז' כתב הרמב"ם:

בור - הוא האיש אשר אין לו לא מעלות שכליות ולא מעלות מידות. רצוני לומר לא חכמה ולא מוסר ואף לא הגיע לו קנין הרעות⁶, אלא כאילו הוא ערום מן הטובות והרעות. וזה יקרא בור, כדמות הארץ אשר לא נזרע בה דבר מן הדברים...

² עיין הערה 52.

³ רש"י בפירוש התורה בפש' קדושים (ויקרא, כ' ב'): "עם הארץ - עם שבגינו נבראת הארץ". ובמשמעות זו אין גנאי. והפמ"ג באגרת השניה (בתחילת או"ח) נשאל: "מלת עם הארץ למה נקרא כן" והשיב: "עם הארץ חשוב מבור, על כל פנים ירא חטא, הלואי ונהיה כך. עובד אדמה...". וע"ע חת"ס נדרים דף פא..

⁴ אולם בתנ"ך 'עמי הארץ' (בלשון רבים) אינם (דוקא) מישראל. וכגון בספר דברים פרק כ"ח פס' י': "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" ובמלכים א' פרק ח' פס' ס': "למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא האלוקים אין עוד". וכן 'עם הארץ' (בלשון יחיד) אינו בהכרח ישראלי כמבואר בבראשית כ"ג פס' ז': ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת". ביחס לישראל ביקרא פרק ד' פס' כ"ז: "ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ". ויל"ע האם מכאן 'רמז' שחטאים מצויים יותר אצל "עם הארץ" או שאין לדייק זאת מהפסוק, ועיין ב"מ לג': שזדונם של עמי הארצות נחשב לשגגה.

⁵ הרמב"ם מתייחס ללימוד, אמנם עיין בטבלה באות ד' בהגדרות שונות של עם הארץ, שלא דוקא תלויות בלמידה אלא באי הקפדה על קיום מצוות (שיתכן שבאה מאי למידה).

⁶ הרב קפאח בפירושו מעיר, שבנדפס נכתב "הדעות" אבל זו ט"ס.

ועם ארץ - הוא איש שיש לו מעלות מידות אבל אין לו מעלות שכליות⁷, רצוני לומר, שיש לו דרך ארץ ואין לו תורה, וזה יקרא עם ארץ⁸, כלומר שהוא מתאים ליישוב הארץ וקיבוצי המדינות, לפי שיש לו מידות תיטב בהן חברתו עם זולתו, כמו שבארנו בפתיחת חיבורנו.

ונראה שלשיטת הרמב"ם האדם המוזכר במשנה בקידושין פרק א' משנה י' הינו הבור:

וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב.

וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (כאן):

ודרך ארץ הוא שתהיה חברתו עם בני אדם חברות נאה בעדינות ובנמוס. וענין אין זה מן הישוב, שאין בו תועלת לבנין הארץ⁹ אלא הוצאתו מן המדינה טוב יותר למדינה. ואמרו באדם שזו תאורו ומושבו מושב לצים ופסול לעדות.

ובתחילת פרק י"א מהלכות עדות (הל' א'-ב') כתב הרמב"ם:

מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ הרי זה בחזקת רשע ופסול לעדות מדבריהם, שכל מי שירד עד כך חזקה שהוא עובר על רוב העבירות שיבואו לידו.

⁷ בפרק ב' משנה ה' כתב הרמב"ם: "ועם הארץ. הוא שאין לו מעלות שכליות אבל יהיו לו קצת מעלות המדות".

⁸ בגמ' בחולין דף קל: אמר רבי שמואל בר נחמני בשם ר' יונתם, שעם הארץ הינו אדם שאינו מחזיק בתורה ה' (ולא ביאר מה נכלל בדבר).

⁹ כלומר, 'בנין הארץ' אינו בהכרח חקלאות בניה ומסחר – אלא הנהגה שבין אדם לחבירו, ויל"ע האם זו כוונתו גם בפירוש המשנה.

לפיכך אין מוסרין עדות לעם הארץ ואין מקבלין ממנו עדות אלא
אם כן הוחזק שהוא עוסק במצות ובגמילות חסדים ונוהג בדרכי
הישרים ויש בו דרך ארץ¹⁰, מקבלין עדותו אף על פי שהוא עם הארץ
ואינו לא במקרא ולא במשנה.

משמע שאף מי שאינו במקרא ואינו במשנה ואינו בדרך ארץ הינו בכלל
עם הארץ לעומת דבריו בפירוש המשנה הנ"ל שאדם זה הינו בור, וקצ"ע.

מדברי הרמב"ם עולה שהכינוי "עם הארץ" מבטא את מעלתו של אותו
אדם (שיש בו תועלת לארץ) אף שיש בו חסרונות אחרים שאינם באים
לידי ביטוי בכינויו¹¹, אולם האו"ז באלפא ביתא סימן ד' ביאר שכינוי זה
הינו ביטוי לחסרון:

שקורים לאדם שאין בו תורה עם הארץ כלומר חשוד שבארץ
כדכתי' 'והנה כחה הנגע' ומתרגמי' והא עמיא מכתשא...¹².

ובאגרת הטיול¹³ אות ע' ביאר:

עם הארץ נקרא כן בעבור שאוחז ומדבק בעבדות האדמה ובהבלי
העולם הוה עד שיחשיב לעצמו כתושב בארץ אבל החכמים וצדיקים
חושבים עצמם כגרים¹⁴.

(ולקמן באות ד' טבלה ובה ההגדרות ההלכתיות של עם הארץ).

¹⁰ למרות שלא יצא מכלל הגדרת "עם הארץ". והאם קבלת עדותו באופן זה היא מעיקר הדין או על
הקולא של ר' יוסי? עיין בטבלה באות ד'.

¹¹ עיין לקמן בדברי הרב נח ליפשיץ.

¹² ויקרא י"ג ו'. וביאר שם שעדיף ללמד בן עם הארץ מבן של ת"ח.

¹³ לרבי חיים ב"ר בצלאל (אחי המהר"ל מפראג) זצ"ל

¹⁴ הו"ד גם בטמעי המנהגים (מהד' אשכול), ליקוטים – ענינים שונים עמ' תקכ"ח, ושם בהערות
מעלת תפילת עמי ארצות, עי"ש.

(פושע או שוגג)

ב. האם "עם הארץ" הינו אדם שבועט בכוונה במצוות או בלימוד תורה, או שמדובר באדם שלא זכה ללמוד ומחמת מיעוט ידיעותיו הוא טועה ואינו מרדק במצוות (עיין בפתחה - בדברי השפע חיים)?

הרא"ש בברכות (פרק ז' סימן כ', לקמן אות כה) כתב שעם הארץ פשע בכך שלא למד ומשמע שהיה באפשרותו ללמוד. אמנם בגמ' בב"מ לג': מוגדרים עמי הארץ כשוגגים¹⁵. אולם יתכן שישנם סוגים שונים של עמי הארץ. ולשיטת ר' מאיר שעם הארץ הינו מי שאינו אוכל חולין בטהרה (לקמן אות ז'), לא מדובר בפושע שהרי אין חובה לאכול חולין בטהרה (ושמא לגביו הכינוי עם הארץ הינו שיתוף השם ולא דבר מהותי¹⁶). אמנם בתוס' מבואר שיש הרבה ענייני עם הארץ (לקמן אות יד). ויתכן שאין כוונתו רק להנהגות שונות של עם הארץ אלא גם לסיבת הנהגתו (פשיעה או שגגה)¹⁷.

(קודם התקנה ואחריה)

ג. הלכות רבות נאמרו ביחס לעם הארץ. יש לעיין מה היה קודם שתוקנה תקנה זו ולפני שנקבע שיש דרגה שנקראת "עם הארץ" (עיין אות כ', לו - בדברי המנחת שלמה). יתכן שמקודם כשהיו יודעים ידיעה מסויימת על אדם, נהגו בו כדינו ולא קבעו שיש קבוצה שלימה שמוחזקת כ"עמי הארץ".

¹⁵ יתכן שאחר שלא למד בפשיעה עתה הוא שוגג במעשיו. ועיין הערה 86.

¹⁶ עיין הערה 58.

¹⁷ ועיין הערה 181.

ועוד שהדבר תלוי האם ההנהגות ביחס לעם הארץ, הינם עיקר הדין, כיון שנתגלה שהוא עם הארץ, אין צורך לתקנה מיוחדת עבורו אלא כיון שהוא עם הארץ, דיניו ידועים (עיין אות ה' בדברי התוספתא ובסוגיות לקמן שהביאו את דבריה באות יא-יב), או שאחר שנתגלה שאדם מסויים הוא עם הארץ, החילו עליו תקנות והנהגות שהינם מעבר לעיקר הדין (כגון שלא לזמן עם עם הארץ – לקמן אות כ, כב ואילך, שיטת החזו"א באות כ"ו).

גם יתכן שבחלק מהמקרים מעיקרא נהגו הנהגות על פי דין ותקנת 'עם הארץ' באה גם להקל, כשיטת רבי יוסי בקבלת עדות מעם הארץ (בטבלה שלאחר אות ד'¹⁸) ויתכן שכל האפשרויות נכונות וחז"ל שקלו כיצד לנהוג בכל מקרה. ועיין לקמן אות ט' מדוע יש צורך בהגדרת "עם הארץ".

(הלכות והגדרות)

ד. הלכות רבות נאמרו ונגזרו ביחס לעם הארץ (לסוגיו השונים). נראה שלא כולם מטעם אחד אלא ישנם טעמים שונים. וכגון:

- חשש שיכשילו את האחרים (כגון, בדין הנישואין, קניית עבדים, טהרות – אות ה'),
- אי נאמנות שלהם (פשט הדין באי נאמנותם ביחס לטהרה – אות ו').
- כדי שעמי הארץ לא יכשלו¹⁹.

¹⁸ אמנם יתכן שתלוי מי הוא עם הארץ עליו דיבר ר' יוסי.

¹⁹ כגון, מנחות צט: "אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי, אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש, ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר, מצוה לאומרו בפני עמי הארץ". ולשיטת ר' יוחנן עם הארץ יכשל מדיעת הלכה זו (עיין במפרשים שמא הוא לא ילמד יותר או לא יגדל את בניו לת"ת). וכן בעירובין לב ע"ב: "רבי סבר נחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא, ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה".

- הלכות שנובעות מכך שעמי הארץ לא ישמעו לנו (עיין פירוש המשנה לרמב"ם כלים פרק י' משנה א')
- קולות בדין בלפני עור כיון שאנו מצווים להחיותו שלא יבוא לידי שנאה²⁰.
- קולות מחשש שיעשו בימה לעצמם (עיין בטבלה לקמן).
- להתרחק מהם ומחברתם, כיון שלא נאה להיות עימהם או כדי להענישם (עיין אות כב לגבי זימון ואות כו לגבי נאמנות על טהרה, שיטת החזו"א לקמן באות כו).
- חשש שזיק לנו (עיין בטבלה לקמן – שלא להתלוות לו בדרך).
- שלא לרחם עליו²¹.

ובסוגיות הגמ', הלכות שנאמרו ביחס לעם הארץ, וכן שיטות שונות מי הוא בכלל עם הארץ. ישנן סוגיות בהם נאמר דינו של עם הארץ, אבל לא הוגדר ביחס לאיזה דרגת עם הארץ מדובר, וקיימות סוגיות בהם נחלקו מי הוא עם הארץ, אבל לא התפרש ביחס לאילו הלכות נאמרו הגדרות אלו, בטבלה לקמן חלק מסוגיות אלו (עם הסברים ביחס למה נאמרו²²).

(בטור הימני של הטבלה מצויין האם הסוגיא כתבה הן את ההלכה והן את ההגדרה או רק אחת מהן).

²⁰ עיין הערה 181.

²¹ עיין נדרים מט. שאין לגלות לעמי הארץ מעלת אכילה של החלק הפנימי של הדלעת בחלב ושל אכילת החלק הפנימי של זרעוני פשתן בחלב. ופירש שם רש"י: "משום דדבר מעולה הוא לרפואה ואסור לומר להם שום דבר שיהנו ממנו". אמנם ראשוני אחרים מבארים באופן שונה.

²² רש"י בברכות מז: בד"ה "איזהו עם הארץ" כתב: "שדיברו חכמים בכל מקום" ולכאורה מדבריו נראה שהגדרות שנאמר שם בסוגיא – תקפות לכל מקום בו נאמרה הלכה מסויימת לגבי עם הארץ, ואין הלכות המחלקות בין דרגות שונות של עמי הארץ, וצ"ע בכונתו (ועיין דברי נחמיה שבסוף הש"ס שהעיר על כך, וכתב שלא דוקא ועיין דברי טהרות). ועיין גם בדבריו בגמ' בסוטה דף כב (באות יג).

לאיזה ענין	הגדרת עם הארץ	
מקח וממכר, נישואין - האם יש חשש הכשלה	ר"מ: אינו אוכל חולין בטהרה. חכמים: אינו מעשר פירותיו	תוספתא ע"ז (הגדרות והלכות)
זימון לפי שיטת חכמים		ברכות מז: (הגדרות והלכות)
האם לסייע לעם הארץ לברור וכדו' בשאר שנים לר"מ כן (ולחכמים לא).		גיטין ס"א. (הגדרות והלכות)
תוס' שאנץ בשם ר"י ותוס' גיטין ²³ : לשיטת ר"מ: חשודים לתרו"מ ולטהרות, אין מזמנים עליהם, ואינם נאמנים על השביעית, ואין קונים מהם דברים שיש לקנותם מן המומחה		
א. רש"י בסוטה כתב שמדובר על חשד על המעשרות והתרומות והטהרות ומוחזק מגעו טמא ³⁵ ב. בגמ' בברכות נאמר שרמב"ח לא זימן עם	24 ר"מ/ר"א ²⁵ : אינו קורא ק"ש שחרית וערבית ²⁶ . חכמים/ר' יהושע ²⁷ : אינו מניח תפילין. בן עזאי: אין לו ציצית בבגדו.	מז: ברכות /סוטה כב. (הגדרות והלכות)

²³ עיין אות יט.

²⁴ עיין בשיטות התנאים המוזכרות בפנים. וכתב החזו"א בשביעית סימן י' ס"ק ז' שבכלל הגדרת עם הארץ: "וכן אם מתמיד לעבור על לאו מן הלאוין שרוב ישראל משמרין". ויתכן שמכוון לבאר שתנאים בברייתא שציינו לק"ש או למי שאין לו ציצית וכדו' – כיוונו למצוות ש"רוב ישראל משמרין" ומי שאינו משמר מצוה זו, או עובר על לאו שרוב ישראל משמרין – זו סיבה לכנותו עם הארץ. ולדבריו יל"ע האם מחלוקת היא בין התנאים או מר אחר חדא ומר אמר חדא – ואינם חולקים אלא כל אחד מהם ציין למצוה שרוב ישראל משמרים. ואכן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בהערות לגמ' סוטה דף כב. כתב ע"פ החזו"א, שכל השיטות איתנהו להלכה. ועיין אות יג, לו.
אמנם יתכן ששיטת אחרים שגם קרא ושנה ולא שימש ת"ח הרי הוא בכלל עם הארץ, איננה מוסכמת על התנאים שבריתא.

²⁵ בברכות ר"א ובסוטה ר"מ.

²⁶ בסוטה נוסף: "בברכותיה". ועיין הערה 30.

²⁷ בברכות – ר' יהושע.

³⁵ עי"ש ד"ה "ה"ז ע"ה" וד"ה "איזהו עם הארץ". ורש"י כרך החשדות יחדיו, למרות שבמשנה בבכורות בפרק ד' משנה י' שנינו: "החשוד על השביעית אינו חשוד על המעשרות החשוד על המעשרות אינו חשוד על השביעית החשוד על זה ועל זה חשוד על הטהרות ויש שהוא חשוד על הטהרות ואינו חשוד לא על זה ולא על זה...". ונראה האמורים בגמ' אינם אלו שנאמרו בבכורות, שאלו שבבכורות אין בהם את החסרונות של המוזכרים כאן בגמ', אלא יש בהם חשד למעשרות אבל אינם חשודים על דברים אחרים וכדו'. ואילו מי שאינו קורא ק"ש וכו' חשודה לכל הדברים שהזכיר.

מי שלא קרא ולא שנה – משמע לענין זימון (ועיקר הסוגיא שם לענין זימון) וכ"כ תוס' הרא"ש בברכות (בהסברו הראשון). ג. תוס' שאנץ בשם ר"י כתב לגבי מי שאינו קורא ק"ש, שאין מוסרין לו עדות (גמ' פסחים)³⁶. ומשמע שכל התנאים דיברו בענין עדות. וכ"כ בתוס' הרא"ש בברכות ("ועוד מצינו למימר") לענין ששת הדברים (עדות וכו') שנאמרו בפסחים (לקמן).	רבי נתן²⁸: שאין לו מזוזה בפתחו ר' יונתן/נתן²⁹ בן יוסף: יש לו בנים ואינו מגדלן ללימוד תורה³⁰. אחרים: קרא ושנה ולא שימש ת"ח³¹. רב הונא³²: הלכה כאחרים. ³³רמי בר חמא לא אומין עליה דרב מנשיא בר תחליפא דתני ספרא וספרי והלכתא³⁴.	
ששה דברים נאמרו בעמי הארץ: אין מוסרין להן עדות, ואין מקבלין ממנו עדות, ואין מגלין להן סוד, ואין ממנין אותן אפוטרופוס על	לפי תוס' שאנץ בשם ר"י ותוס' הרא"ש (לעיל) – ביחס להלכות אלו נחלקו התנאים בגמ' בברכות וסוטה דלעיל ר"ף פסחים טז: חשוד על (גניבה) שבועה, ועריות, שפ"ד, (אינו במקרא ובמשנה, ואינו בד"א ובמצוות).	פסחים מט: (הלכות ללא הגדרות)

²⁸ רק בברכות, בגמ' בסוטה הושמט.

²⁹ בברכות הגירסא "ר' נתן"

³⁰ בזוה"ק יתרו, אות תקנ"ד (במהד' הסולם), שאדם חייב ללמד את בנו תורה כדי שלא יהיה עם הארץ ויהיה חשוד על הכל ואפילו על שפ"ד, ג"ע וע"ז, ו"מי שהוא עם הארץ והולך למקום שאין מכירים אותו, ואינו יודע לברך – חושדים אותו שהוא עובד ע"ז" !

³¹ עיין בדברי החזו"א באות לח ובהערה 235.

³² בגמ' בברכות בלבד.

³³ בגמ' בברכות בלבד.

³⁴ וסבר שלא שימש ת"ח ושם בהמשך הגמרא: "כי נח נפשיה דרמי בר חמא, אמר רבא: לא נח נפשיה דרמי בר חמא אלא דלא אומין ארב מנשיא בר תחליפא. והתניא, אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ, שאני רב מנשיא בר תחליפא דמשמע להו לרבנן, ורמי בר חמא הוא דלא דק אבתריה. לישנא אחרינא: דשמע שמעתתא מפומיהו דרבנן וגריס להו - כצורבא מרבנן דמי". משמע הלכה כאחרים ולפיכך יש לברר את דברי רבא.

³⁶ כמבואר בסוגיא בפסחים – ושם ששה דבריו ומסתבר שכן גם לגבי כל היששה שנאמרו שם – ולקמן בטבלה.

	תשובת הגאונים ³⁷ : בישנו בדרך ארץ וביראת שמים ואעפ"י שלא קרא ולא שנה ולא שימש ת"ח.	היתומים ³⁸ , ואין ממנין אותן אפוטרופוס על קופה של צדקה, ואין מתלוין עמהן בדרך. ויש אומרים, אף אין מכריזין על אבידתו ³⁹ .
חגיגה כב. (הלכות ללא הגדרות)	דתניא, אמר רבי יוסי: מפני מה הכל נאמנין על טהרת יין ושמין כל ימות השנה - כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו, ושורף פרה אדומה לעצמו. אמר רב פפא: כמאן מקבלינן האידנא סהדותא מעם הארץ, כמאן - כרבי יוסי.	רי"ף פסחים טז ⁴⁰ : אינו במקרא ובמשנה אבל בד"א ובמצוות ⁴¹ . אבל חשוד וכו' (כנ"ל) בדבריו בששת הדברים) - אין לקבל. וכשיטתו ברמב"ם פי"א מעדות ה"א (לח"מ שם) רא"ש פסחים: מדובר באותה דרגת ע"ה של ששת הדברים ומשום איבה התיירו (ולא ביאר מה היא הדרגה שם - יתכן כר"י - כנ"ל) ⁴² .
פסחים מט. / מט: (הלכות ללא הגדרות)	לא לשאת בת ע"ה ⁴³ - דבר כעור. שהם שקץ, נשותיהם שרץ, ..., כל בהמה	טור אבה"ז ב': שחשוד לעבור להכעיס וביאר בב"י שכוונתו להגדרת ר"י בתוס' לקמן (וכתב בדרישה ס"ק כ"ז שכן שאר ההלכות לקמן למעט ההיתר לנוחרו וכו') ב"י: אפילו אינו עובר להכעיס אלא לתאבון

³⁷ שערי תשובה כ"ג ועיי"ש תשובה כ"ד.

³⁸ רש"י: "שחשוד על הגזל". אמנם ברור שיש עמי הארץ שאינם חשודים על גזל/החלפה כפי
שעולה מסוגיית הגמ' בגיטין סא: ובחולין ו:; עיי"ש שחוששים להחלפה רק כשיש הוראת היתר.
ועיין הערה 58.

³⁹ עיין בדברי החות יאיר באות מ'.

⁴⁰ ועיין שו"ת הרי"ף סימן קנ"ג, שה"ה ב"עמי הארץ שאינם זריזין בתפילה ובמצוות ואין בהם
ד"א. ושם כתב שקבלת העדות כיום היא: "אם עוסק בתורה ובמצוות ובד"א אלא שאינו יודע תורה".

⁴¹ תנב"א רבה מהד' איש שלום סימן ט"ז: "אילו ע"ה שיש בהם דרך ארץ ושאר המצוות, מרחיקין
עצמן מן העבירה ומכל דבר מכוער" - ועיין הם בבחינת ע"ה. ורש"י באבות פרק ב' משנה ה' כתב:
(ולא עם הארץ חסיד): "אבל ירא חטא אפשר דהוי מתוך שהוא מתעסק בסחורה"

⁴² עיין לקמן אות מג בפסק השו"ע לגבי עדות.

⁴³ ובמעשה איש ח"א עמ' ר"צ וח"ב עמ' ר"ח כתב בשם החזו"א שאם הבת עצמה בת ת"ח אין
קפידא בכך שאביה ע"ה. ועיין בספר ר' יעקב (תולדות ר' הגר"י קמינצקי זצ"ל עמ' 100.

או שאינו בקי בדקדוקי מצות		
ר"ן בשם רש"ג: כי אינו יודע הלכות שחיטה	רבי: ע"ה אסור לאכול בהמה – אינו עוסק בתורה	פסחים מט: (הלכות הגדרות) ללא
שיטת ר"י בתוס': "כופר להכעיס דה"ל הריגתו כמו פיקוח נפש שהוא לסטין וחשוד על הדמים" ר"ף: שהיה רץ אחר הזכור או נערה המאורסה ר"ן: גוזמא ⁴⁴	מותר לנוחרו ביוה"כ שחל בשבת	פסחים מט:
תפארת שמואל על הרא"ש/רא"ש: כהגדרת ר"י לקמן. אבל אם אינו בדרגה זו - אין איסור אבל טוב שלא	אסור להתלוות בדרך – אינו חס על חייו ולא יחוס על אחרים	פסחים מט: (הלכות הגדרות) ללא
ר"י בתוס' כאן: כאמור לעיל, לנוחרו וכו' ר"ן: גוזמא	ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יוחנן: לקורעו כדג. ר' שמואל בר יצחק: מגבור. ⁴⁵	פסחים מט: (הלכות הגדרות) ללא

⁴⁴ בתשובת הגאונים, שע"ת סימן כ"ג כתב בשם גאון, שהתלמידים שחשבו שהדברים כפשוטם ולכן התירו לעצמם ממון ע"ה – הם עצמי עמי הארץ והיה ראוי לנוחרין ביוה"כ שחל להיות בשבת. וכתב הרמב"ן בגמ' חגיגה כב. : "ובודאי שהדבר גוזמא ולא להתיר שפיקוח דמים אמרו ולא עוד אלא שההורגו נהרג עליו, אלא מתוך שנאה שהיו שונאין תלמידי חכמים את עמי הארץ שאינן במקרא ובמשנה ולא בדרך ארץ היו מגזימין בכך, כדאמרינן עלה נמי עם הארץ מותר לקורעו כדג א"ר יצחק ומגבו, ואין בין שפיקוח דמים בסייף ובחנק לקריעתו כדג ומגבו היתר ואיסור אלא גוזמא.

⁴⁵ בצ"א חלק ט"ו סימן ל"ד כתב בשם הבן יהודה בפסחים (כאן): "דרשב"ן מיייר בחולה שמת בחליו ודרך הרופאים לקרוע בטן החולה אחר שמת כדי לידע סיבת מחלתו ומה ענינו, על כן ודאי במת ישראל לא ניתן להם רשות בכך משום ניוול ובזיון, ועל זה אמר רשב"ן דעם הארץ שמת מותר לקרוע כדג מראשו ועד רגלו כדי להתלמד בו דבר בחכמת הרפואה ולא חיישינן לבזיון דידה, דיהיה לו כפרה בכך. והוסיף רשב"י לומר שרי לקרוע מגבו אף על גב דהוי ניוול טפי כשקורעו מגבו, ודברים אלו היו נמצאים בדורות הראשונים דמצינו בגמ' דתלמידי רבי עקיבא שלקו זונה אחת ומצאו בה רנ"ב אברים, נמצא גם בזמן התנאים היו עוסקים בחכמת הניתוח לדעת ולראות באברים הפנימיים, ולא רצו לעשות ניוול אלא רק לזונה.... וא"א להשיג חכמות אלו על בורין א"כ יעשו קריעה בגוף האדם שכבר מת, ובהכי איירי הכא ולא נפלאות ולא רחוקה כונה מן המאמר הזה, ובכך הודה אותו אפיקורוס ונסתם פיו עכ"ל" וכתב הצ"א: "והפירוש הוא אמנם עד להפליא אך השאלה הנשאלת היא אם אכן כיון הגרי"ח ז"ל להורות כן גם למעשה להתיר... או דילמא שכתב זאת רק בדרך של דרוש וקבל שכר", והגר"ע יוסף זצ"ל במאור ישראל לסוגייתנו כתב שזו הלכה למעשה ולכן לא למחות את תורמים גופם למדע. ובמאור ישראל (הגר"ע יוסף זצ"ל) הביאו וכתב שזו הלכה למעשה. ועיין ילקו"י, בקו"ח ואבילות סימן י"ד סעיף י"ג. ובעבודות ונהגות לבית בריסק חלק ד' עמ' רמ"ח כתב ש"פורש מדרכי ציבור" אין מתעסקין עימו לכבוד, אבל יש לקוברו ואסור לנתח. ועיין שו"ת חת"ס י"ד שמ"א ובשו"ת מנחת יצחק חלק ו' קל"ז.

פסחים מט: (ללא הגדרות)	ר"ע: כשהייתי ע"ה – ת"ח אנשכנו כחמור	תוס': למרות שהיה צנוע ומעלי (וטוב) אמר זאת כי סבר שת"ח מתגאים על ע"ה ⁴⁶ ריטב"א: קודם שנעשה צנוע ומעלי רמ"ע מפאנו ס"ג: ואף היה דן לכף זכות בהיותו ע"ה. הלכות קטנות ח"ב רי"ב: היה עובר על דברי חכמים (אף שהיה צניע ומעלי) ⁴⁷
פסחים מט:	ר"מ: כאילו כופתה לפני ארי - ללא בושפת פנים	יחז"ד ה' ס"א: עם הארץ גמור שאינו לא בתורה ולא במצות ובגמילות חסדים ⁴⁸
פסחים מט:	ר"א: היו הורגין אותנו לולי היו צריכים אותנו למו"מ	
פסחים מט:	ר' חייא: לעסוק בתורה בפני ע"ה כאילו בועל ארוסתו בפניו	מנחת יצחק ט' ק"א: כשאנו חרד לדבר ה'
פסחים מט:	המשך דברי ר' חייא: שנאתם גדולה לנו משנאת עכו"ם לישראל – ונשותיהן יותר מהן	
מנחות צט:	אמר רבי יוחנן משום רשב"י: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש, ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר מצוה לאומרו בפני עמי הארץ	רש"י: שלא ירגיל בניו לת"ת תוס' רי"ד: מי שלא זכה לתורה מהרש"א: ע"ה שלא זהיר בק"ש

⁴⁶ חשוקי חמד, נדה ע: בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל: "בחור שאינו בן תורה, מדותיו אינם מדות אמיתיות... מדותיו הם מתוך מוסריות וברגע אחד זה יכול להתחלף, וכמו שנאמר במשנה (אבות פ"ג מ"ז) אם אין תורה אין דרך ארץ, ופירש רבינו יונה כלומר מי שאינו יודע תורה, אינו שלם במדות של דרך ארץ, כי רוב מדות הטובות שיש בדרכי העולם בתורה הם, כמו והעבט תעביטנו, הענק תעניק לו, מאזני צדק אבני צדק, וכמה וכמה כיוצא בהם. אם כן בלא תורה לא יהיו דעותיו שלמות בדרך ארץ. ויש לשאול שמצינו בכתובות (דף סב ע"ב) שרבי עקיבא היה רועה של כלבא שבוע, ראתה אותו בתו של כלבא שבוע שהוא צניע ומעלי, אמרה ליה אי מקדשנא לך אזלת לבי רב והלך ונשא לה. הרי רואים שראתה את מדותיו הטובות, ולקחה אותו למרות שאינו בן תורה, ויש לומר שמה שראתה שהוא צנוע ומעלי, היינו שראתה בו דברים גדולים, שאם ילמד יוכל להשתלם מאד בתורה ובמדות, למרות שגם כעת עדיין לא היה מושלם במדות". כלומר, לא יתכן בעל מידות טובות שאינו ת"ח. ושמא בכך נחלקו התוס' והריטב"א (לקמן). ולולי דבריו היה מקום לומר, שיתכן שיהיה בעל מידות טובות, אבל לא ידע כיצד לנתב אותן נכונה.

⁴⁷ ועיין בהערות במהדורה עם פירוש "גן הלק"ט".
⁴⁸ עיין אות מ.

נדרים מט.	פנים הפשתן טוב לאוכלו לרפואה עם חלב – אין לומר בפני ע"ה	עיינ בראשונים טעמים שונים
-----------	--	------------------------------

דין התוספתא

ה. בתוספתא בע"ז פרק ג' נאמרו כמה הלכות בדינו של עם הארץ⁴⁹ וכגון (הלכה ב'):

מוכרין לעם הארץ ספרים תפילין ומזוזות⁵⁰ ואין לוקחין תפילין
אלא המומחה⁵¹...

בפשטות המומחה הוא הניגוד לעם הארץ⁵² ובהמשך התוספתא נאמר

⁴⁹ תוספתא, ע"ז פרק ג': "מוכרין לעם הארץ ספרים תפילין ומזוזות ואין לוקחין תפילין אלא מן המומחה ואם לקח ממי שאינו מומחה ומצא בידו שנים ושלשה צבתים של תפילין בודק הימנו תפילין אחת של יד או של ראש בצבת הראשון וכן בשיני וכן בשלישי וכן ברביעי:
לוקחין מעם הארץ עבדים ושפחות בין גדולים בין קטנים ומוכרין לעם הארץ עבדים ושפחות בין גדולים ובין קטנים ולוקחין מהן בנות קטנות אבל לא גדולות דברי ר' מאיר וחכמים אומרים גדולה ומקבלת עליה ואין נותנין להן בנות לא גדולות ולא קטנות דברי ר' מאיר וחכמים אומ' נותן לו גדולה ופוסק עמו על מנת שלא תעשה טהרות על גביו:
מעשה ברבן גמליאל הזקן שהשיא את בתו לשמעון בן נתנאל הכהן ופסק עמו על מנת שלא תעשה טהרות על גביו רבן שמעון בן גמליאל אומר אין צריך שאין כופין את החבר שיעשה טהרות על גב עם הארץ ואיזהו עם הארץ כל שאינו אוכל חוליו בטהרה דברי ר' מאיר וחכמים אומרים כל שאינו מעשר".

⁵⁰ מנחת ביכורים: "ולא חיישינן לזלזולא אי נמי משום גוונא דלוקחין נקט".

⁵¹ (האם מדובר שהמוכר הוא כותב התפילין או סוחר בתפילין) עיינ בגמ' עירובין צו. לגבי הבדיקה של תפילין שנקנו ממי שאינו מומחה (וברמב"ם פרק ב' מתפילין הלכה י') ומדובר שלקח ממנו כמה וכמה תפילין ויכול לבדוק רק חלקם כדי שיוחזק בכשרות. וכתב המשנ"ב בסימן ל"ט ס"ק כ"ב: "והוא שאומר שכתבן בעצמו או שאומר שלקחן מאדם אחד ותלינן שאותו האדם כתבן הכל בעצמו כיון שהם בצבת א'". ומשמע שמדובר באדם שיש לו 'נאמנות' וניתן לסמוך עליו, אף שיש חיוב לבדוק את התפילין אם נכתבו כראוי.

⁵² בדרך כלל "עם הארץ" הינו הניגוד ל"חבר".

קבלת חבירו נאמרה לעיני טהרות, כמבואר ברמב"ם פרק י' מהלכות מטמאי משכב ומושב פרק י' הלכה א': "ומה הן דברי חבירות שיקבל עליו שיהא נזהר בטומאות שלא יטמא בהן, ובטהרות שלא יטמא אותם, ויזהר בנטילת ידים ובטהרתן שלא יקח מע"ה דבר לח ולא יתארח אצלו ולא יארחו אצלו בכסותו".

שם לקח⁵³ ממי שאינו מומחה עליו לבודקם⁵⁴.

ויש לעיין וכי כל מי שאינו מומחה לתפילין נחשב עם הארץ ? ובכל ההגדרות של 'עם הארץ' (עיין בטבלה באות ד'), לא נאמר שמי שאינו מומחה לתפילין נחשב עם הארץ, וקצ"ע.

בתוס' במנחות דף מג. שהביא את דברי התוספתא, נקט בנוסח שונה:

והכי תניא בתוספתא דמסכת ע"ז, אין לוקחין תפילין אלא מן המומחה ואם לקח ממי שאינו מומחה...

יתכן שגירסת התוספתא שעמדה בפני התוס' היתה שונה מגירסתינו ויתכן שתוס' מפרש את התוספתא כדי להשיב על קושייתנו, שלא כל מי שאינו מומחה הינו בבחינת עם הארץ. ולכן המסקנה על פי תוס' היא, שהתוספתא לימדה שמותר למכור סת"ם לעם הארץ, אולם כאשר באים לקנות סת"ם יש לקנות מן המומחה (ואין הוכחה שכל מי שאינו מומחה הינו בהכרח עם הארץ).

ועיין לקמן אות יד בשיטת ר"י בביאור שיטת ר' מאיר שעם הארץ שאינו

וכן מצינו שאחר תקנתו של יוחנן כה"ג לגבי דמאי יש צורך לקבל נאמנות לתרו"מ (פרק י' ממעשר הלכה ג'), ונאמן זה נקרא גם "חבר" (כך מפורש ברמב"ם שם בהל' ג'). ואדם שחבר לענין מעשרות אינו בהכרח חבר לענין אכילת חולין בטהרה (אף שאכילת חולין בטהרה הינה מעלה ולא דין והיה מקום לומר שלא יתכן שיהיה חבר לענין "מעלה" ולא לענין דבר שהוא דין).

ושיטת רבי יהודה במשנה בדמאי פרק ב' משנה ג' שעל חבר לענין טהרות לקבל עליו דברים נוספים: "ר' יהודה אומר אף לא יגדל בהמה דקה ולא יהא פרוץ בנדרים ובשחוק ולא יהא מטמא למתים ומשמש בבית המדרש אמרו לו לא באו אלו לכלל".

ויש לעיין האם מי שאינו חבר לענין אחד, כבר נכלל תחת השם "עם הארץ" ? וריש לקיש שלא הקפיד על דיני טהרה אמר על עצמו, שהוא "עם הארץ אצל טהרות" – עיין הערה 58, משמע שיכול להיות חבר לענין אחר ועם הארץ לענין אחד.

⁵³ משנה ברורה סימן ל"ט ס"ק כ': "בדיעבד או שאין שם מומחה בעיר".

⁵⁴ משמע שבדיקה מועילה ולא חוששים שמא הכתיבה היא שלא לשמה, שלא כסדרה וכדו'. וצ"ע וכי עם הארץ בקי בהלכות אלו.

אוכל חולין בטהרה⁵⁵, אין קונים ממנו דבר שיש לקנותו רק מן המומחה⁵⁶.

ו. בהלכה הבאה (הלכה ג') שבתוספתא הנ"ל, דין קניית עבדים ושפחות מעם הארץ על ידי 'חברים'⁵⁷. ומבואר שאין לחשוש שמא הורגלו שלא

⁵⁵ לקמן ננקוט שאכילת חולין בטהרה הינה מעלה ולא דין גמור. אמנם רש"י בשבת יג. ד"ה "שלא" כתב שמעיקרא: "שכולן אוכלין חוליהן בטהרה היו ולא היו אוכלין עם נשותיהן טמאות". ובגמ' נדה דף ו: "חבריא מדכן בגלילא". ופירש רש"י: "חברים שבגליל מטהרים יינם לנסכים ושמן למנחות שמא יבנה בהם"ק בימיהם ולעולם קדש הו' כך שמעתי בחומר בקדש וכך היא שנויה". ועיין הערה 84.

והמשנה למלך פרק ט"ז מטומאת אוכלין הלכה י' ציין לשיטות הסבורות שיש חיוב לאכול חולין בטהרה (ולא לטמא), והרמב"ם עצמו שם בהלכה ח' כתב שבחולין אין איסור כלל. ובהלכה י"ב כתב: "אף על פי שיותר לאכול אוכלין טמאין ולשתות משקין טמאים חסידים הראשונים היו אוכלין חולין בטהרה ונוהגין מן הטומאות כולן כל ימיהם והן הנקראים פרושים ודבר זה קדושה יתירה היא ודרך חסידות שיהיה נבדל אדם ופורש משאר העם ולא יגע בהם ולא יאכל וישתה עמהם שהפרישות מביאה לידי טהרת הגוף ממעשים הרעים..." משמע שהמעלה שלא לאכול חולין בטהרה, איננה מפאת עצמה אלא מפאת הבידול שיוצרת מעלה זו מעמי הארץ, ואילו כל עמי הארץ היו מקפידים על כך ועדיין היו נשארים עמי הארץ, היה צורך למצוא אופן אחר להתרחק מהם.

⁵⁶ ומשמע שאפילו הוא מומחה, כיון שאינו אוכל חולין בטהרה, הוא בבחינת עם הארץ שאין לקחת ממנו תפילין (עיין בהערה הבאה בשם החזו"א באות א').

⁵⁷ חברים מקפידים על טהרה ואף אוכלים חולין בטהרה. במשנה בדמאי פ"ב משנה ג' מבואר מה היא קלת חבירות: "המקבל עליו להיות חבר אינו מוכר לעם הארץ לח ויבש ואינו לוקח ממנו לח ואינו מתארח אצל עם הארץ ולא מארחו אצלו בכסותו ר' יהודה אומר אף לא יגדל בהמה דקה ולא יחא פרוץ בנדרים ובשחוק ולא יחא מטמא למתים ומשמש בבית המדרש אמרו לו לא באו אלו לכלל". ובתוספתא דמאי פרק ב': "המקבל עליו ארבעה דברים מקבלים אותו להיות חבר שלא יתן תרומה ומעשרות לעם הארץ ושלא יעשה טהרות לעם הארץ ושיחא אוכל חולין בטהרה". ושם במשנה (משנה ב') ובתוספתא) – דרגה נוספת (שנראה כפחותה מחבר) והיא "נאמן" (שחובותיו פחותים משל חבר – ע"ש). והרמב"ם בפרק י' מהלכות מטמאי משכב ומושב הלכה א' פסק: "ומה הן דברי חבירות שיקבל עליו שיהא נזהר בטומאות שלא יטמא בהן, ובטהרות שלא יטמא אותם, ויזהר בנטילת ידים ובטהרתן שלא יקח מע"ה דבר לח ולא יתארח אצלו ולא יארחו אצלו בכסותו". (והשמיט את דין המכירה, וכתב הכס"מ, שחולק על כך לדינא).

והחזו"א בשביעית סימן י' ס"ק ד' חילק לשלש דרגות:

(א) חבר שאינו אוכל אצל מי לא קיבל חבירות ואינו מאמין כי אם לחברים שקיבלו על עצמם חבירות. וכדי שיוכל להיות חבר, לא די שיקבל על עצמו ענייני חברות, אלא עליו גם שלא להיות בפחיתות של עם הארץ שנמנו בגמ' (שם ס"ק ט').

(ב) אדם שהוחזק בעיר כמדקדק (לענין טבל) ואילו היה בא לקבל חבירות היינו מקבלים אותו – כיון שלא קיבל חבירות (ולא קיבל על עצמו את הנהגות החברים), הוא יכול לאכול (ולהאמין) למי שהוא בדרגתו (אבל לא לעמי הארץ) – וע"ז בדינו שם בסוף ס"ק ט'. ועיין גם בחזו"א טהרות סימן ט' ס"ק י"ג ד"ה "הנה" שכתב: "ואפשר...ח"כ שלא קיבל אם אמרו לא נגענו נאמנין ורק אין מוסרים להן לכתחילה, וכן אם נגעו בבגדי פרושין מטמאין". – ועיין על דרגה זו לקמן ליד ציון הערה 230.

לנהוג בטהרה⁵⁸ בהיותם אצל עם הארץ (ויקבלו עליהם דברי חבירות – חסדי דוד הארוך בביאור התוספתא)⁵⁹. ולגבי נישואין נחלקו:

ג) עם הארץ – אין להאמין לו (ומסתבר שהוא ודאי יכול לסמוך על שתי הדרגות שמעליו). והחזו"א בטהרות סימן ט' ס"ק י"ג ד"ה "והנה" כתב ש"חבר שנעשה גבאי" (עיין בכורות לא, ירושלמי דמאי פרק ב' הלכה ג'), איבד את נאמנותו, לא מחמת חשד, שהרי מפורש שרב הונא בר חייא נעשה גבאי (מחמת צורך פרנסה) אלא לפני שזה "גנאי לחבר" וזו סיבה לפרוש ממנו (משמע, שהעובדה שנצרך לפרנסה ובחר פרנסת גבאות, היא עצמה מהווה סיבה להרחקה ממנו), ונראה שהחזו"א לשיטתו שדיני עם הארץ יש בהם משום גדר וקנס והרחקה – עיין אות כו. ולשיטת החזו"א, שמי שהוא בדרגת ה - ב' יכול לסמוך על מי שהוא בדרגתו, לשם מה נקבעה הדרגה של קבלת חבירות והרי די בדרגה השניה כדי לקיים את הדין? וכתב החזו"א בהמשך דבריו (ע"ש ס"ק ח' – לקמן אות לו), שאכן דרגה זו הוא "למיגדר מילתא" ויתכן שמצטרף לשיטתו שמדובר בדרגה שמטרתה הרחקה מעמי הארץ – עיין אות כו.

⁵⁸ האם כל החכמים אכלו חולין בטהרה? בירושלמי דמאי פרק ב' הלכה ג' מוכח שריש לקיש לא נהג כך. הירושלמי דן האם ת"ח צריך קבלה לטהרה ומבואר שם שריש לקיש עם היותו חכם, לא הקפיד על טהרה: "דר"ש בן לקיש הוה סלק לגבי אילין דבית רבי ינאי והווי נשייא חזיין ליה וערקין מן קמיו. אמר לון אבא לכון בייחא ע"ה אני אצל טהרות". כלומר, ריש לקיש הגיע לביתו של רבי ינאי, הנשים ברחו מהבית כדי לא לטמא אותו והוא ענה להן שאינם צריכות לצאת כיון שהוא "עם הארץ אצל טהרות" – כלומר אינו מקפיד על חולין בטהרה וכדו'.

וכן בירושלמי שבת פרק א' הלכה ג': "רבי חייא רובא מפקד לרב אין את יכול מיכול כל שתא חולין בטהרה אכול. ואם לאו תהא אכיל שבעה יומין מן שתא". ומוכח שלא הקפיד על טהרה כל הזמן (ושמא היו זמנים בהם לא היה מצוי אפר פרה כדי להיטהר).

וכתב בעלי תמר שם בהלכה ד': "ויבזה יבואר הגמרא בדמאי פ"ב ה"ג, דאמר רשב"ל ע"ה אני אצל טהרות. ולכאורה תימה, אמורא גדול כרשב"ל לא אכל חולין בטהרה. ברם נראה שדעת רשב"ל היה אחרי שחבר ישראל רק בקושי היה יכול לקבל מי חטאת, וברוב הפעמים ועוד יותר היה מוכרח לאכול חולין בטומאה. לפיכך היה דעתו שאחרי החורבן שנתמעט אפר פרה יש לשמרה רק להכהנים. אבל ישראל חבר לא יהיה נזהר בזה אחרי שרק לעיתים רחוקות יכול לקבל מי פרה. והרי אף ר"ח הגדול אמר לרב שאם יהיה קשה לו להשיג הזיית מי חטאת לא יאכל כל השנה חולין בטהרה רק בעש"ת אף שיתכן שהיה לו לפרקים האפשרות לאכול חולין בטהרה. אולם היו אמוראים שהיו סוברים שאף שרק לעיתים רחוקות ישיגו הזיית מי חטאת יקבלו אז את ההזאה ויאכלו חולין בטהרה, ואילו היה רבי ירמיה ורבי חגי וכן"ל". וע"ש האם גם בבבל נהגו כך. ועיין ליד ציון הערה 191. ואכמ"ל מתי פסק אפר הפרה, ועיין בכורות כז:.

ובירושלמי תרומות פרק ב' הלכה א' שיטת ר' נחמיה שאין ליטול תרומה מן הטמא על הטמא ודנה הגמ' האם גם כשאין לו תרומה טהורה. ומעשה מר' חנינא ענתוניה שהלך עם ר' זעירא לחמת גדר, וסברו לקנות שם קלוסקין (ככרות לחם) טמאים ומוכח שלא חששו לאכול חולין שלא בטהרה.

⁵⁹ אמנם, לשיטת ר' מאיר מותר רק שפחות קטנות שלא הורגלו אבל גדולות שכבר הורגלו אין לקנות מהם, וחכמים מתיירים וסוברים שקבלת חבירות תועיל.

ואין נותנין להן בנות לא גדולות ולא קטנות דברי ר' מאיר⁶⁰.
 וחכמים אומרים נותן לו גדולה ופוסק עמו על מנת שלא תעשה
 טהרות על גביו⁶¹.

הבנות שגדלו בבית החבר זהירות בדיני טהרה ואם תנשאה לעם הארץ
 שאינו מקפיד לאכול חולין בטהרה, יורגלו מעתה בבית בעליהם שלא
 להקפיד על כך ותקלקל⁶².

ולשיטת חכמים, בת גדולה שכבר הורגלה להקפיד על טהרות, אין חשש
 שתקלקל מבעלה שהוא עם הארץ אולם יש להתנות מראש שלא ידרוש
 ממנו להתעסק עימו בטהרות – כיון שהיא מקפידה והוא לא.

ובהמשך ההלכה:

ומעשה ברבן גמליאל הזקן שהשיא את בתו⁶³ לשמעון בן נתנאל
 הכהן ופסק עמו על מנת שלא תעשה טהרות על גביו⁶⁴. רבן שמעון
 בן גמליאל אומר אין צריך, שאין כופין את החבר שיעשה טהרות על
 גב עם הארץ⁶⁵.

⁶⁰ בגירסת התוספתא שבגמ' ובחסדי דוד איננה 'רבי מאיר' אלא רבי. ובהגהת אור הגנוז על הדף
 ס"ק ג' הגיה 'רבי מאיר'.

⁶¹ עיין גם תוספתא דמאי פרק ב' ג' וירושלמי דמאי פרק ב'.

⁶² עיין חסדי דוד. ויל"ע האם חשש הקלקול הינו רק ביחס לחולין בטהרה שזו מעלה או לטהרות
 ממש שעם הארץ אינו מקפיד על טהרה והקלקול הוא איסור מדינא – ובהמשך הברייתא בדברי
 חכמים נראה יותר כאפשרות השניה, רצ"ע.

⁶³ וקיימת גירסא שמדובר בבתו ולא בבת בתו.

⁶⁴ משמע ששמעון בן נתנאל היה עם הארץ. אמנם במסכת אבות פרק ב' משנה ח' נאמר עליו
 שהיה "ירא חטא". ובירושלמי חגיגה פ"ב הלכה א' היה מהעוסקים במעשה מוכבה (אמנם בבבלי
 באותו מעשה בחגיגה יד:) לא מוזכר שמו. ויל"ע האם מדובר באותו אדם. ויתכן שמעיקרא היה עם
 הארץ ולאחר זמן נתעלה, אא"כ נאמר שאף בין החכמים היו שלא היו חברים, לענין אכילת חולין
 בטהרה.

⁶⁵ כלומר, היא תמשיך להקפיד ואסור לבעלה לכפותה לעשות זדברים האסורים לה. ויל"ע האם
 מכאן נסיק שאשה אינה מחוייבת בכל מנהגי בעלה, ואם הוא מיקל באכילת חולין בטהרה, היא לא
 נגזרת אחריו לקולא, רצ"ע.

הן לר"ג והן לרשב"ג, התוצאה צריכה להיות שהבת תמשיך להקפיד על ענייני טהרות והמחלוקת היא האם יש להתנות זאת מראש, או שאף ללא תנאי, כך הוא (ועיין לעיל במחלוקת ר"מ וחכמים).

נמצא, הדיון בתוספתא הינו ביחס להקפדה על טהרה. עם הארץ אינו מקפיד (חולין בטהרה) ולכן באו הסייגים שבהלכה שלפנינו.
ז. בסיום ההלכה (שבתוספתא) נאמר:

ואיזהו עם הארץ ? כל שאינו אוכל חוליו בטהרה דברי ר' מאיר וחכמים אומרים כל שאינו מעשר⁶⁶.

שיטת ר' מאיר מתאימה לאמור בהלכה שבתוספתא שכולה דנה באי הקפדתו ואי נאמנתו של עם הארץ לענין טהרות. אמנם יש לעיין בביאור שיטת חכמים, האם לשיטת חכמים מי שאינו אוכל חולין בטהרה איננו עם הארץ וכן והאם לשיטת ר' מאיר מי שאינו מעשר איננו עם הארץ ? (לקמן אות ח').

אף חכמים החולקים על רבי מאיר (בהגדרת עם הארץ), סוברים שיש להקפיד בענייני טהרות ביחס לעם הארץ כמבואר במפורש בדבריהם בדין בדיני חתנות עם עמי הארץ וזו גם שיטת ר"ג ורשב"ג בהלכה שלפנינו (כנ"ל אות ו').

כלומר, אף לשיטת חכמים ברור שעם הארץ אינו מקפיד על דיני טהרה, ועולה השאלה מדוע לשיטתם בהגדרת עם הארץ, הדבר תלוי במעשרות ולא בדיני טהרות⁶⁷ ?

⁶⁶ עיין הערה 228.

⁶⁷ ושם חכמים הסוברים שעם הארץ הינו מי שאינו מעשר, אינם אותם חכמים שבתחילת ההלכה, וצ"ע לומר כן.

ח. ההקפדה על מעשרות היא דין גמור, לעומת זאת ההקפדה על אכילת חולין בטהרה איננה דין כי אם מעלה. ומכאן שהיה מקום לומר שחכמים סוברים שמי שאינו מקיים דין הינו עם הארץ⁶⁸, אבל מי שאינו מקיים מעלת חולין בטהרה אינו נחשב עם הארץ. ואילו ר' מאיר סובר שכדי לצאת מגדרי עם הארץ, יש צורך לא רק לשמור על הדין כי אם להקפיד גם על מעלת חולין בטהרה (ועיין לקמן אות יא).

אולם אם נלך בדרך זו, קשה לשיטת חכמים מדוע בהלכות שנאמרו לעיל לגבי עם הארץ (נישואין, וכו') - הדיון הוא ביחס לטהרות והרי לשיטתם אין הכרח להקפיד באכילת חולין בטהרה כדי לצאת מגדרי עם הארץ ?

ונראה ברור שגם לשיטת חכמים יש מעלה לאכול חולין בטהרה, אולם אין זה קשור להגדרת 'עם הארץ'. הכינוי עם הארץ למי שאינו מקפיד על חולין בטהרה היא רק לשיטת רבי מאיר⁶⁹, וחכמים דנים בנישואי בת חבר לעם הארץ וכו', לא מכח הגדרת עם הארץ כי אם מכח המעלה שקיבל החבר לאכול חולין בטהרה. ולשיטת חכמים הדיון בהלכה שלפנינו איננו מכח הגדרות "עם הארץ" אלא מכח עצם הנאמנות או אי הנאמנות של אותו אדם.

ט. לדברינו, שהן לחכמים והן לר' מאיר יש לתת לתת את הדעת בנישואין למי שאינו אוכל חולין בטהרה, מה מוסיפה הגדרת "עם הארץ" ? ונראה על פי המבואר לקמן שישנם הלכות נוספות שנובעות מחמת הגדרתו של אדם כעם הארץ, הלכות הנובעות מכח רצון לריחוק מעמי ארצות (כגון, לקמן אות כב ואילך בדין זימון עם עם הארץ וכן בהרחקות בדיני טהרה

⁶⁸ ויל"ע מדוע נקטו דוקא דין זה.

⁶⁹ אף שהוזכר בתחילת התוספתא הנ"ל ללא ציון שזו דוקא שיטת ר' מאיר.

לקמן באות כו ואילך) וכן שאין לתת מתנות כהונה לכהן עם הארץ (עייין שו"ע יו"ד סימן ס"א סעיף ז'), ועוד.

ובתוספתא שלפנינו, ההרחקה מעם הארץ איננה ענישה או רצון להיבדל ממנו – אלא שאלה מעשית שלא לבוא ידי מכשול בקיום ההלכה.⁷⁰ לדברינו, ר' מאיר מחמיר יותר מחכמים ודורש שכדי לצאת מהגדרת עם הארץ, יש צורך ברמת התנהגות מעבר לעיקר הדין (אכילת חולין בטהרה) וחכמים מיקלים ממנו ומסתפקים בשמירה על עיקר הדין (הפרשת מעשרות) אולם מדברי החסדי דוד בפירושו לתוספתא, נראה שלא כדברינו:

מסיים סיפא, איזהו עם הארץ... לר' מאיר דוקא מי שאינו נזהר בטהרה, ולרבנן אפילו אינו נזהר במעשר...

ויל"ע בדבריו מדוע סובר שאי הקפדה על מעשר הינה בבחינת "אפילו", והלא מדובר בדין גמור והמילה "אפילו" מתאימה יותר לשיטת ר' מאיר, שלא די שישמור את הדין (מעשרות) אלא אפילו שומר על הדין אבל אינו מקפיד על מעלת חולין טהרה, גם זה עם הארץ? וצ"ע⁷¹.

מחלוקת חכמים ור' מאיר / סוגיית הגמ' במסכת ברכות

יא. חכמים ור' מאיר נחלקו מי הוא עם הארץ בהלכה הדנה על דיני טהרה

⁷⁰ ועייין שבת יג. בחשש "שמא יאכילנו".

⁷¹ אם נבאר שדין הטהרות שבתוספתא הינו ביחס לאי זהירות בטהרות ממש ולא רק ביחס לחולין בטהרה, נוכל לבאר את דברי החסדי דוד, דיני טהרות חמורים מדיני מעשרות ולכן מעשרות הינם "אפילו". עוד נוכל להציע, שבדיני נאמנות חשוד לדבר אחד לא בהכרח חשוד לענין אחר (משנה בכורות פרק ד' משנה י'), ויכול להיות נאמן על הענין עליו בו הוא אינו חשוד. ולשיטת חכמים, מי שאינו נאמן על מעשרות, גם אינו נאמן על טהרות, אף שאין לנו ידיעה על מעשיו בענין טהרות ולכן טהרות הינם "אפילו" לשיטת החסדי דוד, וצ"ע.

לעיל אות ז'), בגמ' בברכות מז: מצאנו שמחלוקתם זו קשורה גם לדין זימון⁷²:

והכותי מזמנין עליו. אמאי לא יהא אלא עם הארץ ותניא אין מזמנין על עם הארץ ? אביי אמר, בכותי חבר⁷³.

רבא אמר, אפילו תימא בכותי עם הארץ, והכא בעם הארץ דרבנן⁷⁴ מפליגי עליה דרבי מאיר עסקין.

דתניא, איזהו עם הארץ, כל שאינו אוכל חוליו בטהרה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים כל שאינו מעשר פירותיו כראוי⁷⁵. והני כותאי, עשורי מעשרי כדחזי. דבמאי דכתיב באורייתא מזהר זהירי דאמר מר כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל.

לשיטת רבא, כותי עם הארץ שומר על מצוות של תורה ומעשר את מאכליו ולכן מזמנים עליו (זימון מלמד על שיתוף בסעודה וא"כ ניתן לאכול עימו⁷⁶), לעומתו (לשיטת חכמים) ישראל עם הארץ חשוד על המעשרות ולכן לא ניתן לצרפו לזימון⁷⁷.

ולשיטת ר' מאיר שעם הארץ הינו מי שאינו מקפיד על חולין בטהרה, האם

⁷² ועיין לקמן באות כב ואילך דיון נוסף בדין הזימון.

⁷³ יל"ע במה באה לידי ביטוי חברותו של הכותי ? והלא לא מקיים מצוות, כי אם מה שהחזיקו בהן הכותים (עי"ש בסוגיא), ושמא מדובר בכותי שמקיים את כל המצוות, אולם בהמשך הסוגיא מבואר שמקפיד על רק מצוות דאורייתא ולא על מצוות דרבנן, וצ"ע.

⁷⁴ עם הארץ על פי שיטת רבנן.

⁷⁵ בתוספתא לעיל אות ז' לא נכתבה המילה "כראוי" אולם יתכן שאין הבדל למעשה, כי אם אינו מעשר כראוי, ה"ז כאילו לא עישר כלל.

⁷⁶ צ"ע וכי שאלת המעשרות היא השאלה היחידה שעולה בשעת מאכל משותף ?

⁷⁷ נדרים דף כ. "תנא... ואל תהי רגיל אצל עם הארץ שסופך להאכילך טבלים, אל תהי רגיל אצל כהן עם הארץ, שסופך להאכילך תרומה". ועיין גמ' שבת יג. ומצפה איתן שם ד"ה "רש"י".

יכול חבר לאכול עימו. ואף אם הוא מעשר (עיין באות הקודמת), הוא לא מקפיד על אכילת חולין בטהרה והאכילה המשותפת יכולה להכשיל את החבר ?

ושמא, הבריייתא האוסרת זימון עם עם הארץ, לא נאמרה רק ביחס לחבר, כי אם ביחס לכל ישראל שאינם מקפידים לאכול חולין בטהרה, ולכן הם יכולים לאכול עם עם הארץ לפי הגדרת ר' מאיר, לפי שהוא מעשר, אולם חבר אכן יפרוש מלאכול עימו⁷⁸.

ומסוגיא זו עולה כפי שעולה מדברי התוספתא לעיל, שההרחקה מעם הארץ, איננה 'ענישה' או רצון כללי להיבדל ממנו – אלא זהירות מעשית מכשולן בהקפדה במצוות (אולם עיין דרך נוספת בביאור דין הזימון - לקמן אות כב).

מחלוקת חכמים ור' מאיר / סוגיית הגמ' במסכת גיטין

יב. במשנה בגיטין דף סא. נשנו הלכות שהגמ' מקשה לסתירה ביניהם⁷⁹ :

• בשביעית: אסור לאשה חברה לברור יחד עם חברתה החשודה על

⁷⁸ ואם נאמר שאי זימון אינו נובע מחשש הכשלה כי אם מריחוק מחברת עם הארץ, נוכל לומר שר' מאיר סובר שבגלל שאינו אוכל חולין בטהרה אין זו סיבה להרחיקו מזימון (אף שלשיטת ר' מאיר עצמו, חבר איננו מתארח אצל עם הארץ).

⁷⁹ משנה גיטין דף סא. : "משאלת אשה לחבירתה החשודה על השביעית, נפה וכברה וריחים ותנור, אבל לא תבור ולא תטחן עמה. אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ נפה וכברה, ובוררת וטוחנת ומרקדת עמה, אבל משתטיל את המים לא תגע עמה, לפי שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה. וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום. ומחזיקין ידי נכרים בשביעית אבל לא ידי ישראל ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום".

השביעית⁸⁰ כדי לא לסייע ביד עוברי עבירה.

- בשאר שנים: מותר לאשת חבר לברור עם אשת עם הארץ (בשאר שנים) ולא חוששים לסיוע ביד עוברי עבירה.

קושית הגמ' היא מדוע ברישא נאסר לסייע ביד עוברי עבירה ואילו בסיפא הותר הדבר ? ותירץ אביי שהחשש בסיפא הינו משום מעשרות:

אמר אביי, רוב עמי הארץ מעשרין הן (רש"י: רוב עמי הארץ מעשרין הן, הלכך חששא דרבנן בעלמא, היא ומפני דרכי שלום מותר לסייע אבל חשודה על השביעית משמע דמוחזק לן בה שחשודה).

מדברי אביי נסיק שישנם אנשים המכונים "עמי הארץ" (ולא ביאר מדוע יש להם כינוי זה)⁸¹, ואנשים אלו רובם מעשרים אולם 'מחשש' נזהרים ולא אוכלים מהם (ולא ביאר מה יסוד החשש) אבל מסייעים להם מפני דרכי שלום. ורבא תירץ:

⁸⁰ האם סתם ע"ה חשוד על שביעית ? עיין חידושי הרמב"ן חולין ו. ואחת מראיותיו מסוגייתנו שהדגישו שחשודה על השביעית, משמע שלולי זאת אינה חשודה, ועי"ש בשיטות הראשונים ושיטת ר"ת שמחלוקת תנאים היא (ותלוי במקומות). והחזו"א בשביעית י' ס"ק ז' כתב בשם רש"י בבכורות ל. שחשוד על השביעית הינו בכלל עם הארץ.

⁸¹ לכאורה קשה לומר ששיטת אביי שהגדרת עם הארץ היא אדם שאינו מעשר. שאם זו הגדרתו, כיצד נוכל לומר שרובם מעשרים ? אא"כ נאמר שסתם אדם הוא עם הארץ, וצ"ע.

רבא אמר, הכא בעם הארץ דר"מ⁸², וטומאה וטהרה דרבנן. דתניא איזהו ע"ה כל שאינו אוכל חוליו בטהרה -דברי ר"מ. וחכ"א כל שאינו מעשר פירותיו (רש"י: לעולם כמחצה על מחצה (דמי)⁸³ מספקין להו, ואסור לסייען הואיל ועבירה דאורייתא. היא ומתני' במוחזק לעשר קאמר, ועם הארץ דר"מ הוא שחשוד לאכול פירות בטומאה והך טומאה וטהרה דחולין - דרבנן היא, דתורה לא הזהירה לאכול בטהרה אלא תרומה וקדשים בלבד הלכך לאו איסורא דאורייתא היא ומפני דרכי שלום מותר לסייען).

הכלל הוא שאין לסייע לחשודים כמבואר ברישא של המשנה, ההיתר לסייע (בסיפא בשאר שנים) לעם הארץ כיון שהגדרת "עם הארץ" הינה כשיטת ר' מאיר, שאינו מקפיד על אכילת חולין בטהרה, אבל על מעשרות הוא מקפיד. ולגבי החשש שאין הקפדה על חולין בטהרה - זה אינו דין תורה אלא "דרבנן היא"⁸⁴, ומפני דרכי שלום מותר לסייע⁸⁵.

אף בסוגיא זו (כמו בדברי התוספתא והגמ' בברכות לעיל) ההרחקה מעמי הארץ אינה ענישה או הבדלות מהם, כי אם תוצאה ישירה של מעשיהם.

הגדרות שונות לעם הארץ – שיטת רבי מאיר

יג. הן בתוספתא והן בגמ' בברכות, הגדרתו של עם הארץ לשיטת ר' מאיר הינו אדם שאינו אוכל חולין בטהרה (אות ז', יב). אולם בגמ' סוטה דף כב. למדנו:

⁸² עם הארץ על פי הגדרתו של רבי מאיר.

⁸³ עיין תוס' ד"ה "רבא" שסובר שאף לרבא הרוב מעשרים אבל נאמר לגביהם דין דמאי.

⁸⁴ האם "דרבנן היא" מלמד שלפנינו דין גמור ? ועיין הערה 55.

⁸⁵ יל"ע מדוע נזקקים לטעם של דרכי שלום, הלא גם בלזה זה אין איסור באי הקפדה על אכילת חולין בטהרה ? יתכן שהקירבה תביא לטומאת החברה המסייעת לחברתה שאינה מקפידה או שיש כאן רצון להרחקה מהם – לולי דרכי שלום.

ת"ר איזהו עם הארץ (רש"י: שנחשד על הטהרות ועל המעשרות ומוחק
מגעו טמא), כל שאינו קורא ק"ש שחרית וערבית – דברי ר' מאיר
(דהא ודאי אינו יודע כלום⁸⁶ אבל יודע לקרות וקורא לא ע"ה הוא).

כלומר, הגדרה שונה לעם הארץ⁸⁷. ודנו ראשונים כיצד לישב את הסתירה
בדברי ר' מאיר⁸⁸, בתוספות הר"ש משאנץ פסחים מט: כתב לישב:

ותימה לר' (הר"י בעל התוספות⁸⁹) דהתם (גמ' סוטה) קאמר ר' מאיר
איזהו עם הארץ כל שאינו קורא קרית שמע שחרית וערבית
ובגיטין... קאמר ר' מאיר איזהו עם הארץ כל שאינו אוכל חולין
בטהרה ?

ורגיל ר' לתרץ⁹⁰:

- דההיא דגיטין (-שאינו אוכל חולין בטהרה) - מיירי להאמינו
על התרומות ועל המעשרות ועל הטהרות.

⁸⁶ אינו יודע - ומה דינו של היודע ולא קורא קריאת שמע ? מסתבר שחמור יותר. ועיין אות ב'.
⁸⁷ בתוס' הרא"ש בברכות מז: העיר שאותה הגדרה של ע"ה נאמרה ששם בגמ' בשם ר"א, וכ"כ
במסורת הש"ס על הדף בסוטה כב. ואמנם בגמ' בברכות הנוסח הוא: "תנו רבנן איזהו עם הארץ
כל שאינו קורא קריאת שמע ערבית ושחרית, דברי רבי אליעזר". ולכאורה נוכל לחלק ולומר, שיש
הבדל בין מי שאינו קורא ק"ש (שיטת ר"א) לבין למי שאינו קורא ק"ש וברכותיה כשיטת ר"מ
שלפנינו, אולם מסתבר שתוס' הרא"ש ומסורת הש"ס לא ראו חילוק בין הדברים (ושמא גם גירסתם
היתה שווה).

⁸⁸ ירושלמי שבת פרק א' הלכה ג': תני בשם ר"מ כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל ואוכל חולין
בטהרה ומדבר בלשון הקודש וקורא את שמע בבוקר ובערב מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא".
ונמנו כאן אכילת חולין בטהרה וק"ש. ויל"ע האם נסיק מכאן דבר מה ביחס לשיטת ר' מאיר. ועיין
בהערות של בעל העלי תמר בברכות פרק ג' הלכה ג' ד"ה "לא".

⁸⁹ במבוא לספר נכתב שהכונה היא לרבו – ר"י בעל התוספות (רבי יצחק הזקן בן אחותו של ר"ת).

⁹⁰ וכן הוא בפסקי מהרי"ח השלם שהודפס במקבציאל ל"א עמ' כ"ח-כ"ט.

• וההיא דסוטה (-שאינו קורא ק"ש⁹¹) מיירי לענין הא דאמר

בשמעתין אין מוסרין עדות ואין מקבלים מהן עדות⁹²

כו,⁹³.

(ועל פי המבואר בגמ' ברכות מז: מי שאינו קורא ק"ש גם אין מצרפין אותו לזימון כמבואר שם בסוגיא⁹⁴).

לדעת ר"י בעל התוס', שיטת ר' מאיר (שיסודה בתוספתא לעיל אות ז') שעם הארץ אינו אוכל חולין בטהרה ולכן אינו נאמן על תרו"מ וטהרות. ויל"ע מה טעם דין זה והרי העובדה שאינו נוהג במעלה של אכילת חולין בטהרה, אינה מלמדת על כך שאינו מקיים שאר מצוות. ועוד, שאף אם הוא חשוד לכך, הוא יכול להיות נאמן לעניינים אחרים בהם אינו חשוד (כמבואר במשנה בבכורות פ"ד משנה י')⁹⁵ ומדוע שלא יהיה נאמן על המעשרות והרי הוא רק אינו בעל המעלה של אכילת חולין בטהרה⁹⁶ ?

וכך היא קושייתו של תוספות ר' יהודה שירלאון בברכות דף מז: :

⁹¹ ושם שיטות נוספות של תנאים בהגדרת ע"ה, ולפי האמור בתוס' כאן – מחלוקתם היא לענין עדות.

⁹² עיין לקמן אות יד.

⁹³ פסחים מט: תנו רבנן, ששה דברים נאמרו בעמי הארץ: אין מוסרין להן עדות, ואין מקבלין ממנו עדות, ואין מגלין להן סוד, ואין ממנין אותן אפטרופוס על היתומים, ואין ממנין אותן אפטרופוס על קופה של צדקה, ואין מתלוין עמהן בדרך. ויש אומרים: אף אין מכריזין על אבדתו. - ותנא קמא, זמנין דנפיק מיניה זרעא מעליא ואכיל ליה, שנאמר יכין וצדיק ילבש"

⁹⁴ סוגיית הגמ' שם הינה כולה בדין הזימון, עי"ש.

⁹⁵ ועיין לקמן בתוס' הרא"ש.

⁹⁶ ואם כוונת ר"י לומר שאינו נאמן על ענייני אכילה, מדוע לא הזכיר עוד נאמניות הלכתיות שקשורות למאכלים.

ואין לומר דהך ברייתא דכל שאינו אוכל חולין וכו' מיירי להאמינו על התרומות ועל המעשרות⁹⁷ - דהא ע"י שהוא חשוד על הטהרות אינו חשוד על הדמאי כדאיתא בפ' עד כמה...

ביאור דבריו, בפרק 'עד כמה' במסכת בכורות דף ל. למדנו שחשוד על דבר אחד לא בהכרח חשוד על דבר אחר.

אולם, לכאורה דוקא מהאמור שם נוכל להביא ראיה לדברי ר"י בעל התוספות כיון שבגמ' שם מחלוקת האם מי שנחשד לדבר אחד נחשד גם לדברים אחרים, ור' מאיר עצמו סובר:

רבי מאיר היא, דאמר, חשוד לדבר אחד הוי חשוד לכל התורה כולה... וחד אמר, החשוד על המעשר, חשוד על השביעית. ומאן חכמים - ר' מאיר, דתניא: עם הארץ שקיבל עליו דברי חבירות, ונחשד לדבר אחד - נחשד לכל התורה כולה דברי רבי מאיר.

ואם נבוא להביא ראיה לשיטת הר"י מדברי בגמ' בבכורות, עלינו לומר שדברי ר"י שעם הארץ אינו נאמן לתרו"מ ולטהרות הינם דוגמא וה"ה לכל דבר. וגם, שאי הקפדה על אכילת חולין בטהרה (אף שהיא מעלה ולא דין), היא עצמה יש בה 'חשד'.

אולם הגדרת עם הארץ כמי שאינו קורא ק"ש, מובילה לששת ההלכות שנאמרו לגביה במסכת פסחים בדף מט:⁹⁸ אין מוסרים לו עדות וכו' – ור"י אינו מבאר מדוע העובדה שאינו מקיים מצות ק"ש היא סיבה לפוסלו לעדות. והחזו"א בשביעית סימן י' ס"ק ז' אחר שכתב את ששת הדברים הנ"ל הוסיף:

⁹⁷ כפי שסובר ר"י.

⁹⁸ עיין הערה 93.

וכן אם מתמיד לעבור על לאו מן הלאוין שרוב ישראל משמרין

ונראה לדייק מדבריו, שששת הדברים שנאמרו בגמ' בפסחים הם מצוות שרוב ישראל מקפידים עליהם, ואם הוא אינו מקפיד, הרי הוא עם הארץ.⁹⁹

ועוד יש לעיין האם כיון שפסול לעדות גם אינו יכול להיות 'נאמן' לטהרות וכו' או שאין לקשר בין הדברים – ועיין בתוס' לקמן (אות יד) וצ"ע.

ובהמשך התוס' שאנץ, ר"י מקשה על כך שהגדרתו של ר' מאיר של ע"ה כמי שאינו קורא ק"ש מובאת במסכת ברכות בשם תנא אחר:

וקשיא לר' התם דבמסכת ברכות בפ"ג שאכלו מייתי להווא עם הארץ דכל שאינו אוכל חולין בטהרה (-שיטת ר' מאיר) וכל שאינו קורא ק"ש שחרית וערבית - לענין זימון שאין מזמנין עליהן, ובההיא דגרסי' (-במסכת סוטה) ר' מאיר וחכמים, גרסינן בברכות ר' אליעזר¹⁰⁰ ור' עקיבא¹⁰¹.

יד. תוס' במסכת סוטה דף כב. אף הוא מביא את קושיית ר"י ותירוצו על הסתירה בדברי ר' מאיר בהגדרת עם הארץ:

⁹⁹ ועיין הערה 24.

¹⁰⁰ פירוש, השיטה שעם הארץ הוא מי שאינו קורא ק"ש נאמרה במסכת סוטה בשם ר' מאיר, ואילו בסוגיית הגמ' ברכות נאמרה בשם ר' אליעזר – והנידון שם הוא צירופו של ע"ה לזימון.

¹⁰¹ בסוגייתנו ר' יהושע (הערת המו"ל)

כל שאינו קורא ק"ש שחרית וערבית דברי ר"מ. תימה לר"י דאמר
בפ' הניזקין (גיטין דף סא.) ובפ' ג' שאכלו (ברכות דף מז:) איזהו עם
הארץ כל שאינו אוכל חולין בטהרה דברי ר"מ ?

ופירש, דהרבה ענייני עם הארץ הן¹⁰².

ויש שאין מקבלין ממנו עדות¹⁰³ כדאמרינן בפ' אלו עוברין (פסחים
דף מט:) ששה דברים נאמרו בעם הארץ אין מקבלין מהן עדות וכו'
ובפ' חומר בקודש (חגיגה דף כב.) כמאן מקבלין סהדותא מעם
הארץ כר' יוסי.

ויש כשר לענין עדות¹⁰⁴,

ונחשד על הטהרות ועל המעשרות או לענין זימון¹⁰⁵ או לענין
שביעית¹⁰⁶ א"נ לענין דברים שאין נקחין אלא מן המומחה¹⁰⁷
כדאיתא בפ' שני דמסכת ע"ז (דף לט:)¹⁰⁸.

תוס' בהבאת דברי ר"י, מציין לסתירה בדברי ר"מ (האם ע"ה אינו קורא
ק"ש או אינו אוכל חולין בטהרה) ומיישב שאין הגדרה אחת לענין ע"ה,

¹⁰² וכן הוא בתוס' בפסחים מט: ד"ה "ויש" בשם ר"י: "דיש הרבה ענייני עם הארץ".

¹⁰³ לשיטת התוס' שאנץ לעיל זה הוא ע"ה שאינו קורא ק"ש (ועיין בטבלה לקמן).

¹⁰⁴ לשיטתו התוס' שאנץ לעיל, זה הוא ע"ה שאינו אוכל חולין בטהרה.

¹⁰⁵ עיין גמ' ברכות מז: שהובאה לעיל, שעם הארץ שלא מזמנים עליו, הוא עם הארץ לשיטת
חכמים, שאינו מעשר פירותיו, אבל לשיטת ר' מאיר סובר שאינו אוכל חולין בטהרה, לא נאמר
שהוא פסול לזימון, ושם תוס' סובר שברור שלכו"ע שאם אינו מעשר, אין מזמנים עליו, וכ"ע יודו
לכך, ולכך מביא את הבריייתא, שאין מזמנים על עם הארץ על פי חכמים (שאף ר' מאיר יודה שאם
המציאות שאינו מעשר, אין לצרפו לזימון, למרות שלא זו הגדרת עם הארץ), אבל ר' מאיר עצמו
סובר שאין לצרף לזימון אפילו מי שאינו אוכל חולין בטהרה, וצ"ע. ועיין תפארת יעקב גיטין סא.
בתמיהתו ותירוצו לגבי דין הזימון.

¹⁰⁶ עיין גיטין סא. שם מפרש רבא, שעם הארץ שאינו אוכל חולין בטהרה, חשוד על השביעית –
לשיטת ר' מאיר – לעיל אות יב.

¹⁰⁷ עיין לעיל אות ה'.

¹⁰⁸ האם כל הנאמר כאן הינו בסוג אחד של עם הארץ, למרות שכותב "או..." ? לכאורה כן כיון
שבתחילת דבריו כתב שיש הרבה ענייני עם הארץ ומונה "ויש שאין... ויש כשר". אולם לפי זה אין
זה "הרבה" כי אם שנים בלבד, וצ"ע.

וכל הגדרה שייכת לתחום אחר של הלכות, אבל בניגוד לאמור בתוס' שאנץ לעיל, אין כאן ביאור איזו הגדרה שייכת לאיזה סוג של עם הארץ, (ויל"ע מדוע).

ואמנם ע"פ התוס' שאנץ לעיל (שהם דבריו והן דברי התוס' הם בשם ר"י), נוכל לבאר שע"ה לענין עדות (ובכלל ששת הדברים שנאמרו במסכת פסחים) הוא זה שאינו קורא ק"ש. ואילו ההלכות של אי נאמנות על טהרות וכו' – הינו ע"ה שאינו אוכל חולין בטהרה, כאשר ה'רשימה' של ענייני המאכלים, הינה נרחבת יותר מהאמור בתוס' שאנץ (ועיין דברינו לעיל).

טו. הלכות שונות ביחס לסוגי עמי הארץ הוזכרו בפירוש בתוס' שאנץ ובתוס' במסכת סוטה:

- עמי הארץ שאין מקבלים מהם עדות (ושאר ההלכות שנאמרו בסוגיית פסחים – לקמן אות יז) ומדיוק הדברים מוכח שרק לעדות הם פסולים אבל הם נאמנים באיסורים – הם אלו שאינם קוראים ק"ש.

- עמי הארץ שאינם נאמנים באיסורים, אבל ניתן לקבל מהם עדות והם חשודים לתרו"מ טהרות ואין מזמנים עליהם, ואינם נאמנים על השביעית, ואין קונים מהם דברים שיש לקנותם מן המומחה (אינם נאמנים על כך¹⁰⁹) – הם אלו שאינם אוכלים חולין בטהרה.

טז. לגבי הסוג הראשון שקיימת מציאות שאין מקבלין מאדם עדות אבל הוא 'נאמן' לאיסורים, הדבר נפסק להלכה ברמב"ם בפרק י"א מעדות הלכה ז':

¹⁰⁹ כדן החשוד על הדבר – עיין שו"ע יו"ד סימן קי"ט.

עד אחד נאמן באיסורין אף על פי שהוא פסול לשאר עדויות, שהרי רשע בעבירה ששחט שחיתתו כשירה ונאמן לומר כהלכה שחטתו¹¹⁰, אבל החשוד על דבר אינו נאמן על שלו אבל נאמן הוא על אחרים.

להלכה אדם פסול לעדות אם הוא רשע שעבר על לאו של תורה (עיין פרטי הדין שו"ע חו"מ סימן ל"ד), ואילו ר' מאיר פוסל לעדות מי שאינו קורא קריאת שמע שהוא מבטל מצות עשה (אבל אינו עובר על לאו), (ובשו"ע הנ"ל פסל עמי הארץ לעדות – אבל הגדרתם שונה משיטתו של ר' מאיר¹¹¹).

יז. הסוג השני של עמי הארץ, הם אלו שאינם אוכלים חולין בטהרה וחשודים ואינם נאמנים על התרו"מ וטהרות וכו', אבל הינם כשרים לעדות, ויל"ע מה הטעם שכשר לעדות למרות שאינו נאמן לתרו"מ וכו'?

נראה, שכיון שמדובר שמי שאינו מקפיד על מעלת אכילת חולין בטהרה (שאינן בכך עבירה, כי אם מעלה), הדבר מעלה חשד בנוגע לנאמנותו לשאר ענייני אכילה, אולם כיון שאין כאן הוכחה ברורה, והוא רק חשוד בעלמא, אין בכח החשד לפוסלו כי אם לעניינים הקשורים לענין בו הוא נחשד. וסובר ר"י (שבתוס'), שאי אכילת חולין בטהרה פוסלת אותו לענייני אכילה שונים (כולל זימון), אבל לגבי שאר נאמנויות של עד אחד הוא כשר וכן

¹¹⁰ וכן הוא ברמ"א יו"ד סימן קכ"ז סעיף א': "וכל הפסולי עדות כשרים לענין איסורים, אם לא שחשוד לאותם דברים (ר"ן) ועי"ש במפרשים.

¹¹¹ במשנה בקידושין דף מ': "וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ – אינו מן היישוב" ובגמ' שם: "א"ר יוחנן, ופסול לעדות". ומשמע שאף שאינו עברייין – פסול לעדות. ובשו"ע חו"מ סימן ל"ד סעיף י"ז: "מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, הרי זה בחזקת רשע ופסול לעדות מדבריהם. לפיכך אין מוסרים עדות לעם הארץ ואין מקבלים ממנו עדות, אלא אם כן הוחזק שעוסק במצות ובגמילות חסדים ונוהג בדרכי הישרים ויש בו דרך ארץ, אף על פי שהוא עם הארץ ואינו לא במקרא ולא במשנה. נמצאת אומר, כל ת"ח בחזקת כשר, עד שיפסל. וכל עם הארץ בחזקת שהוא פסול, עד שיחזק שהולך בדרכי הישרים. וכל מי שמקבל עדות ע"ה קודם שתהיה לו חזקה זו, או קודם שיבואו עדים ויעידו שהוא נוהג במצות ובדרך ארץ, הרי זה הדייט, ועתידי ליתן את הדין, שהרי מאבד ממונו של ישראל על פי רשעים (טור בשם הרמב"ם)".

לענין עדות הוא כשר, כיון שלא הוכח שהוא עבר איסור כלל¹¹².

יח. שיטה נוספת בביאור הסתירה בשיטת ר' מאיר (האם ע"ה הוא זה שאינו אוכל חולין בטהרה או זה שאינו קורא ק"ש) הינה בתוס' במסכת גיטין בדף סא. (שם מבאר רבא שלשיטת ר' מאיר מי שאינו אוכל חולין בטהרה- חשוד על השביעית) :

איזהו ע"ה כל שאינו אוכל (חולין בטהרה) כו'...¹¹³ ואם תאמר בפרק היה נוטל (סוטה דף כב.) קאמר ר"מ איזהו ע"ה כל שאינו קורא ק"ש ערבית ושחרית בברכותיה וחכ"א כל שאינו מניח תפילין בן עזאי אומר כל שאין לו ציצית ?

ונראה דהתם (-שאינו קורא ק"ש) אתי לפרושי איזהו ע"ה שאין מזמנין עליו כדאמרינן בפרק שלשה שאכלו (ברכות דף מז:) ושאין מכריזין על אבדתו כדאמרינן בפי' אלו עוברין (פסחים דף מט:).

ההלכה שאין מכריזין על אבדתו של ע"ה היא (שלתוס') אין מחזירין את אבדתו) תוספת לשש הלכות שנאמרו בסוגיית הגמ' בפסחים מט: ביחס

¹¹² גמ' סנהדרין דף כו: " אמר רב נחמן, החשוד על העריות כשר לעדות" (למעט עדות אשה, עיי"ש) וביאר בערוה"ש יו"ד סימן קי"ט סעיף כ': "כלל גדול צריך לדעת דכל דיני חשוד שבס"י זה ושבשאר מקומות בפוסקים וכן חשוד שבמשניות פ"ד דבכורות והנזכרים בגמ' בכל הש"ס אין הכוונה דווקא כשנתקבל עדות בב"ד שזה האיש עבר עבירה זו דבכה"ג גם לעדות פסול כמ"ש בח"מ סי' ל"ד אלא אפילו חשד בעלמא שיצא עליו קול קלא דפסיק או קלא דלא פסיק מקרי חשוד... וכן אין נפסל על קול וחשד בעלמא כגון מי שחשוד על עריות וכו' וקול יוצא עליו כשר לכל עדות חוץ מלעדות אשה ועיין ביו"ד סי' קי"ט עכ"ל. הרי מפורש דמיירי בכה"ג ואין חילוק בין קלא דפסיק לקלא דלא פסיק כמ"ש שם רבינו הב"י בספרו הגדול בשם הרא"ש ורי"ו ע"ש וכן מפורש בסנהדרין [כו' ב] אמר ר"ג החשוד על העריות כשר לעדות א"ר ששת עני מרי ארבעין בכתפיה וכשר וכו' ופירש"י [ד"ה ארבעין] דמלקין על לא טובה השמועה ע"ש הרי מפורש דמיירי ע"י קול ועוד יש ראיות הרבה ואין להאריך בזה".

¹¹³ בתחילת דבריו כתב שם: "בע"ז בתוספתא (פ"ג) מיתניא לענין שנותרים לע"ה בנות חבירים גדולות ופוסקין עמו שלא תעשה על גביו טהרות ורשב"ג אומר אינו צריך לפסוק, וקתני בתריה איזהו ע"ה כל שאינו אוכל חולין בטהרה דברי ר"מ דכיון דמעשר אין להחמיר עליו שלא להשאיר בת חבר וחכמים שרו אפילו אינו מעשר ותנהוג תחתיו דברי חבירות" – ולעיל אות ה' ואילך.

לעם הארץ:

תנו רבנן, ששה דברים נאמרו בעמי הארץ: אין מוסרין להן עדות, ואין מקבלין ממנו עדות, ואין מגלין להן סוד, ואין ממנין אותן אפוטרופוס על היתומים, ואין ממנין אותן אפוטרופוס על קופה של צדקה, ואין מתלוין עמהן בדרך. ויש אומרים, אף אין מכריזין על

ובדברי תוס' שלפנינו לא נתברר האם עם הארץ עליו הוא דיבר דינו הוא שרק אין מחזירים את אבידתו או שגם שאר ששת ההלכות שנזכרו בגמ' בפסחים ומסתבר שכיון שבגמ' נאמר: "אף אין מכריזין על אבידתו", משמע שדין הכרות האבירה נספח לששת ההלכות הקודמות, אולם בלשון התוס' שלפנינו לא כתב "אף" וקצ"ע.

יט. לפי הסברנו לעיל (שדברי תוס' שאנץ בשם ר"י ודברי התוס' בסוטה בשם ר"י) הם בשיטה אחת, נראה שתוס' בגיטין חולק, לגבי דין הזימון וכפי שמבואר בטבלה לקמן:

ע"ה שאינו קורא ק"ש	ע"ה שאינו אוכל חולין בטהרה	
תוס' שאנץ ותוס' סוטה – בשם ר"י	פסול לעדות – ששת הדברים שנאמרו בעם הארץ (בפסחים מט:)	אינו נאמן על תרו"מ, טהרות, שביעית, אין מזמנים עליו, אין קונים מהם דברים הנלקחים מן המומחה
תוס' גיטין	ששת הדברים שנאמרו בעם הארץ,	(הסוגיא דנה לענין שביעית ותוס' אינו

מפרט מה עוד נכלל בדבר	ואין מזמנין עליו	
נאמן על המעשרות.	אין מזמנין עליו (ועל דין זימון שיטות שונות בברכות מז:)	תוס' הרא"ש (יובא לקמן)

בביאור המחלוקת נראה לומר, לשיטת ר"י אין מצרפין לזימון מי שאינו אוכל חולין בטהרה, כיון שזימון מלמד על אכילה משותפת ולכן אין חבר מצרפו לזימון. אולם אם אינו קורא ק"ש, אין זו סיבה שלא לצרפו לזימון.

ואילו לשיטת תוס' במסכת גיטין, מי שאינו חולין חולין בטהרה, הוא עם הארץ אבל ניתן לזמן עליו, ונראה שהטעם הוא שאין הכרח לערב המאכלים כדי להצטרף לזימון.

אולם אם אינו קורא קריאת שמע אין לצרפו לזימון ויל"ע הטעם הדבר ואולי כדי להרחיקו (וצ"ע) וכך כתב גם בתוס' הרא"ש בברכות מז: לגבי עם הארץ שאינו קורא קריאת שמע (ושאר השיטות בהגדרת עם ארץ שהוזכרו בגמ' בברכות בדף מז: :

כל שאינו קורא ק"ש שחרית וערבית דברי ר' אליעזר¹¹⁴ ר' יהושע אומר וכו'. בסוטה פ' נוטל גריס דברי ר' מאיר וחכמים אומרים. והנך שתי ברייתות אפשר דמיתניא לגבי זימון דהא מייתי להו הכא גבי זימון,

ותוס' הרא"ש שם מוסיף שעם הארץ שאינו אוכל חולין בטהרה (שיטת ר' מאיר):

¹¹⁴ כאן הגירסא ר' אליעזר, אולם לעיל הובאה הגירסה ר' מאיר שנכרה במקומות אחרים.

ואין לומר דהך ברייתא דכל שאינו אוכל חולין מיירי לענין מעשרות,
דסתם מתני' היא בבכורות בפ' עד כמה דחשוד על הטהרות אינו
חשוד על המעשרות, והך דכל שאינו אוכל מיתניא בתוספתא
דע"ז...

ושיטתו מנוגדת לשיטת הר"י שבתוס' שאנץ ובתוס' לעיל. אמנם, אף
לדבריו ע"ה שאינו אוכל חולין בטהרה, אינו נאמן לענין שביעית, שכך
היא שיטת רבא בגמ' בגיטין לעיל אות יב.

עבור מי תוקנה תקנת דמאי ועל מי היא חלה

כ. משנה, מעשר שני פרק ה' משנה ט"ו /סוטה פרק ט' משנה י':

יוחנן כהן גדול.... ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי¹¹⁵.

משמע שקודם ימיו היה צריך לשאול. ובגמ' סוטה דף מח. :

... וגזר על הדמאי^{116, 117}. לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד. ומעשר ראשון ומעשר שני מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין¹¹⁸.

אמר להם, בני בואו ואומר לכם, כשם שתרומה גדולה יש בה עון מיתה, כך תרומת מעשר וטבל יש בהן עון מיתה. עמד והתקין להם :

¹¹⁵ רש"י שם: "אין אדם צריך לשאול על הדמאי - אם מעושר אם לאו שהוא התקין שיהו כל הלוקחין מעם הארץ מעשרין". ובפירוש המשנה מעשר שני פרק ה' משנה ט"ו כתב הרא"ש: "אין אדם צריך לשאול על הדמאי - כי שלח בכל גבול ישראל וראה שלא היו מפרישים אלא תרומה גדולה בלבד והתקין שכל הלוקח מעם הארץ שיעשר ולא היה אדם צריך לשאול את חבירו חבר שלקח מעם הארץ אם תקנס - דודאי תקן". כלומר, לרש"י א"צ לשאול את עם הארץ כי יש להפריש מהשקנה ממנו. ולרמב"ם אין צריך לשאול את החבר - כי חבר ודאי מעשר (אמנם, בעיקר הדין נראה שאין מחלקת ביניהם כי אם בפירוש המשנה).

¹¹⁶ מה היתה הגזירה ? והרי בתקנתו הסופית יש 'קולא' (שניתן לקנות מעם הארץ, ואין חיוב לתת חלק מהמתנות), והרמב"ם במשנה תורה (לקמן) גזר שאין להאמין לעם הארץ. ויתכן גם שהגזירה היא שמי שלא מדקדק ובכל אופן קנה מעם הארץ - שיתחייב להפריש תרומת מעשר ולאכול מעשר שני בירושלים.

¹¹⁷ הביטוי 'דמאי' איננו חלק מתקנת יוחנן כה"ג. אלא הינו ביטוי לדבר מסופק וכפי שכתב הרמב"ם בתחילת פירושו למשנה במסכת דמאי: "...שהדמאי הוא הדבר הספק שלא ידוע אם הופרשו ממנו מתנות ה' או לא.... וכך אמרו שיוחנן כהן גדול הוא שתיקן בדמאי אלו הדינים כמו שנבאר בסוף מעשר שני....". וכך גם עולה מדבריו בהמשך. עיין בהתקנות בישראל כרך א' עמ' רס"ט בהערות שציין למחלוקת בדברי המפרשים בענין זה. ועיין גם באנציקלופדיה תלמודית בתחילת ערך 'דמאי'.

¹¹⁸ מדוע לא עישרו ? יתכן שחמת ההוצאה הכספית הגדולה, ותוס' בכתובות דף נה: כתב: "עם הארץ ירא לשקר בשבת בדבר שאינו מעושר משום דשבת קובעת למעשר....". ובימות החול הוא מורה היתר לעצמו כיון שיש מציאות בה אין חיוב של מעשרות - באכילת ארעי (ועיין לקמן אות לג).

הלוקח פירות מעם הארץ¹¹⁹ - מפריש מהן מעשר ראשון ומעשר שני, מעשר ראשון מפריש ממנה תרומת מעשר ונותנה לכהן, ומעשר שני עולה ואוכלו בירושלים. מעשר ראשון ומעשר עני - המוציא מחבירו עליו הראיה¹²⁰...

מה היה קודם בדיקתו של יוחנן כה"ג - לא התבאר בגמ'. יתכן שהידוע כנאמן סמכו עליו ומי שהיה ידוע שאינו נאמן, לא סמכו עליו כלל (אף לענין תרומה גדולה)¹²¹.

והרמב"ם בפירושו המשנה ביאר (את השלב שבין גילוי מעשיהם של עמי הארץ לבין שלב תקנתו של יוחנן כ"ג)¹²²:

ואמרו 'ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי'¹²³ - מטעם שאבאר לך. והוא, שבימיו זלזלו בני אדם במתנות ה' ולא היו מפרישין מתבואותיהם אלא תרומה גדולה בלבד ואוכלים השאר¹²⁴.

¹¹⁹ האם הגדרת עם הארץ היא מי שהוכח שאינו מפריש מעשרות כהלכתם, או ש"עם הארץ" הינו מושג כולל, שאינו מיוחד דוקא למקרה הנוכחי. ועל פי המבואר ברמב"ם (לקמן), תקנת יוחנן כה"ג כללה בתוכה שרק נאמנים על המעשרות שקיבלו נאמנות בפני רבים, יהיו נאמנים וכל השאר (אף אם בפועל מפרישים) - נחשבי עמי הארץ.

ועיין אתוון דאורייתא כלל ו' שהסתפק: "נסתפקתי מה שאסרו חכז"ל דמאי אם האיסור הוא רק אם הע"ה לא עישר באמת אבל אם הע"ה עישר באמת אז אף שהאוכל לא ידע שעישר עכ"ז הוי רק כנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה שאין שם מעשה עבירה רק מחשבת עבירה וה"נ דכוותה או דילמא כיון שאסרו חכז"ל אכילת דמאי כל זמן שאין יודע אם הע"ה עישר ע"כ ה"ל איסור בעצם אף אם עישר הע"ה כ"ז שהאוכל לא ידע שעישר" - ועי"ש שנוקט שמעתה זה איסור "עצמותי". ועיין הערה 156.

¹²⁰ לא נאסרה קניה ממנו, אלא נאמר כיצד מותר לקנות ממנו, אולם ביחס לרמאי כתב הרמב"ם בפרק י"ב מהלכות מעשר הלכה ט"ז, ש"חשוד למכור תרומה לשם חולין". אסור לקנות ממנו כל דבר שיש בו "זיקת תרומה ומעשר, אפילו קרבי דגים משום שנותנין בהם שמן" ועי"ש עוד, ועיין בחזו"א, דמאי, סימן י' ס"ק ג' ד"ה "ר"מ" שהאיסור כולל לקנות ממנו אף אם לוקח כדי לאוכלם בתורת תרומה. אולם חז"ל לא גזרו על החשוד למכור טבל, שהקונה ממילא משלם פחות, ועי"ש.

¹²¹ ועיין לקמן אות לו בדברי שו"ת מנחת שלמה.

¹²² כך נראה לפרש את דבריו.

¹²³ ואין צריך - וגם אם ישאל, אסור לו לסמוך עליו כמבואר ביד החזקה לקמן.

¹²⁴ וזה נודע ע"י בדיקתו של יוחנן כה"ג.

והיו המדקדקין במצות חוקרים אם דבר זה מעושר או אינו מעושר או שהוא דמאי¹²⁵. וכשידע שהוא דמאי מניחו ואינו קונהו מפני שצריך להפריש ממנו את המעשרות¹²⁶.

ומי שאינו מדקדק היה אוכלו דמאי¹²⁷ מפני שדי לו בהפרשת תרומה גדולה בלבד¹²⁸.

כיצד בדקו המדקדקים ? על פי דבריו בהמשך (שיובאו לקמן) הם שאלו את המוכר עצמו וכנראה סברו שאחר בדיקה שהוא מעשר, הוא נאמן על הדבר, אולם אם גילו שאינו מעשר או אפילו ספק מעשר (דמאי) לא רצו לקנות ממנו מחמת ההוצאה¹²⁹ והטירחה של ההפרשה. ואלו שאינם מדקדקים אכלו דמאי (יל"ע האם לקחו מהמוכרים גם כשהיה ברור להם שלא עישרו או רק כשהיה ספק¹³⁰).

ומעתה, ראה יוחנן כ"ג צורך לתקן תקנה (לקמן). ויל"ע האם התקנה היא לטובת המדקדקים (שיוכלו לקנות מעמי הארץ) או לטובת אלו שאינם מדקדקים שלא יכשלו (ועיין לקמן).

¹²⁵ כלומר, ספק.

¹²⁶ כשהוא דמאי (ספק) לא היו לוקחים מעם הארץ ובודאי שלא היו לוקחים ממנו אם היה ודאי לא מעושר. והמדקדקים סברו שכשיש ספק צריך להפריש. ויש לעיין האם מדינא או כחומרא, שאם רוב עמי הארץ מעשרים, הרי שמעיקר הדין אין חובת הפרשה. ושמא לא התברר האם הרוב מפרישים, וצ"ע.

¹²⁷ נראה לדייק מדבריו שמי שאינו מדקדק ג"כ היה בודק, ואם היה מגלה שאינו מעושר, לא היה אוכל, אבל אם היה "דמאי" – ספק היה מורה לעצמו היתר וקונה או שאלו שאינם מדקדקים, סמכו על כך שמדובר בדרגה כלשהי של ספק (ואולי סמכו שרוב עמי הארץ מעשרים), ואכלו.

¹²⁸ יל"ע מה מקור דברי הרמב"ם שכך היה התהליך.

¹²⁹ שהיא סך נכבד מהכמות שקנה.

¹³⁰ יסוד הספק הוא, שהרמב"ם כתב: "ומי שאינו מדקדק היה אוכלו דמאי מפני שדי לו בהפרשת תרומה גדולה בלבד". אם די לו בהפרשת תרומה גדולה בלבד, לכאורה גם אם ברור ששאר המעשרות לא הופרשו, לכאורה היה קונה. אולם הרמב"ם כתב שמדובר ב"דמאי" – רק בדבר מסופק, משמע שאם היה ודאי לא מעושר – לא היה קונה.

ובפרק ט' מהלכות מעשר כתב הרמב"ם :

131... לפיכך גזרו שלא יהא נאמן על המעשרות אלא אנשים נאמנים
אבל עמי הארץ פירותיהן ספק¹³² ואין נאמנים לומר מעושרין הן¹³³,
וזהו הנקרא דמאי¹³⁴.

עם הארץ שאינו מעשר, אינו נאמן לומר שעושר, כיון שהוא חשוד על
הדבר, כמבואר במשנה בבכורות¹³⁵. תקנת יוחנן כה"ג היתה שרק נאמנים
על המעשרות יהיו נאמנים לומר שעושרו (ולא מספיק שלא יהיו עמי
הארץ). כדי להיות נאמן על המעשרות יש צורך בקבלה בפני רבים (עין
בפרק י' ממעשר) וכל מי שאינו קיבל על עצמו נאמנות זו, אינו נאמן (אף
שידוע שבקבוצה זו חלק כן מעשרים, כפי שהיה מעיקרא שחלקם היו

131 תחילת ההלכה שם: "בימי יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק שלחו ב"ד הגדול ובדקו
בכל גבול ישראל ומצאו שהכל זהירים בתרומה גדולה ומפרישין אותה, אבל מעשר ראשון ומעשר
שני ומעשר עני היו עמי הארץ מישראל מקילין על עצמן ולא היו מפרישין אותן לפיכך...".

132 עין רמב"ם פרק י"ב ממעשר הל' ט"ז שמחלק בין "עם הארץ שאינו חשוד ואינו נאמן" לבין
מי שהוא: "חשוד למכור תרומה לשם חולין". ומשמע, שדרגת עם הארץ איננה דרגת חשוד ממש.
ובפרק י' מהלכות נחלות כתב הרמב"ם: "אין בית דין ממנין אפוטרופוס... ולא עם הארץ שהוא
בחזקת חשוד על העבירות, אלא בודקין על אדם נאמן...". ויל"ע האם גם ע"ה שחסרוננו הוא שאינו
אוכל חולין בטהרה, אין למנותו לאפוטרופוס (וממילא אין למנות את ריש לקיש לאפוטרופוס –
עין הערה 58), וצ"ע.

133 הגזירה היא רק ביחס למקרה שנכתב כאן – נאמנות לומר שהפירות מעושרים. אבל ע"ה שאומר
על פירות של אנשים אחרים ואפילו על פירותיו שלו שהם, טבל, תרומה, ודאי או דמאי, אפילו
בשלו נאמן. כך היא שיטת הרמב"ם בפרק י"ב ממעשר הלכה י"ז, ששיטתו הכללית מבוארת בפרק
י"א ממשכב ומושב הלכה י"א: "וכל החשוד על דבר נאמן להעיד בו לאחרים ולדון בו לאחרים
חזקה היא שאין אדם חוטא כדי שיהנו בו אחרים" (ועי"ש הלכה ט') שחשוד על חמור חשוד על קל
(וכו') וכן בפ"ח משמיטה הל' י". ואילו הראב"ד חולק עליו בכל המקומות הנ"ל וסובר שחשוד על
הדבר, לעולם אינו נאמן. ועיין דרך אמונה בהלכות מעשר הנ"ל שציין לשיטותיהם ולשיטת הגר"א.
וע"ע ערוה"ש העתיד, דמאי סימן קי"ג, שו"ע יו"ד סימן קי"ט. ועיין חגיגה כב: בדברי אביי, שע"ה
אין נאמן לומר שטבל כלי בתוך כלי בפתח קטן משפופרת הנאד אבל נאמן לומר שלא טבל כלי
בתוך כלי, וצ"ע.

134 דמאי הינו ספק, ולפי דבריו בפירוש המשנה שהובאו לעיל בהערה 117, המינוח 'דמאי' היה
ידוע כספק עוד קודם תקנת יוחנן כה"ג, ומה בא ללמדנו באומרו "וזהו הנקרא דמאי"? ונראה
שכוונתו לומר שהספק (עליו דיבר) קודם הוא הנקרא דמאי ואי אפשר לפשוט את הספק באמצעות
שאלה לעמי הארץ – כיון שגזרו שלא יהיו נאמנים.

135 בכורות פרק ד' משנה י'.

מעשרים כדין¹³⁶ (137).

כלומר, מעתה המדקדקים אינם יכולים לסמוך על בדיקתם, כי נשללה מעמי הארץ (כקבוצה שלימה, ללא בדיקה פרטנית) הנאמנות על המעשרות¹³⁸, ותקנתו היתה, כמבואר בהמשך דבריו בפירושו המשנה:

ולכן אמר לאנשי דורו¹³⁹, כשם שתרומה גדולה עון מיתה כך תרומת מעשר וטבל עון מיתה.

¹³⁶ אמנם מסתבר, שאלו שהיו מפרישים מעיקרא, כולם או חלקם קיבלו עליה להיות נאמנים (וכך יקנו מהם ללא כל פקפוק) וממילא בתוך קבוצה של "עמי הארץ" שחלקם מעשרים ואינם מעשרים, יגדל חלקם של אלו שאינם מעשרים. ויתכן שאף שמעיקרא רוב עמי הארץ היו מעשרים, מעתה בעקבות התקנה, רוב זה 'נשחק' ולכן עמי הארץ כקבוצה, אינם נאמנים! אמנם אם נכונים דברינו שדוקא תקנת יוחנן כה"ג גורמת לכך שאלו שלא קיבלו על עצמם נאמנות, רובם לא מעשרים, מדוע יוחנן כה"ג, לא חייב לתת מעשרות בפועל והסתפק בקריאת שם? יתכן שהיא גופא התקנה והחידוש שבדבריו. אולם יתכן שאף לאחר התקנה והחייב של קבלת חבירות ונאמנות, רוב אלו שלא קיבלו חבירות – היו מהמעשרים, וצ"ע.

ובחדושי הריטב"א מסכת שבת דף יג. כתב: "וא"ת והיאך אפשר לומר דרוב עם הארץ מעשרים הם דהא אמרינן בפרק בתרא דסוטה (מ"ח א') שלח רבי יוחנן בכל גבול ישראל ולא היו מפרישים אלא תרומה גדולה בלבד, י"ל שלא היו מפרישין כולם קאמר וגזר בשביל המיעוט אי נמי בתר הכי איכשור כשראו שהיו בדלים מהם" – ויתכן שתירוצו השני הוא מעין דברינו (אמנם נוסח הגמ' של הריטב"א שונה מהנוסח שבפנינו).

¹³⁷ נראה להציע, שעל פי הרמב"ם ביחס להגדרת עם הארץ, כל אדם הינו בבחינת עם הארץ אלא אם כן הוציא עצמו מקבוצה זו על ידי קבלת נאמנות למעשרות והוא הדין לטהרות וכדו'. כמבואר בדבריו בפרק י' ממשכב ומושב הלכה א': "עם הארץ אע"פ שישראל הוא וישנו בתורה ובמצוות הרי הוא בחזקת טמא ובגדיו מדרס לטהרות... ואינו נאמן על הטהרות לפי שאינו בקיין בדקדוקי טומאות וטהרות, ולעולם הוא בחזקת זו עד שיקבל עליו דברי חבירות".

ונראה מדבריו שאי הבקיאיות הינה "חזקה" שאינו מדקדק בדבר וממילא הדין אומר שיש להתייחס למאכליו וכו' שאינם טהורים. אמנם הגזירה לשרוף את התרומה מחמת זאת נאמרה למרות שמדובר בספק, וה"ז גזירת חכמים, כפי כתב הרמב"ם בפ"ג משאר אבות הטומאות הלכה י"ג, וקצ"ע. ונמצא שאף אם היה "ספק", חכמים גזרו עליו להיות בתורת ודאי (אמנם בשיטת הרמב"ם כל ספקא דאורייתא לחומרא הינו מדברי חכמים ולכן השריפה מחייבת גזירה מיוחדת, וצ"ע).

¹³⁸ כלומר, המדקדקים הפסידו שאין להם יכולת לברר. ומדוע 'להעניש' את המדקדקים? ונראה שבכך יש הצלה לשאר שמעיקרא לא דקדקו, וכמבואר לקמן.

¹³⁹ כלומר התקנה היא של יוחנן כה"ג, אולם ביד החזקה כתב "גזרו" ומסתבר שהכוונה ליוחנן ובית דינו. ובתחילת הלכה א' בפרק ט' ממעשר כתב הרמב"ם: "בימי יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק שלחו ב"ד הגדול ובדקו בכל גבול ישראל..." – והיינו בית דין שזומנו והוא היה בראשו. ועיין בהתקנות בישראל, כרך א' עמ' רס"ט הערה 30, מי הוא יוחנן כה"ג.

אבל נתקן לכם תקנה שיהא קל לכל אדם לסבלה¹⁴⁰ ותנצלו מעון מיתה¹⁴¹.

ואמר שלא יפרישו מן הדמאי אלא תרומת מעשר ומעשר שני, תרומת מעשר תנתן לכהן, ומעשר שני יאכל אותו בעליו בירושלם. אבל מעשר ראשון ומעשר עני בשנים שמפרישים בהם מעשר עני אין חייבין להפריש מן הדמאי, אלא אומרים ללוי או לעני הבא ראייה שזה טבל וטול מתנותיך, לפי הכלל שאצלינו המוציא מחברו עליו הראיה¹⁴².

וכאשר התקין כך היה כל מי שלקח פירות מעם הארץ אינו שואל אותו כלל אם הם טבל או אינם טבל¹⁴³, אלא מפריש מהם תרומת מעשר ומעשר שני ואוכל השאר כיון שפירות עם הארץ דמאי.

קודם התקנה ואחר שנתגלה שיש בעיה בהפרשתם של עמי הארץ, סבור המדקדקים שיש להפריש הכל, ואלו שאינם מדקדקים הקלו לעצמם ולא הפרישו כלום. ומלשון הרמב"ם נראה שהתקנה היתה לא עבור המדקדקים (ולא עבור המוכרים עמי הארץ), אלא להציל את אלו שאינם מדקדקים שקונים מעם הארץ שהרי כתב: "וינצלו מעון מיתה" – והיינו לאלו שאינם מדקדקים¹⁴⁴. אמנם ודאי שתקנה זו הועילה גם למדקדקים,

¹⁴⁰ התקנה כוללת עליה לירושלים לאכול מעשר שני – אמנם בין כך היו חייבים בעליה לרגל.

¹⁴¹ לשון הספר כפתור ופרח בתחילת פרק ל"ה: "עמד ותקן להם להציל נפשם ממות".

¹⁴² ולא הזכיר חובת "קריאת שם. ויל"ע האם ניתן להפריש תרומת מעשר בלא קריאת שם למעשר ראשון.

¹⁴³ שהרי אין להם נאמנות – כפי שביאר ביד החזקה.

¹⁴⁴ האם הם נענו לתקנתו של יוחנן כה"ג? לא מבוואר. ושמא יש לדקדק מדברי הגמ' בעירובין לב. וברש"י שם ד"ה "לעם הארץ חברה" שעמי הארץ לא נענו לכך. ובכל מקרה, כיון שעתה אחר התקנה רק מי שקיבל נאמנות על המעשרות, נאמן לומר שמעושר אסור לאף אדם לסמוך על מי שאינו נאמן, אולם עיין בדברי החזו"א בהערה 57 ובדברינו שם.

שמעתה יכולים לקנות מעמי הארץ, ולנהוג כפי התקנה¹⁴⁵.

ויש לעיין, האם תקנתו של יוחנן כ"ג הינה מסקנה הלכתית ישירה למצב שנתגלה או יש בה גם חידוש דין¹⁴⁶. ונראה, שאם ננקוט כשיטה שרוב עמי הארץ מעשרים, היה מקום לומר שעל פי דין היה מותר לסמוך על הרוב וכפי שנהגו אלו שאינם מדקדקים¹⁴⁷. וכך כתב בתוס' שבת יג. ד"ה "רבא":

רבא אמר רוב עם הארץ מעשרין הן. וא"ת האמרינן בפרק בתרא דסוטה (דף מח.) שיוחנן כהן גדול גזר על הדמאי לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שלא היו מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד ?

וי"ל דה"ק שלא היו מפרישין כולם אלא תרומה גדולה אבל רובן היו מעשרים והא דחשו הכא טפי למיעוט במבוקם אחר משום דהויא מיעוט דשכיח טובא והיו הרבה נכשלים¹⁴⁸...

אם ננקוט שאף הרמב"ם סובר שרוב עמי הארץ מעשרים הם¹⁴⁹ (דבר

¹⁴⁵ עיין משנה ראשונה מעשר שני פרק ה' משנה ט"ו שביאר מה היה קודם התקנה ומה לאחר התקנה לשיטת הרמב"ם (שלא כדברינו בפנים) ולשיטת הר"ש. ועיין גם בארץ הבחירה (וינר) דמאי פרק ז' משנה ג'. ובספר התקנות בישראל חלק א' עמ' ע"ר ג"כ ביאר את התהליך לשיטת הרמב"ם ולא כדברינו בפנים. ועיי"ש בביאור התקנה על פי הירושלמי במעשר שני פ"ה הלכה ה' שם נאמר "העמיד זוגות" ("משגיחי כשרות"). ועיין דרך אמונה להלכות מעשר פרק ט' הלכה ב', לתיאור השלבים השונים, וציין שכבר אצל דוד המלך היו ממונים על המעשרות כמבואר במדרש תנחומא פש' ראה אות יב: "הוא שאמר דוד, לעשות רצונך אלקי חפצתי וגו' (תהלים מ ט), אמר ר' אחא נבר עולא] וכי יש תורה בתוך מעיים... אמר דוד יבא עלי מאירה אם ירד דבר לתוך מעי, אלא כשהוא מעושר, הדה הוא דכתיב ועל אוצרות המלך עזמות בן עדיאל ועל האוצרות בשדה בערים ובכפרים ובמגדלות יהונתן בן עוזיהו (דה"א כז כה), לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר".

¹⁴⁶ עיין בהערה 136.

¹⁴⁷ עיין הערה 150. ואמנם בתפארת ישראל בפירוש המשנה לרמב"ם פרק א' משנה א' ביאר שאפילו אם רוב ע"ה מעשרים, כיון שהפירות מתחילתן היו טבל ויש גם מיעוט שכיח שאינם מעשרים, לפיכך סמוך מיעוט דשכיח לחזקה מד"ס להחמיר.

¹⁴⁸ עוד יש לדון האם הסתמכות על הרוב לכתחילה כשיטה קבועה ולא באופן מקרי, מותרת. ועיין קונטרס "ספיקא דרבנן לקולא ולכתחילה" (ועד טוב, קונטרס מב).

¹⁴⁹ כמו שכתב בתשובתו לחכמי לונגל בסימן של"ג.

שלא כתב במפורש בפירוש המשנה וביד החזקה), הרי שאמירת יוחנן כה"ג לאלו שלא מדקדקים: "ותנצלו מעוון מיתה" הינה על דרך ההפלגה, כיון שעל פי דין היו יכולים לסמוך על הרוב.

(ועיין לקמן בדברי הר"י מלוניל והחזו"א - עבור מי תוקנה תקנת דמאי).

כא. משנה עירובין יז. :

ארבעה דברים פטרו במחנה... ופטורין ... ומדמאי¹⁵⁰.

וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה שם:

ומדמאי. הוא שאוכלין דמאי בלי שיפרישו ממנו המתנות שהוא חייב בהן, כלומר תרומת מעשר ומעשר שני¹⁵¹.

ובחידושי רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף מסכת עירובין דף ד: (מדפיו) כתב:

ומדמאי. אם עמי הארץ מביאין להם לחם ויין לקנות כמנהג¹⁵², לא מצרכין לחכמים שבמחנה שיעשרו ממה שקונין מהן אלא תלינן לקולא דרוב עמי הארץ מעשרין הן דלא גרעי מאכסנאים דתניא [דף יז:] מאכילין את העניים ואת האכסנאים דמאי.

יל"ע בלשונו, מדוע נקט "לא מצריכין לחכמים" - והלא לכאורה תקנת

¹⁵⁰ העובדה שיש 'פטור' מדמאי - לכאורה מלמדת שהחוב שיקיים בדמאי אינו מעיקר הדין אלא "תקנה/גזירה" שאילו היה זה מעיקר הדין כיצד ניתן לפטור במחנה, אא"כ נאמר שמדובר בזמן בו תרו"מ מדרבנן ורבנן יכולים לפטור.

¹⁵¹ רע"ב שם: "כגון אם לקחו תבואה מעם הארץ".

¹⁵² עמי הארץ מביאים למכור ואנשי המחנה הם הקונים.

דמאי הינה לכל הקונים מעמי הארץ ולא רק לחכמים (ועל פי הרמב"ם לעיל, עיקר התקנה היתה לאלו אינם מדקדקים). והר"י מלוניל כפל את דבריו גם בפירושו על הרי"ף בב"מ דף לא: (דפי הרי"ף):

...אבל תרומה גדולה של דמאי ליכא, משום דלא חייבוהו חכמים כדאמרינן [סוטה מ"ח ע"א] לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שלא היו מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד והתקין להם שכל חבר שלוקח מעם הארץ צריך לעשר

דוקא חבר ! והחזו"א בדמאי סימן א' ס"ק ד' כתב:

והנה דאמר להון בני כו¹⁵³ היינו לחברים שתקן להם דמאי ויהיב טעמא דראוי לתקן¹⁵⁴ דמאי משום שיש בזה עון מיתה וכן מבואר בר"מ פ"ט ה"ב¹⁵⁵ ...

כלומר, התקנה היא לחברים¹⁵⁶ (וכך היא גם שיטת החזו"א לגבי זימון

¹⁵³ לעיל באות הקודמת.

¹⁵⁴ מדוע 'ראוי' ולא חיוב גמור ? נראה שעל פי השיטה שרוב עמי הארץ מעשרים אין כאן דין גמור אלא רק "ראוי".

¹⁵⁵ רמב"ם פ"ט ממעשר הלכה ב': "והתקינו שלא יהא אדם מפריש מן הדמאי אלא תרומת מעשר מפני שהוא עון מיתה, ומעשר שני שאין בזה הפסד שהרי בעליו אוכלין אותו, אבל מעשר ראשון ומעשר עני אין מפריש מן הדמאי מפני שהוא ספק והמוציא מחבירו עליו הראיה, לפיכך אומר ללוי או לעני הבא ראה שאינו מעושר וטול מעשרות". ויל"ע מהיכן הסיק החזו"א שמדובר דוקא ביחס לחברים ?

¹⁵⁶ חזו"א דמאי סימן ד' ס"ק ד': "דפירות אלו נטבלו ביד חבר מחמת גזירת דמאי" ובסימן י"ד ס"ק י"ז כתב החזו"א ביחס לעם הארץ שאמר לחבר "קח לי אגודת ירק" שהדבר תמוה: "איך נעשה שליח להביא לו דמאי... עובר המוכרו לו על לפני עור... ואפשר דאיירי בעני או אכנסאי דמותו לו ליקח דמאי, אבל חבר אסור לו למכור דמאי אפילו לאכסנאי ולא הותר לו אלא ליתן בחינם...". ויל"ע לשיטתו מדוע סובר שיש בזה איסור לפני עור והרי על עם הארץ לא תקונה תקנת הפרשה מדמאי ? ונראה שכיון שהיה בידי חבר כבר התחייב במעשרות, ומעתה גם ע"ה תקונה מחבר – חייב להפריש כמו החבר עצמו וכדבריו בסימן ד', וקצ"ע, ועיין גם בחזו"א דמאי סימן ט"ז ס"ק י"א (ונראה לבאר את דבריו כפי שביארנו כאן), ועיין בספר שדה בארץ פרק א' שדה לה"ד שנו"נ בשיטת החזו"א (באופן שונה ממה שנכתב כאן).

עם עם הארץ – לקמן אות כב).

ויל"ע בכוונת הר"י מלוניל והחזו"א, עם הארץ שיבוא וישאל האם עליו לעשר פירות שקנה מעם הארץ חבירו, התשובה תהיה שעליו לא התקנה לא חלה והוא יכול לאכול בלא שום הפרשה, אף שתורמת מעשר שחיובה במיתה מעורבת בפירות¹⁵⁷ ?

ומצאנו קולות בדמאי¹⁵⁸, וכגון במחנה (לעיל) וכן היתר להאכיל את האכסניא דמאי (משנה דמאי פרק ג' משנה א') ופסק הרמב"ם להלכה:

מותר להאכיל את העניים ואת האורחים דמאי וצריך להודיעו,

והעני עצמו והאורח אם רצו לתקן מתקנין¹⁵⁹.

ובחזו"א שביעית סימן י' ס"ק ד' (ונכפלו הדברים ביו"ד סימן מ"ב) בד"ה "והנה" כתב: "והנה כשגזרו על הדמאי, גזרו על החבירין, דהיינו אותן שלא היו בהן הפחיתות הללו. וגזרו על מי שלא שימש ת"ח אף שהוא נשמע לחכמים – לא פלוג בדבר" (פירוש, שלא רק על עמי הארץ שלא נשמעים לחכמים גזרו שיש להפריש את פירותיהם מכח תקנת דמאי, כיון שמקצתן אינם מעשרים, אלא גם על זה שקרא ושנה אבל לא שימש ת"ח, שהוא מפריש תרו"מ – החבר הלוקח ממנו צריך להפריש כדין דמאי, כיון שיש לו גדר של "עם הארץ" כמבואר בסוגיית הגמ' בסוטה וברכות מז: - ממילא הוא כ"עם הארץ" גם בדברים שבפועל ידוע שהוא מקפיד בהם (ואולי מכאן ראה לדברי האתון דאורייתא – עיין הערה 119). ועיין לקמן אות כב.

ובהמשך דבריו בד"ה "ונראה" כתב שקבלה להיות נאמן למעשרות, הינה עבור החברים שאינם סומכים כי אם על הנאמנים, אבל מי שלא קיבל עליו קבלה זו, אבל ידוע לנו והוחזק בעיר שמדקדק כדתנן במתני' פ"ב דדמאי, ואילו היה בא לקבל היינו מקבלין אותו, נפקא מינה, שאלו המעשרים שלא קיבלו קבלה אוכלים זה אצל זה, ואינם צריכים לעשר [מיהו דבר זה צ"ע], וחבר הלוקח מהם מעשר דמי, שפירות המעשר שלא קבל (מאדם שלא קיבל על עצמו להיות נאמן) – דמאי הן אצל חבר. ויל"ע שהרי מעיקרא גזרת דמאי לא חלה כי אם על חברים, ומדוע מי שאינו חבר לוקח מאותו אדם שידוע והוחזק בעיר שמעשר, והלא הוא יכול לקחת מכל אדם ולא לעשר ? ומסתבר שלשיטת החזו"א יש 'דרגת בנינים' של אדם שלא חלה עליו גזירת דמאי (כיון שלא קיבל עליו חבורת), אבל רוצה להקפיד על הפרשות מעשרות של דמאי. ועי"ש בסוף ס"ק ט'. ועיין הערה 57.

¹⁵⁷ ועיין לעיל בלשון הגמ' במסכת סוטה.

¹⁵⁸ רמב"ם, פ"ג ממעשר הלכה י"ד: "ואלו דברים שלא גזרו עליהן בשעה שגזרו על הדמאי, הלוקח פירות לזריעה או להאכיל לבהמה, קמח לעורות או למלוגמא או לרטייה, שמן להדלקת הנר או לסוך בו את הכלים, יין לקילור, וחלת עם הארץ, והמדומע, והלוקח בכסף מעשר שני, ושירי המנחות, ותוספת הבכורים, כל אלו פטורים מן הדמאי, וכיון שאמר לו ע"ה מתוקנין הם אינו צריך לעשר" (משמע, שאם עם הארץ לא אמר כלום – יש חובת מעשר ולא יכול לסמוך על כך שרוב עמי הארץ מעשרים).

¹⁵⁹ ועיין גם בדין הנחתום בדמאי פ"ב משנה ד'.

אילו היתה אכילת דמאי מכשול ממשי, לא היה ניתן להכריע להאכיל דמאי את העניים והאורחים (והם יכולים להחליט שלא לעשר את הדמאי).

ונמצא שסברת הר"י מלוניל והחזו"א היא, כיון שמעיקר הדין אין חובת הפרשה (שרוב עמי הארץ מעשרים), ממילא עם הארץ שאינו מעשר, נוהג כעיקר הדין, ותקנת חכמים היתה עבור החברים/החכמים, שמהם נדרש להקפיד אף במקרה זה. ולפי דרך זו, אם עם הארץ יבוא וישאל ביחס לפירות דמאי שקנה, האם להפרישם, התשובה תהיה שהוא אינו חייב והדבר תלוי ברצונו, אבל חבר חייב.

ועוד נראה לומר, שהר"י מלוניל והחזו"א סוברים שאין ערך לתקן לעמי הארץ שקונים תבואה מעם הארץ¹⁶⁰, כיון שהם בכל מקרה לא ישמעו, ואף שעתה 'קל' יותר לתקן את הפירות (כיון שא"צ נתינה בפועל), הם לא ישמעו בכל מקרה. ולפיכך, תקנת יוחנן כה"ג מכוונת לחכמים. וכמובן אם יהיו עמי הארץ שינהגו כמותה, ודאי שטוב הדבר, אבל בכל מקרה – לא ניתן להאמין להם שהרי גזרו שלא יהיו נאמנים (וגם לעם הארץ אסור להאמין לעם הארץ אחר)¹⁶¹.

¹⁶⁰ ולהיפך, כל עוד יוחנן כה"ג לא בירר את המציאות, יתכן שהם קנו מהם מתוך חוסר איכפתיות, ואחר בדיקתו של יוחנן כה"ג, הם קיבלו 'חזיון' להנהיגם, שהרי תרומה גדולה מפרישים מגדלי הפירות, ואת שאר המעשרות רוב המגדלים מפרישים, וא"כ מעתה יאמרו שצדקו מעיקרא שקנו מהם ללא חשש.

¹⁶¹ מדוע לתקן רק לחברים/חכמים ולא לשאר העם (ועיין מה שכתבנו בפנים) ? יש מקום להציע שתקנה היא מעבר לדין, איננה מתאימה לכל אדם, אלא רק לבני מעלה (ועיין הערה 193 בשם הרמב"ם בשמונה פרקים), כיון שמי שאינו איש המעלה שיטילו עליו תקנות שהם מעבר לדין, יתכן שהדבר יוביל אותו למאסה בכלל קיום המצוות חלילה, או שיטעה ויחשוב שיוצא ידי חובתו בפרישות והנהגה טובה קודם שיקיים את עיקר הדין. ועיין שו"ת שבות יעקב ח"ב סימן מ"ד לגבי אמירת תיקון חצות בציבור, שיש חשש שיקפידו על כך ולא יקפידו על תפילות שהם מעיקר הדין (ועי"ש עוד בענין זה).

זימון עם עם הארץ

כב. ¹⁶²גמ' ברכות מז : :

ותניא, אין מזמנין על עם הארץ.

לעיל באות יא מבואר שלשיטת חכמים מדובר בעם הארץ שאינו מעשר¹⁶³. וניתן לומר שהטעם הוא מחשש מכשול בסעודה משותפת שמזמנים בה. אמנם בסוגיא שם הגדרות שונות לעם הארץ (שאינם בהכרח קשורות) לענייני אכילה (עיין בשיטות השונות בטבלה באות ד' ובמחלוקת באות יט).

וכתב המאירי בסוגייתנו :

¹⁶⁴...יש מי שאומר שאף בימיהם לא היו נמנעין מזמון על עם הארץ אלא בעם הארץ שאינו מעשר פירותיו ועכשיו שאין מעשר¹⁶⁵ מזמנין עליהם מן הדין.

דברי המאירי לכאורה צ"ע, שהרי בסוגיא מבואר שרמב"ח לא צירף לזימון את רב מנשיא בר תחליפא כיון שלא שימש ת"ח (אף שקרא

¹⁶² דיון במחלוקת התנאים לגבי זימון – לעיל אות יא.

¹⁶³ בשו"ת בנין אב חלק ד' סימן ע"ו אות ו', דן מי הוא עם הארץ עליו מדובר, עי"ש.

¹⁶⁴ קודם לכן כתב: "ואפילו עם הארץ שאינו יודע לענות מזמנין עליו שאין לנו ולענייתו דין ודברים אנו מזמנין עליו ואם יענה יענה ואפי' מי שרוצה לנהוג כדין האמור בהם נראה שעמי הארץ מזמנין לעצמן אם היו שלשה כדין נשים ועבדים".

¹⁶⁵ בחו"ל.

ושנה¹⁶⁶ ולשיטת אחרים שבברייתא אף מי שקרא ושנה ולא שימש ת"ח
ה"ז עם הארץ¹⁶⁷. ורב מנשיא בר תחליפא לא היה חשוד על המעשר.
ושמא, דין הברייתא לחוד והנהגתו של רמי בר חמא לחוד, כיון שרמב"ח
הסתמך על שיטת אחרים שאיננה שיטת הברייתא שלפנינו¹⁶⁸.

¹⁶⁶ ברכות מז: "תנו רבנן איזהו עם הארץ? כל שאינו קורא קריאת שמע ערבית ושחרית, דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר, כל שאינו מניח תפילין. בן עזאי אומר, כל שאין לו ציצית בבגדו. רבי נתן אומר, כל שאין מזוזה על פתחו. רבי נתן בר יוסף אומר, כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה. אחרים אומרים, אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ. אמר רב הונא הלכה כאחרים. רמי בר חמא לא אומין עליה דרב מנשיא בר תחליפא דתני ספרא וספרי והלכתא. כי נח נפשיה דרמי בר חמא, אמר רבא, לא נח נפשיה דרמי בר חמא אלא דלא אומין ארב מנשיא בר תחליפא. והתניא, אחרים אומרים, אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ? שאני רב מנשיא בר תחליפא דמשמע להו לרבנן, ורמי בר חמא הוא דלא דק אבתריה. לישנא אחרינא, דשמע שמעתתא מפומיהו דרבנן וגריס להו - כצורבא מרבנן דמי".

וכתב בעין איה שם: "אמתת התכונה הראויה לזימון, שהוא להראות שראוי להיות מרום שם ד' ית' דוקא ע"י הקיבוץ אל האכילה בריעות וחבורה, שלא כדעת הסוברים להתבונן בשימוש החושים. אמנם היא מעלה עלינו ומדת הקדושה שבה יתרומם האדם לדעת איך כל הנאות החושים הם שלמות וחיים אמיתיים. ע"כ יאתה רק לשלימי בני אדם, הת"ח, היודעים לקשר הדברים הרחוקים של הפרטים אל הכללים והעליונים, שזהו יסוד מדת שימוש ת"ח".

¹⁶⁷ מגילה כח: "ריש לקיש ספדיה לההוא צורבא מרבנן דשכיח בארעא דישראל, דהוי תני הלכתא בעשרים וארבע שורות (רש"י שהיה שונה משניות לתלמידים עשרים וארבע שורות של תלמידים), אמר: ווי, חסרא ארעא דישראל גברא רבה. ההוא דהוי תני הלכתא סיפרא וספרי ותוספתא, ושכיב. אתו ואמרו ליה לרב נחמן: ליספדיה מר, אמר: היכי נספדיה? הי צנא דמלי סיפרי דחסר (רש"י: אינו אלא כסל שמלאוהו ספרים ואינו מבין מה שבתוכו, אף שונה הלכות ולא שימש ת"ח ללמוד ש שיבינוהו טעמי משנה, ופעמים שדברי משנה סותרין זה את זה, וצריך לתרצה)... תא חזי מה בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל". ורבינו אברהם מן ההר הוסיף שלא הספידו: "על שלא שימש ת"ח... הא למדת שתקיפי א"י יותר שפלים וענוים מנכבדים מחסידי בבל" (ובכך שבא"י וזה אדם שכזה להספד משא"כ בבבל, ועיין חידושי אגודת למהרש"א). ושם בהמשך הסוגיא: "ודאשתמש בתגא חלף תני ריש לקיש, זה המשתמש במי ששונה הלכות...". ועי"ש ובטור יו"ד סימן שס"א לגבי מצות הוצאת המת (הלוייה) והכנסת כלה, שאם מדובר במי ששימש ת"ח אין לו שיעור" אפילו יש עמו כמה אלפים תבטל בשבילו". (והאם נלמד מהם מחלוקת בהגדרת עם הארץ, או שהמחלוקת היא גבי הספד וכו'). ועיין אוצר המלך (לר' צדוק הכהן מלובלין) בפרק ד' מהלכות ת"ת שהקשה לסתירות לכאורה לגבי שימוש בשמש ע"ה וכו'.

ועיין אות לח, דברי החזו"א.

¹⁶⁸ ספר המאורות בפירוש סוגייתנו הו"ד בקובץ שיטות קמאי: "אין מזמנין על עם הארץ בחבורה, איזהו עם הארץ כל שאינו מעשר פירותיו השלמה. ויש שפוסקין כאחרים, דאמרי קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ, ואפילו תנא הלכתא ספרא וסיפרי אם לא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ. ואי שמע שמעתתא מפומיהו דרבנן וגריס להו כצורבא מרבנן דמי. וצ"ע מהר"ף וה"ר משה למה השמיטו זה. ונראה דסבירא להו כפסקא קמא". וגם בספר הבתים (שער ו' אות טו) העיר מהשמטת הרמב"ם וכתב: "והר"ם לא הביא זה ויראה שדעתו שלא אמרו אלא בעם הארץ שאינו מעשר פירותיו מפני שאוכל דבר אסור...".

אמנם עיין הערה 171 ויתכן שהרמב"ם כבר כלל דין זה בהלכותיו בהלכות דעות שצויינו שם.

ואם ננקוט בדרך זו נוכל לומר, שמחלוקת היא האם אי צירוף עם הארץ לזימון מחשש מכשול בסעודה משותפת עימו או שמדובר בדין אחד (שנימוקו לקמן), שאינו תלוי בחשש מכשול.

אמנם יתכן שלא מדובר במחלוקת עקרונית כפי שביארנו, אלא שעיקר הטעם הוא משום מכשול בסעודה ומטעם "לא פלוג" אסור לזמן עם כל עמי הארץ לסוגיהם השונים, גם כשאין חשש מכשול. כך עולה מדברי החזו"א בשביעית סימן י" ס"ק ז':

והנה כשגזרו על הדמאי, גזרו על החבירין¹⁶⁹ דהיינו אותם שלא היו בהן הפחיתויות הללו לעשר דמאי כשיקחו מאותן שיש בהן הפחיתויות הללו. וגזרו על מי שלא שימש ת"ח שאף הוא נשמע לחכמים, דלא פלוג חכמים בדבר, וכדאמר ברכות שם דרב"ח לא אזמין ארבי מנשיא בר תחליפא, ולא מסתבר שחשדו לאינו שומע לחכמים¹⁷⁰.

כג. מאירי בסוגייתנו :

עם הארץ גמור. מדין הלכה אין מזמנין עליו אלא שהדברים נאמרו באותם הימים שהיו נזהרים מלישב במעמד עמי הארץ כמו שאמרו 'אל יסב אדם בחבורה של עמי הארץ', אבל מימות התלמוד ואילך לא ראינו מי שהקפיד על כך¹⁷¹.

¹⁶⁹ כשיטתו לעיל באות כא לגבי הדמאי – שנגזר רק על החברים. ¹⁷⁰ כלומר, החזו"א מוכיח את דבריו ביחס לגזירת דמאי (שאינן מאמינים לע"ה וכללו בגזירה זו את כל מי שמכונה בשם "עם הארץ" אף שבפועל לגבינו אין חשש), מהנהגתו של רמי בר חמא ביחס לזימון.

¹⁷¹ ספר האשכול (אלבק) הלכות סעודה דף כט. : "וכתב רבינו האיי גאון ז"ל והא דרמי בר חמא דעביד לחומרא אפילו בהדי רב מנשיא. והשתא רבנן לא זהירי בהא מילתא וקא מקילי בה". אמנם הרמב"ם בפרק ה' מדעות הל' ב': "כשהחכם אוכל מעט זה הראוי לו לא יאכלנו אלא בביתו על שולחנו, ולא יאכל בחנות ולא בשוק אלא מפני צורך גדול, כדי שלא יתגנה בפני הבריות, ולא יאכל אצל עמי הארץ". ועיין הערה 168.

המאירי מציין לדברי הגמ' בברכות דף מג :

ואל יסב בחבורה של עמי הארץ, מאי טעמא ? דילמא אתי לאמשוכי
בתרייהו¹⁷².

כלומר, אין להסב עימהם, לא מהטעם של חשש מכשול באכילה עצמה,
אלא חשש שימשך אחר שיחתם ודרכם (ולא כענישה על עמי הארץ, כי
אם 'הגנה' על החכמים). ועל פי דרך זו סובר המאירי שזו הסיבה שאין
לזמן איתם, כדי שלא להתחבר אליהם.

ובהמשך דבריו כתב המאירי:

כל מקום שנאמר בו עם הארץ, לא מפני שאינו בן תורה לבד אלא
מפני שאינו מתנהג כראוי ולא בדרך שיהא ראוי לת"ח להתחבר עמו
ולישב בקבע בסעודה שלו¹⁷³.

(לא פורש בדברי המאירי האם דבריו אלו הינם המשך לאמור לעיל שאין
להסב עימהם שמא יגרר אחריהם ולכן גם לא ראוי לת"ח להתחבר עימו,
או שאין ראוי לת"ח להתחבר עימו אף ללא חשש שמא יגרר אחריו).

¹⁷² ילקוט שמעוני, פרשת וירא רמז פ"ב: "לעולם ירבה אדם סעודתו עם ת"ח ולא עם עם הארץ
לפי שלאחר שעה מספרין עליו לשון הרע".

¹⁷³ ספר הבתים שער ו' אות ט"ו: "ויש מן הגדולים שכתב שאע"פ שהוא אינו אוכל משלו, הואיל
ומוחזק לאכול דבר אסור אין מזמנין עליו, שאין ראוי להתחבר עמו בחבורה, לפיכך לא יועיל לו
הסבה, וכן נראה".

(ולגבי אכילה עם חכמים, הרמב"ם בפרק ב' מהלכות דעות כתב: "כשהחכם אוכל מעט זה הראוי
לו לא יאכלנו אלא בביתו על שולחנו... ולא יאכל אצל עמי הארץ ולא על אותן השלחנות המלאים
קיא צואה, ולא ירבה סעודותיו בכל מקום ואפילו עם החכמים" – ולכאורה של כמדרש שבפנינו ?
ועיין שערי דעה על הרמב"ם, שביאר שיש לחלק בין מי שזקוק לשלחן אחרים שיאכל עם החכמים
לבין מי שיכול לאכול לעצמו).

כד. המאירי מבאר שאחר זמן התלמוד לא הקפידו ומזמנים עם הארץ ולא ביאר את טעמו¹⁷⁴. יתכן שמעיקרא לא מדובר בדין גמור אלא בהנהגה טובה שאין בה איסור ולכן אין הכרח לנהוג בה. ועוד ניתן להציע, שבתקופה בה אין חברים המקפידים על אכילת חולין בטהרה (ובחור"ל שאין מעשרים – כנ"ל), מעיקרא לא חל החיוב שלא לזמן על עם הארץ.

ותוס' בסוגיא ד"ה "אמר רב הונא" כתב נימוק מדוע כיום אין מקפידים בדבר:

והאידנא אין אנו מדקדקים ורגילים אנו לזמן בעם הארץ כדאמרין בחגיגה (פ"ג דף כב.) כמאן מקבלינן האידנא סהדותא מעי"ה כמאן כרבי יוסי כדי שלא יהא כל אחד הולך ובונה במה לעצמו¹⁷⁵.

תוס' לא תלה את הדבר בחילוקי זמנים, אלא בחשש שכל אחד יבנה במה לעצמו – נימוק שיכול להיות תקף גם בזמנם של חכמי הגמרא – שהרי נאמר על ידי התנא ר' יוסי¹⁷⁶. ונמצא שאף אם היו זמנים בהם הקפידו

¹⁷⁴ אם מעיקרא גזרו רק על זה שאינו מעשר – כפי שכתב המאירי באות כב, יש לעיין האם בזמן הזה בא"י שמעשרים חשש זה קיים, אמנם אם נאמר שאין זו הלכה כי הנהגה, יש מקום לומר שלא חששו לכך.

¹⁷⁵ כלומר (אם נשלב את דברי תוס' עם דברי המאירי), אף שלחכמים טוב יותר שלא לשבת ולזמן עם הארץ, שמא יגררו אחריו או שחברתו לא נאה לחכמים, חכמים ויתרו על טובתם – כדי שעמי הארץ לא יתרחקו ולא יבנו במה לעצמם, ושמא יש כאן דמיון לכך שניחא ליה לת"ח ליעבד איסורא קלילא כדי שלא יעשה עם הארץ איסורא רבה (עיין עירובין לד:).

ועיין שו"ת בין אב חלק ד' סימן ע"ט אות ז', שהיתרו של ר' יוסי נאמר רק כשעם הארץ רוצה לקיים מצוות "ומשתדלים על פי מושגיהם לעשות אותו בטהרה", והוכיח זאת מסוגיות הגמ', עי"ש.

ועוד יש להעיר, שהנימוק של ר' יוסי, איננו מחמת "נימוס" או "אי נעימות" ביחס לאותו אדם, כיון שאין לחוש אי נעימות כאשר מקיימים את הדין, נימוקו של ר' יוסי הינו מחשש להיפרדות מוחלטת שלהם. ואף ר' יוסי אינו חושש כי אם שיבנה במה לעצמו להקרב קרבות ושריפת פרה אדומה לעצמו (חגיגה כב.). וגם לשיטת ר' יוסי, החשש איננו שישתמד או יכפור, אלא שינסה לקיים המצוות לעצמו, ויש לעיין במציאות של חשש של עזיבת תורה ומצוות לגמרי האם ר' יוסי ג"כ יאמר כשיטתו ובכ"ו מחשש של בניית במה לעצמו (לשם שמים) או שמי שכבר הגיע לדרגה זו, אין צריך להקל עבורו, וצ"ע

¹⁷⁶ האם ר' יוסי חלק מעיקרא על מניעת קבלת עדות מעם הארץ (ועל אי זימון עימו), או שאף הוא מעיקרא נמנה על האוסרים ולאחר מכן סבר שיש חשש של בניית במה לעצמו וכו'.

כשיטה שלא לזמן עם הארץ, כיום אנו נוקטים להלכה כשיטת ר' יוסי (אמנם תוס' לא ביאר מדוע כיום הלכה כר' יוסי ופעם לא נהגו כשיטתו).

כה. נימוק אחר שלא לזמן על עם הארץ כתב הרא"ש בברכות פרק ז' סימן כ' בדין:

¹⁷⁷דעם הארץ פשע במה דלא למד¹⁷⁸.

הביאור הלכה בסימן קצ"ט סעיף ג' (ד"ה "ע"ה גמור") הרחיב את הדברים:

עיין במ"ב מש"כ דכ"ש אם הוא רשע גמור ועובר עבירות בפרהסיא דאין מזמנין עליו... ולענ"ד נראה דאין חילוק בדבר אלא דלענין שארי דברים שבקדושה כגון לענין קה"ת ונ"כ ושאר דברים שבקדושה דצריך עשרה בודאי אפילו עבר על כמה עבירות לתאבון כ"ז שלא נידוהו נמנה למנין עשרה...

והכא לענין זימון מסתברא שאפילו עבר עבירה אחת בפרהסיא במזיד [כגון שאכל חזיר או נבלה וטרפה שהוא דבר המפורסם בישראל לאיסור] אין מזמנין עליו.

¹⁷⁷ ודוחה שם את הדעות שבזמן הזה ניתן לזמן עליו – ע"ש.

¹⁷⁸ אמנם בגמ' ב"מ דף לג': "כדריש רבי יהודה ברבי אלעאי, מאי דכתיב הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם. הגד לעמי פשעם - אלו תלמידי חכמים, ששגגות נעשות להם כזדונות. ולבית יעקב חטאתם - אלו עמי הארץ, שזדונות נעשות להם כשגגות". משמע, שעם הארץ הוא בבחינת שוגג אפילו כשעובר במזיד, ואילו הרא"ש מגדיר אותו פושע? ושמא יש לחלק בין מי שהיה סיפק בידו ללמוד ולבין מי שלא היה סיפק בידו. ועיין מהרש"א בב"מ שם שדן שא"כ חוטא נשכר. ועיין בפנ"י על דבריו. ועיין בדברי יציב שבפתח הקונטרס. ובעלון באר בשדה (שטפזנט) לפש' יתרו תשפ"ב כתב בשם הרב מרדכי אריה הורביץ שיף אב"ד באלינוב-בוקובינא, שיהודי בוקרשט ומודביה, אף שהיו עמי הארץ, לא הוגלו בזמן השואה מפני שהיו מצויינים במידת הצדקה שהשריש בהם בעל הבאר מים חיים.

והטעם דענין זימון הוא שחיובו בא ע"י שמתחלה התחברו יחד לאכילה ובשביל זה צריך ג"כ אח"כ להתחבר ולברך להש"י על אכילה שאכלו.

וע"ז איתא במשנה דאם הוא ע"ה אין מזמנין עליו והיינו עבור שפשע שלא למד לכך אין להתחבר אתו כדי לזמן... דלענין זימון החמירו הרבה יותר דהרי בודאי אפילו ע"ה גמור מצרפין אותו לעשרה לענין קדיש וברכו וכה"ג ולענין זימון איתא במשנה דאין מזמנין עליו...¹⁷⁹.

כלומר, אי הזימון עם עם הארץ איננו מפאת מכשול (שיאכלו עימו דבר שאינו מעושר) וגם לא מחמת שמא יגרר החכם אחריו או שלא נאה לת"ח לישיב עימו – אלא כדי להרחיקו כיון שפשע ואינו ראוי להצטרף עימנו (אולם להלכה נפסק כר' יוסי שמזמנים עימו – שו"ע או"ח קצ"ג סעיף ג,¹⁸⁰).

קנס וגדר לפרוש מהן

כו. עם הארץ אינו נאמן על הטהרות¹⁸¹. הר"ש בטהרות פרק ח' משנה א'

¹⁷⁹ ודן שם האם יצרפו אותו סניף לעשרה ועי"ש ד"ה "מזמנין" שדן שוב בדברי הרא"ש.

¹⁸⁰ "עם הארץ גמור מזמנין עליו בזמן הזה".

¹⁸¹ האם אינו נאמן מחמת רשעות או מחמת אי ידיעתו (עיין אות ב')? הרמב"ם בפירושו המשנה לכלים פרק ו' משנה א' כתב: "מפני שהוא חושב את עצמו טהור ונשמר, והוא אינו יודע את הטהרה ודיניה... שלא תטעה... שמה שגזרנו טומאה על עם הארץ, אינו מפני שאנו חושדים אותו אדם שמשקר ושאלו אומרים שהוא אומר על הדבר הטמא שהוא טהור, אלא גזרנו בכך מפני מיעוט ידיעתו יטעה ויחשוב על הדבר הטמא שהוא טהור, וגם אינו נשמר מן הטומאות ואינו יודע חילוקיהם וסוגיהן...".

ובפרק י' מהלכות נחלות הלכה ו' כתב הרמב"ם שאין ממנים עם הארץ לאפוטרופוס כיון שהוא "בחזקת חשוד על העבירות" ושלא כוונתו היא, שאין הוא גוזל בכוונה, אלא הוא יכול לטעות מחמת אי ידיעתו ולכן הוא חשוד על העבירות, וצ"ע (ועיין הערות 38, 58).
וכתב החזו"א בשביעית סימן י"ב ס"ק ט' לגבי דין לפני עיור: "ונראה דהא דהקילו חכמים בספק, אע"ג דספק מכשול ודאי אסור ליתן לפני עור, והיה ראוי להחמיר גם בספיקות, נמי נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושלום מעצמנו ומהם, והם רק ע"ה וחייבין אנהניא להחיותם ולהיטיב עמם,

כתב את דברי התוספתא בפרק ה':

עם הארץ שקבל עליו¹⁸² והיה לו טהרות¹⁸³ ואמר ברי לי שלא נטמאו. בזמן שהן עשויות ע"ג אחרים אסורות לו ואסורות לכל אדם¹⁸⁴. על גבי עצמו מותרות לו ואסורות לכל אדם¹⁸⁵.

ר"ע אומר אם מותרות לו מותרות לכל אדם ואם אסורות לכל אדם אסורות לו¹⁸⁶.

והרמב"ם בפרק י' מהלכות מטמאי משכב ומושב הלכה ז' פסק כת"ק:

ע"ה שקיבל עליו דברי חבירות והיו לו טהרות כשהיה ע"ה ואמר אני יודע ודאי שלא נטמאו בזמן שנתעסקו בהן אחרים הרי הן אסורות כמקודם ואם הוא בעצמו נתעסק בהן הרי הן מותרות לו ואסורות לכל אדם.

ובביאור שיטת חכמים (ת"ק) בחלוקה בין עשה בעצמו לבין נעשו ע"י אחרים, כתב החזו"א בטהרות סימן ח' ס"ק י' ד"ה "שם ע"ה":

וכש"כ שלא להרבות שנהא ותחרות בינינו וביניהם, ועוברין על לא תשנא ועוד כמה לאוין שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באין להציל אותם ממנו...". ונראה מדבריו "והם רק עמי הארץ" שאינם רשעים וכדו', ואף שיש לפרוש מהם (כמבואר בחזו"א לקמן) אין להרבות שנהא. ועיין בהקדמה בדברי יציב.

¹⁸² קיבל עליו חבירות ועתה הוא נאמן לטהרות – עיין רמב"ם פרק י' ממשכב ומושב הלכה ב'.

¹⁸³ מזמן היותו עם הארץ.

¹⁸⁴ עשויות ע"ג אחרים – שאחרים התעסקו והוא מעיד שראה ונעשו כהוגן.

¹⁸⁵ עיין שו"ת רב פעלים חלק א' יו"ד סימן ט' שביאר תוספתא זו ובגדרי הנאמנות המועילה ושאינה מועילה בכל אחד מהמקרים.

¹⁸⁶ ושם בהמשך: "וכן עובר כוכבים שנתגייר והיה לו יין ואמר ברי לי שלא נטמא בזמן שהוא עשוי ע"ג אחרים אסור לו ואסור לכל אדם ע"ג עצמו מותר לו ואסור לכל אדם ר' עקיבא אומר אם מותר לו מותר לכל אדם ואם אסור לכל אדם אסור לו".

וטעמא דאינו נאמן אע"ג דלענין איסורים א"צ דיני עדות... מ"מ כל זמן שאינו נאמן, הוא בחזקת שאינו מדקדק...

והא דמחלקינן בין עשה ע"י עצמו לעשה ע"י אחרים להתיר לו, הוא ג"כ דע"י עצמו יותר קים ליה... וסבר ת"ק דע"י עצמו ואמר ברי לי אי אפשר לאסור לו לעצמו...¹⁸⁷

ועוד י"ל, כיון דהיו הפירות ברשות ע"ה וגזרו עליהם טומאה ודאית, לא מהני מה שקיבל עליו אח"כ דברי חבירות דסוף סוף בשעה ההיא לא היו עדים בעולם, והרי נתייחדו הטהרות ביד עם הארץ שעה אחת...

והלכך אם נעשה ע"י אחרים, אסורות אף לו, אבל אם נעשו ע"י עצמו מותרות לו, כיון דעיקרו גדר וקנס לפרוש מהן, שלא יקלקלו את הטובים¹⁸⁸, לא שייך כל כך בחד גופא ששב מפחיתויות אל הטוב ולא שייך לאסור עליו מפני שנתייחד עימו בזמן העבר, ולפיכך אם הוא טהור באמת – התיירוהו, אבל לאחרים הוי מגעו בזמן ההוא כשאר מגע עם הארץ...¹⁸⁹.

לפי הסברו השני של החזו"א, טומאת פירות עם הארץ הינה "גזירה" ולא מעיקר הדין (וטומאתם טומאת ודאי)¹⁹⁰, וטעם הגזירה הוא "גדר וקנס לפרוש מהן" (וכאשר עם הארץ קיבל דברי חבירות, הקנס חל על הפירות

¹⁸⁷ ומדוע נאסר לאחרים ? כי עובר אחרים אינו יכול להיות נאמן עבור הזמן שהיה בו ע"ה.

¹⁸⁸ עיין הערה 57 בדברי החזו"א לגבי חבר שנעשה גבאי.

¹⁸⁹ ע"ע חזו"א טהרות סימן ט' ס"ק י"ג ד"ה חגיגה" לגבי גנבים שעשו תשובה, שאף שאינם משקרים סו"ס נתייחדו עם הכלים ואין עדות על טהרת הכלים, עי"ש.

¹⁹⁰ לשון המשל"מ בפרק ט"ז מטומאת אוכלין הלכה י': "טומאת עם הארץ שהיא גזירה דרבנן". ועיין בספר דברי דעת - טהרות (וולף) עמ' ש"ה שהאריך לדון האם יסוד הגזירה או חשש טומאה הוא הרחקה.

שהיו בידו בהיותו ע"ה ביחס לאחרים אבל לא ביחס לו עצמו¹⁹¹.
הקביעה שההתייחסות לטומאתו של עם הארץ הינה כטומאת ודאי ולא כספק, באה לידי ביטוי בכך שחכמים גזרו שיש לשרוף את תרומת עם הארץ¹⁹². וסובר החזו"א שהטעם לכך הוא לא רק מגדרי חומרא בספיקות אלא כדי "לפרוש מהן שלא יקלקלו את הטובים", ומעין שיטת הרא"ש לעיל באות כה לגבי הזימון. והחזו"א סובר שגזירת דמאי חלה רק על החברים בלבד (אות כא) ויתכן שמדובר באותו טעם עצמו – לפרוש מהם שלא יקלקלו את הטובים (וכן לקמן בדברי החזו"א באמונה ובטחון באות לח).

כו. ומעין הדברים בדברי הרמב"ם בפירושו למשנה בטהרות פ"ב משנה ב':

¹⁹¹ האם נסיק מדברי החזו"א שכל הת"ח קיבלו על עצם קבלה זו כדי לפרוש מהם ? ועיין הערה 58 שריש לקיש לא קיבל על עצמו, קצ"ע.

והחזו"א עצמו בדמאי סימן ה' ס"ק ז' כתב: "והא דחולין ו. דר"ז ור"א אקלעו לפונדקי דיאי צ"ל שכבר לא היה להם אפר פרה ולא היה להם טהרות א"נ אכסנאי שבא לעיר אנוס הוא ומותר וכן בפ"ג מ"ה בנותן לפונדקית ושם מ"ו בנותן לחמותו במעשר ואינו חבר או בימי טומאת או באין להם אפר פרה".

¹⁹² רמב"ם פרק י"ג מהלכות שאר אבות הטומאה הלכה י"ג: "על ששה ספיקות שורפין את התרומה וכולם גזירה מדבריהם ואלו הן... ועל בגדי ע"ה... כיצד אם נטמאת תרומה מחמת אחד משה אלו אף על פי שעיקר טומאתן בספק הרי זו תשרף, הואיל וודאי ספיקות אלו טומאתן מן התורה שהמת והזב טמאין מן התורה". ועיין שבת טו: וברש"י ד"ה "ועל ספיקו של בגדי עם הארץ" ובמשנה בחגיגה ב"ד יח: (ואכמ"ל האם ספיקא דאורייתא לחומרא מן התורה או מדרבנן).

וענין אמרם בכל מקום שנעשו על טהרת הקדש או על טהרת התרומה כמו שאבאר. והוא, שהחסידים היראים כאשר רצו להביא עצמם לידי פרישה מהמון עמי הארץ עד שלא יאכלו ולא ישתו עמהם בגלל מה שיש בכך מן הטוב כפי שמוכן מדברינו באבות¹⁹³ לפיכך מטילים על עצמם לאכל חוליהם בטהרה...¹⁹⁴.

ובסוף הלכות טומאת אוכלין בפט"ז הלכה י"ב כתב הרמב"ם:

אף על פי שמותר לאכול אוכלין טמאין ולשותות משקין טמאים, חסידים הראשונים היו אוכלין חולין בטהרה ונזהרין מן הטומאות כולן כל ימיהם והן הנקראים 'פרושים'. ודבר זה קדושה יתירה היא ודרך חסידות שיהיה נבדל אדם ופורש משאר העם ולא יגע בהם ולא יאכל וישתה עמהם¹⁹⁵...

¹⁹³ במהד' הרב קפאח (הערה 19) כתב שדברי הרמב"ם הם בהקדמתו למסכת אבות, שמונה פרקים, פרק רביעי ד"ה "אבל", שם מבאר הרמב"ם שמקצת חסידים שפרשו למדבריות וכו' – הדבר נעשה מחמת חשש קלקול בפגישה עם אנשי עירם ובראיית מעשיהם וחברתם תגרום להם קלקול המידות. וביאר שכל זה לחסידים, אבל סכלים שאינם במדרגה זו ולמדו מהם לפרוש למדבריות וחשוב שזה עצמו טוב, ולא הבינו שזו דרך ריפוי (וממילא לסכלים אין תועלת בדבר ורק קלקול). ועיין הערה 161.

¹⁹⁴ תוס' כתובות דף סב: ד"ה "דהוה צניע" לגבי רבי עקיבא: "והא דאמר באלו עוברין (פסחים מט:): אמר ר"ע כשהייתי עם הארץ הייתי אומר מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור משמע דלא הוה מעלי איכא למימר דהתם לאו משום שהיה שונא תלמידי חכמים אלא משום שהיה סבור שמתגאין על עמי הארץ מפני תורתן והיו תלמידי חכמים שונאים אותם וגם משום שלא היו מניחין אותם ליגע בהם כדאמרין (חגיגה דף יח:): בגדי עם הארץ מדרס לפרושים אבל מכל מקום שומר מצות היה, רבינו תם".

ולפי האמור, חכמים פרושו מהם כדי לשמור על עצמם (אמנם עיין לעיל בשיטת הרא"ש והביאור הלכה לגבי אי צירופים לזימון), אבל ההבנה שלהם היתה שיש בכך "גאוה", ועיין שו"ת דברי יציב, ליקוטים והשטות סימן י"ט ס"ק ג'.

האם התוצאה של שנאת עמי הארץ לחכמים בעקבות הפרישה מהם ומחשבתם של עמי הארץ שמתגאים עליהן (ועיין ברכות מז:), מהווה סיבה לעיון האם הפרישה נכונה? ועיין בנן אב, שיחות ומאמרים א', פש' וישב, עמ' קמ"ב שהדבר נבע "מחוסר הסברה". ונראה שסברתו היא שעל פי דין יש לפרוש מעמי הארץ מחמת טומאתם, והיה צורך להסביר זאת כדי שלא יטעו ויחשוב שמתגאים, ורוצים להתרחק מהם, אולם לפי האמור ברמב"ם, אכן המטרה היתה עצם הפרישה מהם. ואמנם ר' יוסי נקט קולות בדניי עם הארץ כדי שלא יבנו במה לעצמם (עיין בטבלה באות ד') ושמא חשש שההפרדה בין החברים לעמי הארץ תוכל להביא לקרע, ואכמ"ל.

¹⁹⁵ המשך דבריו שם: "שהפרישות מביאה לידי טהרת הגוף ממעשים הרעים, וטהרת הגוף מביאה לידי קדושת הנפש מן הדעות הרעות, וקדושת הנפש גורמת להדמות בשכינה, שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ה' מקדשכם". ועיין גינת ראובן – גינה טהורה א', ענף ט"ז עמ' ר"י שנו"ג בדבר ובשיטות נוספות.

ועל פי דרך זו, חלק מהדרך ליצור את הפרישות משאר העם, היא גזירת
טומאת עמי הארץ וממילא יתרחק מהם¹⁹⁶. וכפי שכתב גם בתשובת רב
צמח גאון בר פלטי גאון (הובאה בעלי תמר לברכות פ"א הלכה ד' –
מאוצר הגאונים ביצה יב):

רבנן ראשונים שאנו אומרים הלכה מפיהם היו מחמירין לעצמן בכל
דבריהם, ומצינו בכמה מקומות שהיו מחמירין על עצמן לענין
טומאה וטהרה ואעפ"י שהיו שרויין בבבל במקום טומאה היו
נוהגין טהרה וקדושה בעצמן והיו אוכלין חוליהן בטהרה וכו'.
ואין להביא ראיה מן החכמים שהיו רוצים להחמיר על עצמן ולא
היו מתערבין עם ע"ה, כמה ששנינו בגדי ע"ה מדרס לפרושים¹⁹⁷ וכו'.

ולדברי הרמב"ם והחזו"א הסיבה להרחק מהם איננה עונש עליהם (עיין
לעיל בדברי הרא"ש וביאור הלכה לגבי הזימון)¹⁹⁸, כי אם שמירה על

¹⁹⁶ עיין הערה 55.

¹⁹⁷ משנה חגיגה פרק ב' משנה ד'.

¹⁹⁸ אבות פרק ג' משנה י' נאמר: "...וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם" ופירש: "שמתכנסים ועוסקים בדברים בטלים ונמשכים שם בני אדם". ועיין מפרשי המשנה שם, והמסקנה היא לא להצטרף אליהם (ולא נאמר שם מי הוא עם הארץ והגדרתו). ובגמ' בשבת דף סג. : "אמר רבי אבא אמר רשב"ל... אם ע"ה חסיד הוא, אל תגור בשכנותו". ופירש רש"י: "שאינו יודע בדקדוקי מצות, ואין חסידותו שלם, וסופך ללמוד ממנו". וכתב שם הגרי"ש אלישיב זצ"ל בהערות: "והיינו דבסתם עם הארץ אין לו שייכות אליו כלל, ולא יבא ללמוד ממנו, אך בעם הארץ חסיד יש חשש שיבא ללמוד ממעשיו שעושה כחסיד שהם שלא כדת התורה", ולכך לא ידור בשכנותו". והרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה כתב: "ועל כן אמרו חכמים ע"ה, (אבות פ"ב), אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד... וכל מי שיאמר בעם הארץ שהוא חסיד, הוא מכזיב החכמים, שגזרו בענין זה גזירה נחתכת. והוא מכזיב השכל כמו כן ועל כן תמצא הצויה בכל התורה, ולמדתם ועשייתם, מביא החכמה קודם המעשה, שבחכמה יגיע האדם למעשה, ובמעשה לא יגיע בו אל החכמה. וזהו מה שאמרו ע"ה, (קדושין פ"א, דף מ), שהתלמוד מביא לידי מעשה". ובספר לב העיברי חלק א' דף לד. הביא מעשה על החת"ס שפעם התארח אצל ע"ה, ואותו ע"ה קרא עליו שהוא פושע ישראל, כיון שראה שהחת"ס אכל בשבת בצהרים ללא קידוש (בהקדמת לקוטי חבר בן חיים ח"ב דף ב. כתב שמנהג החת"ס בהיותו בפ"ב לקדש אחר תפילת מוסף ואילו הסעודה אכל לאחר מכן, ובספר חוט המשולש מנכדו של החת"ס כתב בעמ' מ"ב: "דרך זקני היה לעשות קידוש בפת שחרית, ובסעודת הצהרים בירך על כוס יין שהוא עיקר קידושא רבה"): "ובלילה הרהר רבינו ז"ל על מה עשה לו האי סיבה שבימי זקנותו יאמר עליו אחר פומבי, שהוא פושע ישראל ח"ו? ונפל בדעתו אפשר משום שעבר על דברי חזו"ל עם הארץ חסיד אסור לגור

המקפידים.

עם הארץ ברגל

כח. רמב"ם פרק ט"ז מהלכות טומאת אוכלין הלכה י':

כל ישראל מזהרין להיות טהורים בכל רגל מפני שהם נכונים ליכנס
במקדש ולאכול קדשים¹⁹⁹...

ובהלכות מטמאי משכב ומושב בפרק י"א כתב הרמב"ם (הלכה ט'-יא):

בשכונתו. ועדיין לא נתישב דעתו, כי אמר הלא הייתי יודע מהאי גמרא, ולמה לא נתן ה' מיד בהעתי
לזכור האי גמרא... שוב אמר נתתי שמחה בלבי... על זה הייתי מצטער כל ימי, הלא יעמדו על ישראל
טרים ביאת הגואל ב"ב רועים רעים בעלי לשון, בעלי זרעו, בני ערב רב, כמבואר מתני' ובגמ' וזוהר,
וההרתי א"כ יהיו המנהיגים, ח"ו לא יזכר עוד שם ישראל בזמן ההוא, הראה לי הקב"ה כמה גדול
הוא מה שאמרו חכז"ל, למה ניתנה תורה לישראל – לפני שהן עזין, חזו אני זקן ורב גדול ובקהילה
גדולה ובישיבה גדולה וכמה ת"ח ורבנים באים לקבל פני, ואפילו הכי אמר האי אכסנאי ע"ה שאני
ח"ו מפורשעי ישראל, למה מפני שהוא ראה מאבותיו שעושין קידוש בצהרים ואני לא עשיתי כן,
א"כ איפוא לא אחיפש עוד ישראל מאמונתם, כי הנאמנים לה' לא ישאו פני איש ... (עין חוט
המשולש הנ"ל, שכתב את סיפור המעשה בשינוי).

¹⁹⁹ טור או"ח תר"ו: "ונהגו לטבול בערב י"ה ואמר רב עמרם טובל אדם בשעה ז' ומתפלל מנחה
ואמר רב סעדיה בעלייתו מלטבול מברך על הטבילה וכתב א"א הרא"ש ז"ל ואין דבריו נראין בזה
שלא מצינו בתלמוד רמז לטבילה זו... ואי משום דרבי יצחק דאמר (ר"ה טז) חייב אדם לטהר עצמו
ברגל היינו לטהר עצמו מכל הטומאות ואף מטומאת מת ולהזות עליו ג' וז' והאידנא אין לנו טהרה
וכיון שאין בעלי קריין טובלין כל השנה אין חובה לטבילה זו ואין לברך אלא שנהגו העולם לטהר
עצמם מקרי בי"ה וסמכוה על מדרש של פירקי ר"א שנקיים כמלאכי השרת בי"ה". אמנם לפי הטעם
של אכילת קדשים שכתב כאן הרמב"ם – אין טעם זה תקף ביום הכיפורים.

טומאת עמי הארץ ברגל, כטהורה היא חשובה שכל ישראל חברים
הן ברגלים²⁰⁰ וכליהם כולם ואוכליהם ומשקיהן טהורים ברגל מפני
שהכל מטהרין עצמן ועולים לרגל, לפיכך הן נאמנים כל ימות הרגל
בין על הקודש בין על התרומה²⁰¹. משעבר הרגל חוזרין
לטומאתן²⁰².

(י) הפותח חביתו ברגל והמתחיל בעיסתו ועבר הרגל הרי שאר
החבית ושאר העיסה בחזקת טומאה שהרי נגעו בו ע"ה ואף על פי
שלא נגע בה אלא בזמן שהוא כחבר אינה טהורה אלא בימי הרגל
בלבד
(יא) אחר הרגל במוצאי י"ט היו מטבילין כל הכלים שהיו במקדש
מפני שנגעו בהן עמי הארץ ברגל בשעת החג...

הצורך לטהר את הכלים אחר הרגל ואי האפשרות להמשיך לאכול מחבית
שהחל לאכול בה ברגל – אינה מלמדת שלאחר הרגל מי שאכל מחבית
זו נטמא למפרע²⁰³ או שהעבודות שנעשו בכלי המקדש נפסלו למפרע

²⁰⁰ גמ' נדה דף לד. (דברי רבא): "וטומאת עם הארץ ברגל, כטהרה שוינהו רבנן דכתיב ויאסף כל
איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים הכתוב עשאן כולן חברים". ובירושלמי חגיגה פרק ג' הלכה
ו': "א"ר יהושע בן לוי [תהילים קכב ג] ירושלם הבנויה כעיר שחבורה לה יחדיו עיר שהיא עושה
כל ישראל לחברים מעתה אפילו בשאר ימות השנה א"ר זעירה ובלבד בשעה ששם עלו שבטים"
(ועיין גם ירושלמי ב"ק פ"ז ה"ז) ומסתבר שאף שציינו לפסוקים, לא מדובר בדין הנדרש מהפסוקים,
שהרי טומאת עם הארץ הינה גזירת חכמים. ועיין משנה חגיגה כו. שבירושלים בשעת הרגל נאמנים
גם על התרומה (וכך פסק הרמב"ם שבפנינו) ומשמע שלא דוקא מפני צורך אכילת טהרות קבעו
כן (ועיין עלי תמר לירושלמי חגיגה ה"ל). אמנם, הרמב"ם שכתב שנאמנים ברגל, לא תיחס את
הנאמנות רק לירושלים והעיר על כך בערוה"ש העתיד, משכב ומושב, סימן קכ"א.

²⁰¹ יש לעיין האם עמי הארץ נאמנים ברגל, אחר ששאלו אותם וענו שהמאכל טהור וכו', או שכלל
אין צורך לשאול, וברגל נחשבים כולם טהורים כפי שעולה מתחילת דבריו שכליהם ואוכליהם
טהורים, והצורך בנאמנות בדיבור היא במקרה בו שואלים את עם הארץ (לא לגבי עצמו) לגבי מאכל
כלשהו וכדו' (שאינו שלו) האם הוא טמא או טהור. ועיין הערה 214.

²⁰² עיין במחלוקת בגמ' בביצה יא:.

²⁰³ רש"י בחגיגה כו. ד"ה "לא יגמור" כתב: "אע"פ שברגל הן טהורים, לא שטהרתן טהרה, אלא
שברגל הכל חברים, אבל לאחר הרגל – מגעו טמא למפרע כדאמר במתניתין, עבר הרגל מטבילין
כלי העזרה מפני שנגעו בהם עמי הארץ ברגל". ועיין ערוה"ש העתיד, הלכות משכב ומושב סימן
קכ"א סעיף ה' ואילך, שדן האם הרמב"ם מודה לרש"י בדבר (ובספק הגמ' האם ברגל אחר טהור
ויוכל לגמור החבית). ותמוה, שא"כ כל אלו שמכו על עם הארץ רגלים ואכלו טהרות על גביו, אכלו
למפרע בטומאה וכו' וגם לא נזהרו ממגעו – ועתה יטבלו ויעשו תשובה על הנהגתם ברגל? ובספר

ממחמת הטומאה, אלא כל שעשה ברגל טהור היה. ונמצא, שמדובר בהרחקות וזהירות שאינן מעיקר הדין.

ועצם העובדה שעם הארץ נאמן ברגל יש לעיין האם היא מעיקר הדין או מניעת מחלוקת וקטטה. ומטעמו של הרמב"ם, שהכל נטהרים ברגל²⁰⁴, נראה שעל פי עיקר הדין הם נאמנים ואחר הרגל נוהגים שוב בהרחקות של כל השנה (שלעיל הצענו שמעיקרא גזירת טומאת עם הארץ הינה הרחקה ולא מעיקר הדין²⁰⁵ – עיין לעיל בדברי החזו"א והרמב"ם באות כו-כז)²⁰⁶.

אמנם המשל"מ בפרק ט"ז מטומאת אוכלין הלכה י' כתב שדברי הרמב"ם, שהכל נטהרין ברגל אינם הטעם העיקרי²⁰⁷:

והנראה אצלי בדעת רבינו הוא שעיקר הטעם הוא לפי שחכמים לא רצו לגזור טומאה על ע"ה ברגל משום שהכל מתקבצין בירושלים ואם היינו גוזרים עליהם טומאה הוה אתו לאינצויי והיה כל אחד ואחד עושה במה לעצמו²⁰⁸ ומצאו טעם להיתר זה לפי שהכל מטהרין עצמן ברגל אבל לאחר הרגל שבטל עיקר הטעם חזר הדבר לעיקרו.

אבן יעקב (הרב מעסקין) בהשמטות למסכת חגיגה אות ה' (דף פ:): כתב שההתייחסות היא "לגברא" ולא לחפצא, וצ"ע.

²⁰⁴ ואינו חושש שעמי הארץ נטמאו לאחר שנטהרו ללא תשומת לב.

²⁰⁵ כלומר, ברור שהחשוד איו נאמן מעיקר הדין, אבל ההכללה האומרת שכל מי שאינו חבר שקיבל עליו נאמנות, לא נאמנים לו – הינה בכלל הרחקה שמעבר לעיקר הדין. ואכמ"ל במחלוקת האם סתם אדם בחזקת נאמן או ההיפך – עיין שו"ע יו"ד סימן קי"ט סעיף א' לגבי מי שאין מכירין אותו ובנו"כ שם.

²⁰⁶ עיין שו"ת בנין אב חלק ד' סימן ע"ט אות ד' שכתב שמחלוקת בבלי וירושלמי היא, האם בפועל טהורים עמי הארץ ברגל או רק שלא גזרו עליהם – עי"ש בהרחבה ובהערה הבאה.

²⁰⁷ אולם עיין במתורתו של רבי פנחס, חלק א' עמ' ס"ב, שנקט שדברי הרמב"ם כפשוטם ועמי הארץ מקפידים על טהרה ברגל ודייק ששיטת רש"י (עיין דבריו בהערה 203) ותוס' (חגיגה כב. ד"ה "לא") שזו תקנה מיוחדת.

²⁰⁸ כלומר, ברגלים נקטו כשיטת רבי יוסי (עיין בטבלה באות ד').

לדבריו ברור הדבר שמעיקרא טומאת עם הארץ במשך כל ימות השנה הינה גזירה מדרבנן, גזירה שאינה תקפה ברגל מחשש שכל אחד יעשה במה לעצמו ויפרדו זה מזה. אולם כאשר סר החשש, חוזרת הגזירה למקומה. ונימוקו של הרמב"ם שכולם נטהרים ברגל, אינו כי אמתלא ולא עיקר הדבר²⁰⁹. ויש לעיין בדבריו מדוע הרמב"ם לא כתב במפורש שהסיבה היא מניעת הפירוד, וצ"ע.

כט. על פי המשל"מ, טהרתו ונאמנותו של עם הארץ ברגלים איננה נובעת משינוי שקורה לעם הארץ מחמת קדושת המועד ולא נאמר שיש לו 'אימה' מיוחדת ברגל שבגינה עתה הוא נאמן²¹⁰. העליה לרגל אינה משפיעה על אישיותו או ידיעותיו או זהירותו בענייני טומאה וטהרה (במיוחד לשיטת המשל"מ לעיל)²¹¹ וסיבה חיצונית (שהיא חשובה בפני עצמה), היא שגורמת להבדל בין הרגל לבין שאר ימות השנה.

²⁰⁹ לדבריו יש לומר, שאף ברגל ישנם חששות, שמא ע"ה לא נטהר כראוי או נטמא שוב לאחר שנטהר בלא ששם לב לדבר וכו'.
ויל"ע, האם עם הארץ עצמו שנוחר לו מאכל מחבית שנטל ממנה ברגל ועתה רוצה לקבל עליו דברי חבריו, יפירוש ממאכל זה או שביחס אליו עצמו אין חשש – ועיין בדברי החזו"א לעיל אות כו בחילוק בינו לבין אחרים.

²¹⁰ אמנם בלהורות נתן, מועדים ב' עמ' רל"ז, נקט שברגלים אימת "מורא מקדש עליו" (וידמה לאימת שבת – לקמן אות לא), ויל"ע האם נקט זאת כטעם הלכתי או כחלק מדרשה.
ולגבי קדשים נאמר בירושלמי פרק ד' מחלה הלכה ד': "דרבי הושעיה תמן אמר אימת קדשים עליו ואינו נותן לכהן דבר שאינו מתוקן".

אמנם אם ננקוט ש"אימת שבת עליו" כוללת גם יו"ט, האם נוכל לומר שמעשה ביו"ט או לפחות בשבת שברגל יהיה עם הארץ נאמן מחמת האימה שיש לו בימים אלו (ולפי"ז יל"ע מדוע הוזקקו לתקנה מיוחדת ביו"ט לטהר מאכליו וכו', אם אכן ביו"ט יש לו אימה) ? אמנם, אימת שבת שעל עם הארץ, נאמרה ביחס למעשרות (עיין לקמן אות לא ואילך) ולא ביחס לטהרות. ויתכן שהטעם הוא שביחס למעשרות מדובר בשאלה אחת (האם מעושר או לא) אבל ביחס לטהרות יש צורך בזהירות מופלגת יותר ובקיאיות גדולה יותר, ואף אם תהיה לו אימת שבת – הוא יכול לטעות. ועיין אות לב.

²¹¹ אמנם בפסוק בפש' ראה (דברים, י"ד כ"ד) נאמר: שאכילת מעשר שני בירושלים יש בה תועלת: "למען תלמד ליראה את ה' אלוהיך כל הימים". אולם ברגלים לא נאמר טעם זה במפורש ועוד שלימוד היראה כנראה מחייב רצון ללמוד יראת ה'.

עם הארץ בשבת

ל. משנה דמאי פרק ד' משנה א':

הלוקח פירות ממי שאינו נאמן על המעשרות ושכח לעשר²¹²
ושואלו בשבת, יאכל על פיו. חשכה מוצאי שבת – לא יאכל עד
שיעשר²¹³...

ובירושלמי שם הלכה א':

חברייא בשם רבי יוחנן, מפני כבוד שבת התיירו. אם מפני כבוד
שבת, למה לי שואלו? על ידי עילה²¹⁴.

על פי טעם זה, היתר הנאמנות בשבת מצטרף לשאר קולות שנאמרו
בדמאי (עיין לעיל אות כא). ואם ננקוט שמעיקרא גזירת דמאי איננה
מעיקר הדין אלא תוספת עליו, מובן שחכמים יכולים שלא להחיל גזירה
זו בשבתות מפני כבוד השבת (ועיין שם לעיל).

לא. הסבר נוסף לדין המשנה, בהמשך דברי הירושלמי הנ"ל:

²¹² האם דוקא בשכחה? ועיין ב"ח יו"ד סימן קי"ט.

²¹³ כלומר, הנאמנות מוגבלת לשבת בלבד ולאחר שבת אינו יכול להמשיך ולאכול מאותם פירות עצמן.

²¹⁴ בפשטות הכוונה היא שאף שעיקר ההיתר הוא מפני "כבוד שבת", יש למצוא לכך "עילה" וזאת על ידי תשובתו של אותו אדם למרות שאינו נאמן במעשרות (ועיין מש"כ לגבי הרגלים לעיל בהערה 201 שאין צורך לשאול, ונראה ששם המטרה היא לחבר את כל ישראל, משא"כ כאן המטרה היא לכבוד שבת של השואל). ואמנם הפני משה ביאר באופן שונה: "למה לי שואלו. יאכל כך בלא שאלה והרי עיקר ההיתר מפני כבוד שבת הוא? ומשני על ידי עולי עולה כלומר עושי עולה והן שאין נוהגין במעשרות ועל פיהם אם אומרים מתוקנים הם - הוא שהתירו לסמוך עליהם מפני כבוד שבת, ואם נתיר אותן בלא שום שאלה הרי זה כמחזיק ידי עושי עולה שיאמרו הרי החברים לוקחים מאתנו פירות ואינן מקפידין לשאול ואתו לאמנועי טפי מלתקן פירותיהן".

ר' ביבי בשם רבי חנינא אימת שבת עליו והוא אומר אמת²¹⁵.

ואם אימת שבת עליו בדה תנינן חשיכה מוצאי שבת לא יאכל עד
שיעשר ?

מפני אחד שאין אימת שבת עליו (פני משה: ר' ביבי בשם ר' חנינא אמר
היינו טעמא מפני שאימת שבת עליו. וירא מלשקר ואומר האמת. בדה
תנינן וכו'. בתמיה ואמאי לא יאכל גם במוצאי שבת אם סומכין עליו
שאומר האמת ותיקנן ? מפני אחד שאין אימת שבת עליו. כלומר החמירו
חכמים שלא יאכל אחר השבת מפני שיש אחד שאין אימת שבת עליו
ומשקר ומיהו בשבת עצמו לא גזרו מפני האחד והלכו אחר הרוב).

והרמב"ם בפירוש המשנה דלעיל כתב:

אמרו בתלמוד בטעם היותו נאמן בשבת אימת שבת עליו. כלומר
שעמי הארץ חמורה בעיניהם העבירה בשבת מחמת חומרת היום,
ולכן לא נחוש שישקר.

ועל פי דברי הרמב"ם לעיל (אות כ'), אין הכרח שעמי הארץ משקרים
בימות החול (כפי שכתב בפני משה הנ"ל), אלא בימות השבוע גזרו
עליהם שלא יהיו נאמנים ובשבת לא חלה גזירה זו, וקצ"ע מדבריו
בפירוש המשנה שבפנינו. ויתכן שבימות החול חלקם משקרים וחלקם
אינם משקרים וגזרו על כולם, ובשבת חומרת השבת, מועילה שלא ישקרו
גם אלו שמשקרים בחול, וצ"ע.

לב. אימת שבת שחלה על עם הארץ, האם תתן לו נאמנות רק לענין מעשרות
או גם לדברים נוספים. ולגבי נאמנותו של עם הארץ ברגל ביחס לטהרות

²¹⁵ ובירושלמי שם מבואר שעל פי ההסבר הראשון (כבוד שבת) גם אם שאל את עם הארץ ביום
חול – תועיל תשובתו לגבי שבת, אבל אם הטעם הוא מפני "אימת שבת" תשובת עם הארץ תועיל
רק אם שאל ונענה בשבת עצמה (ויל"ע אם שאל בשבת זו, האם תועיל תשובתו לגבי שבת הבאה).

ותרומה, לא הוזכר שבשבת שברגל הוא נאמן לטהרות מחמת 'אימת שבת', כך שמסתבר יותר לומר שמדובר בהלכה מיוחדת במעשרות²¹⁶.

אמנם הדרכ"ת ביו"ד סימן ס"ג ס"ק ל"ד כתב בדין בשר שנתעלם מן העין שניתן להתירו בשבת אם ניכר בטביעות עין:

ועיין בספר דרכי הוראה²¹⁷ חלק ב' פרק נ"ז שיצא לדון בדבר חדש דדוקא בחול אין עם הארץ נאמן²¹⁸ אבל בשבת יש להקל לסמוך גם אטב"ע של ע"ה. וכדאשכחן בפ"ד דדמאי דע"ה שאינו נאמן על דמאי מ"מ בשבת נאמן ומפרש בירושלמי מפני שאימת שבת על ע"ה ואינו משקר בשבת.

ובדרכי הוראה (שציין אליו הדרכ"ת) רצה מתחילה לומר שעם הארץ יהיה נאמן בשבת להעיד בטביעות עין להתיר עגונה, אולם לא הכריע כך למעשה בעגונה אלא רק ביחס לבשר שנתעלם מן העין.

ולכאורה, דבריו מחודשים, כיון שהנימוק של "אימת שבת" נאמר רק ביחס למעשרות ולא הורחב לעניינים נוספים, אף שיל"ע מה טעם הדבר – ועיין לקמן.

לג. תוס' כתובות דף נה : :

²¹⁶ עיין הערה 210.

²¹⁷ הרב אליאשב"ר.

²¹⁸ בבאר היטב ס"ק ה' צייין לתשובת הנחלת שבעה סימן ע"ה: "נראה לי דשרי אפילו לרב, מהא דכתב הבית יוסף ביו"ד (סימן ס"ג ד"ה ועל) בשם הרמב"ן, שכל אדם נאמן לומר טביעות עין יש לי בו, ואין צריך תלמיד חכם בדוקא ומכל מקום צריך שידקדק יפה בדבר עכ"ל. ומה שכתב שמכל מקום צריך שידקדק יפה בדבר, רצונו לומר שצריך טביעות עין גמור כמו שכתב הרשב"א, ולא שעם הארץ אינו נאמן בטביעות עין קל, רק חיישינן שמא העין משקרו, כי סבור שמכירו ואינו מכירו. וזה לשון הרמב"ן שמכל מקום צריך שידקדק יפה בדבר. וכן כתב הבית יוסף עוד בשם האור זרוע דאפילו עם הארץ נאמן. וטביעות עין עדיפא מסימנא".

עם הארץ ירא לשקר בשבת בדבר שאינו מעושר משום דשבת קובעת למעשר...

בימות החול קיימת מציאות של 'אכילת עראי' שאיננה מחייבת לעשר את הפירות ועם הארץ שיודע מכך מיקל לעצמו בכל אכילה מחמת ההיתר של אכילת ארעי ללא מעשר ולכן אינו נאמן על המעשרות בימות החול. אבל בשבת שעם הארץ יודע שכל אכילה מחייבת לעשר – הרי הוא נאמן²¹⁹. ונמצא שיש טעם מדוע האימת שבת, מהווה נימוק יחודי להלכות תרו"מ. אבל בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה ופשוט הירושלמי לעיל, לא מצאנו שטעם הנאמנות בשבת הוא מחמת איסור אכילת עראי, ולשיטתם יל"ע מדוע נאמר כלל זה רק לגבי מעשרות.

מה מקורה של 'אימת שבת' שנותנת נאמנות לעם הארץ בשבת? הרמב"ם בפירוש המשנה כתב שחומרת היום גורמת לו (אות ל'). ובעלי תמר על הירושלמי דמאי פרק א' הלכה א'²²⁰ ציין לשיטת היראים סימן ת"י:

מורא שבת. כשם שצוה הב"ה לתת מורא וכיבוד למקדש כך צוה לתת לשבת שהרי הוקשו זה לזה דכתיב את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו ומהו מורא שבת שיחשוב אדם בלבו לכבד את השבת ולשמור ולהיות חרד על הדבר ולא מן השבת אתה ירא אלא ממי שהזהיר על השבת²²¹.

²¹⁹ מהר"ם שיף שם על דברי התוס': "והוא דבחול סבר דליכא כ"כ איסור ולא חמירא דהא כ"ע אוכלין אכילת עראי אבל בשבת סבור דחמירא איסורא טפי מלאכול טבל בשבת מבשאר ימים ואומר האמת ומ"מ לא סמכין על כך לאכול מזה אף בחול מפני שאפשר לתקן".

²²⁰ עיי"ש בהרחבה וגם ביחס ליו"ט ר"ה ויום הכיפורים.

²²¹ באור על ספר המצוות לרס"ג (הרב פערלא) עשין עשה י"ג: "וזה דבר חדש לא ראיתי לו חבר בראשונים ז"ל. זולת מה שראיתי להרוקח (סי' רצ"ו) שכתב וז"ל ובתחילת התורה רמז שבת ירא

ולשיטה זו – אימת שבת על עם הארץ, היא אינה דבר הבא מאליו, אלא מצוה שגם עם הארץ זהיר בה והתוצאה היא שאינו משקר בשבת, אולם סמכו על כך דוקא למעשרות וכן"ל.

חבר כיום – על מי ניתן לסמוך לענין מעשרות

לו. ²²²חבר שמקבל עליו לאכול חולין בטהרה, ודאי שאינו קיים היום. אמנם רמי בר חמא סבר שאין לצרף את רב מנשיא בר תחליפא לזימון כיון שחשב שהוא עם הארץ (ברכות מז:), אף שמדובר אחר החורבן ובבבל ודאי שלא נהגו לאוכל חולין בטהרה ומוכח שאף לא נהגו בענייני חברות לענין חולין בטהרה, בדברים אחרים המשיכו לנהוג בענייני חברות, וכך כתב בתשובות הרי"ד סימן נ"ה:

ורב דאשכחן בירושלמי דהוה אכיל חולין בטהרה²²³, נראה לי דוקא כשהיה דר בארץ ישראל קודם שירד לבבל אבל לאחר שירד בבבל לא היה יכול להזהר.

בראשי"ת אותיות שב"ת יר"א על שם את שבתותי תיראו עכ"ל עיין שם. ודבריו תמוהים וסתומים לכאורה. אבל דבריו ז"ל מבוארים על נכון ע"פ דברי הרא"ם ז"ל שהבאתי... ועי"ש. ועיד יל"ע שבסוגיית הגמ' ביבמות מפורש שבמקדש יש יראה ובשבת שמירה, ולא נזכרה שם יראה במקדש. אמנם בגמ' ביבמות צג. : "דתניא, למען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים - אלו שבתות ויו"ט" (ועי"ש לאיזו הלכה נאמר). ועיין רש"י תענית ח: ד"ה "יראי שמי" שביאור שאלו "שומרי שבת", ועיין קונטרס מורא שבת.

²²² לקמן נדון בקצרה האם יש חבירות בזמן הזה והאם יש אפשרות לסמוך זה על זה ללא קבלת חבירות, ויש להאריך, ואכמ"ל.

²²³ ירושלמי, שבת פרק א' הלכה ג'.

ורב הונא שהניח דברי חברות²²⁴ נראה לי שדברי חברות אינן לאכול חולין בטהרה בלבד אלא להזהר מכל דבר שהחמירו עליו חכמים ואע"פ שאכילת חולין בטהרה מפורשת...מכל מקום דברי חברות רבים הם וגם כולם²²⁵ צריך לקבל עלי²²⁶...

ורב הונא שפירש מדברי חברות ונעשה גבאי, לא בעבור הטומאה כעסו עליו רבה ורב יוסף, אלא שהתחיל לזלזל בדברי חכמים ונעשה גבאי, אבל בטומאה כולן היו טמאין בבבל, ואין להם טהרה כל זמן שהם עליה כאדם העומד בבית הקברות...

ולמדנו מדבריו שקיימת חברות אף כאשר טהרה אינה נוהגת. ומכאן דנו אחרונים, כיצד אנו מאמינים זה לזה בענייני מעשרות, והלא אין אנו מקבלים חברות ומי שלא קיבל על עצמו חברות אין להאמינו לענין מעשרות²²⁷. ובספר בטוב ירושלים עמ' רנ"ג נכתב שהרב בן ציון יאדלר שהשיג על הפרשת תרו"מ קיבל עליו (נאמנות) בפני הבר"ץ של העדה החרדית להיות נאמן על המעשרות²²⁸. וכתב החזו"א בשביעית סימן י'

²²⁴ בכורות לא. (שנעשה גבאי והורידו אותו מחברותו).

²²⁵ הגהת המו"ל.

²²⁶ וכראיה ציין למשנה בדמאי פרק ב' משנה ג': 'ר' יהודה אומר אף לא יגדל בהמה דקה ולא יהא פרוץ בנדרים ובשחוק ולא יהא מטמא למתים ומשמש בבית המדרש אמרו לו לא באו אלו לכלל'. וראיתו מדברי ר' יהודה, וצ"ע. ועיין הערה 52.

²²⁷ עיין רמב"ם פרק ט' ממעשר הלכה א' שגזרו על כך - לעיל אות כ' ועליו לנהוג גם בהנהגות המחייבות אותו וכגון שלא להתארח אצל עם הארץ (משנה דמאי, פרק ב' משנה ב').

²²⁸ בספר משפטי ארץ על תרו"מ (עיין במבוא) הסיק מכאן שחובה לקבל נאמנות בפני ת"ח (אמנם ת"ח עצמו נאמן בלא קבלה (עי"ש) וע"ע תל תלפיות נ"ז במאמרו של הרב פנחס ברונפמן, אור לנתיבתי (הרב שוב), חלק אהל שרה סימן י"ח. ועיין תשובות והנהגות חלק ד' סימן רנ"א מי ראוי להיות משגיח, הליכות שדה 61 במאמרו של הרב מרדכי עמנואל, ובספר חוט שני בענייני יו"ד עמ' תי"ד כתב שמרן החזו"א "אמר בזמנו על השגחת הבר"ץ שהיה נחשב להשגחה הכי טובה, שאולי דין הפירות כדמאי, והיינו לגבי הקולות של דמאי, מרן הגרי"ז זלה"ה היה מחמיר בביתו, דכיון דליכא קבלת חבריו, אין סומך אלא על בני ביתו שדינן כמוהו".

ועיין בהקדמה לספר הקלין שבדמאי שכתב כיום להפריש בביתו כיון שיש לחוש שאין מי שנאמן על המעשרות. וכן בהקדמה למשפטי ארץ תרומות ומעשרות בשם הגרי"ש אלישיב (לגבי בעל נפש).

ס"ק ח':

ואין לנו חברים במסורת אבותינו. אילו באנו לקבוע חברים, ראוי לנו לקבוע לחברים כל אותן שאין בהן פחיתויות של ע"ה ולגזור עליהם דין חבר שלא יקבלו מעתה לחברתם ע"ה... ומ"מ כל שלא קבענו חברים נמי נוהג דין דמאי, ואין זה שהוא חבר רשאי ליקח מעם הארץ ולסמוך עליו שהוא מעושר.

ויש מקום לומר לחומרא... וכל זמן שלא קיבלו היה דינן כע"ה, ולא היה חבר שלא קיבל אוכל על יד חבריו שלא קיבל. ולפי"ז בזמן הזה, ג"כ אין אדם אוכל על יד חברו, ואין אדם נאמן על חבריו שעושר, וא"כ אף בני ביתו אין נאמנים עליו, וצריך כל אחד לעשר מה שהוא אוכל.

אבל אין הדבר מסתבר, אלא הקבלה תיקנו למיגדר מילתא²²⁹, אבל כל שלא נקבע הדבר, כל חבר הוא נידון כמו שהוא באמת וכמו שכתבנו לעיל, וכן מנהג שחברין מאמינים זה לזה, ומנהג ישראל תורה...

ונראה דבריו "נידון כמו שהוא באמת... וכמו שכתבנו לעיל" כוונתם לדבריו (שם, ס"ק ז'), שאדם הראוי להיות חבר, אבל לא קיבל על עצמו חבירות, יכול לסמוך על אדם בדרגתו²³⁰ שאף הוא ראוי לקבל חבירות אבל בפועל לא קיבל והם נאמנים זה על זה.

והגרי"ש אלישיב זצ"ל בהערות לסוטה כב. כתב ש"אפשר" שמשגיח כשרות אף שלא קיבל על עצמו נאמנות למעשרות, ניתן לסמוך עליו. והטעם הוא, שאף שהוא חשוד על המעשרות, הוא אינו חשוד על הגזל, וכיון שמקבל משכורת עבור עבודתו "אם לא יעשה עבודתו אמונה, נמצא גזלן הוא שהרי בדמים שכרוהו, בזה כבר נאמן דחשוד על הגזילה לא קתני, וא"כ יש מקום להקל בזה". ואמנם, רש"י כתב במפורש שאין למנות ע"ה לאפוטרופוס כיון שהוא חשוד על הגזל (עיין הערה 38) ועיין גם בהערה 66. ועיין בטבלה (אות ד') בדרגות השונות של עמי הארץ ובהערה 181. ואמנם אף אם אינו חשוד על גזל (לקחת לעצמו), עדיין קיים חשש החלפה על ידו כשיש לו סברת הוראת היתר – עיין חולין ו: .

²²⁹ עיין הערה 57 שם הורחבו הדברים.

²³⁰ עיין הערה 57 שם הובאו דבריו.

ובשו"ת מנחת שלמה חלק ג' סימן ס"ב אות ג' כתב:

נראה הטעם ששומרי תורה נוהגים היום שמאמינים זה לזה לענין מעשר אף על גב שלא קבלו עליהם חברות... אפשר דההוא משום דדוקא בזמן חז"ל שקבעו סדר של קבלת חברות, לכן כל מי שלא קבל עליו חברות תיקנו לחושבו כע"ה, משא"כ בזמננו שאין סדר כזה חזר הדבר לדינו דמי שהוא בחזקת כשרות נאמן. ומי שאינו בחזקת כשרות גרע טפי מע"ה שבזמן חז"ל ואינו נאמן אף על תרומה גדולה, וכל המושג של דמאי אינו שייך כלל בזמננו²³¹ [ועיין בחזו"א שביעית סי' אות ח"²³² שכתב דגם בזמננו כל שלא קבענו חברים שפיר נוהג דין דמאי ומ"מ כתב דכל אלה שראויים להיות חברים שפיר מאמינים זה לזה ומנהג ישראל תורה]²³³.

גם אפשר דדוקא בזמן שרוב ע"ה היו מעשרים וחשו רבן למיעוט שאינם מעשרים תיקנו את הענין של דמאי... משא"כ בזמננו דלא שייך לומר רוב ע"ה מעשרין חזר הדבר לדינו. ואין לומר דכיון שכבר גזרו שוב אי אפשר לבטלו...

עם הארץ כיום

לז. האם במציאות המוכרת לנו קיימות הגדרות עם הארץ, ואם כך האם דינו נוהגים כיום ? מדברי תוס' (לקמן אות מב) מוכח שהתה בפניו מציאות

²³¹ דמאי עליו תיקן יוחנן כה"ג את תקנתו.

²³² עיין הערה 57 לגבי בעלי הדרגה השניה, שהם ראויים לקבל חבירות אבל בפועל לא קיבלו, שהם נאמנים זה על זה.

²³³ ועיין שו"ע יו"ד קי"ט סעיף א', רמ"א יו"ד סימן קכ"ז סעיף א'. ובשו"ת דבר יהושע חלק ג' אבהע"ז סו"ס כ"ו וחלק ד' סימן מ"ז דן האם סתם אדם נאמן באיסורין כשהרוב אינם נאמנים, ובפסקי דבר יהושע הלכות עדות עמ' ע"ב סיכם את שיטתו: "וגם בזמן הזה שבעוה"ר רוב ישראל שבכל העולם אינם בגדר זה, כל זמן לא נולד ספק בכשרותו של איש זה, הרי הוא בחזקת כשרות, ומעשים שבכל יום שבית דינים בישראל מקבלים עדות ממי שאינם מכירין אותם. אמנם כל זה הוא בעדות ממון, אבל באיסורין צריכין שיהיו מוחזקים בכשרות".

של עם הארץ. וברור שמציאות של אדם שהינו בדרך ארץ אבל אינו בתורה קיימת היום שזו המשמעות הפשוטה של "עם הארץ" כפי שהגדירה הרמב"ם (לעיל אות א'), אולם ההגדרות ההלכתיות שנתפרשו בגמ' (עיין בטבלה באות ד'), יש לעיין האם קיימות במציאות שלנו, וברור שישנם אנשים אינם קוראים קריאת שמע וכדו' (אחת מהגדרות עם הארץ), אולם בדרך כלל נלוות לכך עבירות נוספות, כך שיתכן שיש להם גדר י'רשע' שחמורים יותר מהגדרת עם הארץ (כפי שכתב בקצרה במנחת שלמה - בסוף האות הקודמת, אמנם כתב שאין כיום דין ע"ה לענין דמאי).

והחזו"א (שביעית י' ס"ק ז') כתב שמי שמתמיד לעבור על לאו מן הלאוין שרוב ישראל משמריין, הינו בכלל עם הארץ²³⁴. ויש לעיין האם דבריו תקפים גם ביחס לביטול עשה, וגם לא ביאר כיצד להחיל את דבריו במציאות בה רוב ישראל אינם שומרי תורה ומצוות – ועיין לקמן (ובאות מא בדברי המשנה ברורה).

לח. החזו"א בשביעית סימן י' ס"ק ז' הסתפק האם הגדרת עם הארץ כמי שקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים מצויה כיום:

²³⁴ עיין הערה 24.

וגדרו של ע"ה... דאפילו קרא ושנה ולא שמש ת"ח ה"ז עם הארץ...
 בחד צד גרועים מאותן שלא שנו, דהא קרו לה התם²³⁵ רשע ערום
 ומגוש²³⁶... ונמצא לדידן אין לנו ענין קרא ושנה ולא שימש [ואולי
 הוא בזמננו ג"כ שמשנתן סדורה להן בקופיא²³⁷ ואינם יודעים לעיין
 ולהבין ומתגאין נגד רבותינו היודעים התורה באמת, ואינם
 שומעים להם ואינם נכנעים להם²³⁸].

ובאמונה ובטחון פרק ג' אות כה כתב החזו"א:

ומסקינן ברכות מ"ז ב' אפי' קרא ושנה ולא שימש ת"ח ה"ז ע"ה.
 וכתב הגרי"ס ז"ל באחת אגרותיו דשימש ת"ח עכשו היינו המשא
 ומתן העיוני העמוק של הפוסקים המסור בידינו במסורה מאנשי
 כנסת הגדולה שנמסר להם מן הזקנים ומן הנביאים עד שמגיעים
 אלינו כל אותן הדברים שנאמרו למשה מסיני וזה שלא עמל בלימוד
 הגמ' ולא יגע בתורתן של ראשונים בשנים רבות כדי השיעור
 המספיק להקנות לו בינה היתירה להבין באור הבהיר בהיות
 דאביי ורבא שלל מנפשו בהכרח את שם חבר וחז"ל כדי להעיר את
 האדם לשקידת התורה לא נשאו פני העצל הלזה וקראוהו בשם עם
 הארץ ושללו ממנו זכויות מיוחדות ואפשר דעליו נאמר לא ע"ה
 חסיד.

²³⁵ סוטה כב: - שיטת עולא. ופירש"י שם: "ולא שימש תלמידי חכמים - ללמוד סברת הגמרא
 בטעמי המשנה מה הם רשע הוא שאין תורתו על בורייה ואין ללמוד הימנו שע"י הטעמים יש חילוק
 באיסור והיתר ובדיני ממונות ולזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר כדאמר בכמה דוכתי מ"ט אמר
 מר הכי ומר הכי ואמר מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך וערום הוא שהשומע את קולו שונה
 משניותיו כסבור הוא שבקי בטעמיהם ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים".

²³⁶ ועי"ש גם לומר ההיפך.

²³⁷ לימוד שטחי ולא מעמיק, ועיין רש"י יומא נ: ד"ה "או דילמא" - שהתרגום של המילה "ויצף"
 הינו "מקופיא".

²³⁸ מעשה איש חלק ב' עמ' ס"ט: "מעשה בת"ח ידוע שהיה חולק על החזו"א וצ"ל. מעיד רבי
 אליקים שלזינגר: אמר לי מרן הגרי"ז מבריסק וצ"ל על ת"ח זה שהוא עם הארץ ונימק כיון שאינו
 יודע להעריך את מי שגדול ממנו בתורה סימן שהוא עצמו עם הארץ". ובהערות ציין לדברי החזו"א
 שבפנינו, ולכאורה יש להעיר שהחזו"א לא דן על ת"ח החולק על הגדול ממנו כי אם על מי שמשנתו
 בקופיא.

מי שלא שימש ת"ח אף שקרא ושנה הינו עם הארץ לא 'במהות' כי אם לשלול ממנו זכויות (כגון, אין לזמן עימו – עיין בטבלא לעיל, ולא להאמינו – עיין אות כו ושם בדברי החזו"א).

ואף שדברי החזו"א באמונה ובטחון שונים (בחלקם) מדבריו בספרו בהל' שביעית, המשותף הם הוא שחוסר עיון בלימוד מחשיב את האדם כעם הארץ. ולפי דבריו באמונה ובטחון נראה שמציאות זו יכולה להיות תקפה בכל דור ודור (האם מעמיק דברי הראשונים וכו'). ובספקו בהלכות שביעית, יתכן לבאר שמי שלימודו רק מקופיא וגם אינו נכנע כנגד רבותינו, שהוא 'רק' ספק עם הארץ - כיון שיתכן שהוא אפילו בדרגה נחותה יותר מעם הארץ.

לט. בגמ' בנדרים דף יד. דנה הגמ' על היתר נדרים, שעל פי דין הנדר לא חל בהם. ומבואר, שלמרות שהנדר אינו נדר, אם הנודר הוא עם הארץ, יש להחמיר עליו ולחייבו התרת נדרים, כדי שלא יקל ראשו לנודר נדרי אמת, משא"כ בתלמיד חכם, שגם אם אירע לו לומר נוסח זה, הרי זה אקראי בעלמא ולא יבוא להקל בנדרים (ועי"ש בפירוש רש"י)²³⁹. וכתב על כך בשו"ת הרשב"א חלק ג' סימן שי"ד:

...אלא שאני חוכך דשמא גם זה אסור לעם הארץ כדי שלא יקל ראשו... וכולי עלמא השתא כעמי הארץ שהרוב אינן בני תורה.

ועל פי דבריו פסק הרמ"א ביו"ד סימן ר"ה סעיף א' לגבי הנדרים

²³⁹ רמב"ם פרק ב' מנדרים הלכה י"ב: "אם היה עם הארץ מראין בעיניו שזה נדר ושהוא אסור ופותחים לו פתח ממקום אחר ומתירין לו ובין שהיה תלמיד חכם או עם הארץ גוערין בהן ומלמדין אותן שלא ינהגו מנהג זה בנדרים ולא יהיו נודרין דרך שחוק והתול".

הנ"ל²⁴⁰:

יש אומרים דבזמן הזה לכולי עלמא דיינינן להו כדין עם הארץ, לפי שרובן אינן בני תורה (תשובת הרשב"א).

האם דברי הרשב"א הינם תיאור כללי למציאות "בזמן הזה" או דוקא לענין נדרים שאנשים אינם זהירים בהם, בבית הלל (על השו"ע כאן) כתב:

ואפשר דלענין זה דווקא החמיר הרשב"א שצריך [התרה לחומרא]²⁴¹,

ובערוה"ש בסעיף ד' כתב:

ולבד זה יש מהגדולים שפקפקו בעיקר הדבר לדון את כולם כע"ה דא"צ כאן ת"ח רק שלא יהיה ע"ה ורובן אינם עמי הארץ ולכן אף דלא דיינינן דין ת"ח בזמה"ז שגם על זה יש שצווחו ככרוכיא מ"מ בזה פשיטא דאינם כע"ה.

וכנ"ל, לא התברר האם הדיון הינו רק ביחס לנדרים או אמירה כוללת, וכן האם יש מקום להשליך מהמציאות של הרשב"א למציאות של ערוה"ש והמציאות כיום.

ונראה להוכיח שהרמ"א (שכתב להלכה את תשובת הרשב"א שכיום כולם כעמי הארץ), נקט זאת רק לענין נדרים שהרי כתב ביו"ד סימן שס"א סעיף

²⁴⁰ השו"ע השמיט, אולם כתב את תשובת הרשב"א בב"י (ועי"ש ברשב"א נימוק נוסף לגבי הנידון שבפניו אולם הרמ"א השמיטו), והעיר על כך בבית הלל על הרמ"א.

²⁴¹ עיין ביאור הגר"א בהפניותיו האם אנו "בני תורה" לענין קבורה ביו"ט שני.

א', שלמרות שאין לבטל תורה עבור לוויית אדם שלא קרא ושל שנה²⁴²:

ווי"א דעכשיו מן הסתם מבטלין, שאין לך אחד מישראל בזמן הזה שאינו במקרא או במשנה²⁴³.

כלומר, אין עם הארץ מסוג זה. ואף שבהלכות נדרים כתב שיש לדון את כולם כעמי הארץ, יש לומר שהיינו דוקא לענין נדרים, אא"כ נאמר שעם הארץ שלא קרא ולא שנה אין אצלנו, אבל חסרונות אחרים שמכלילים אדם בכלל עם הארץ, קיימים, וצ"ע.

מ. שו"ת חות יאיר סימן ט"ו:

אופן שלת"ח א"צ התרה כדמחלק בש"ע סי' ר"ה ור"ח, הלא איתא בהגה' שם סי' ר"ה דבזמן הזה לכ"ע דיינין כעם הארץ.

אולם בסימן ע' כתב החות יאיר:

שכ"כ במרדכי פרק מקום שנהגו סי' תתקיי"ט נשאל למהר"ם היאך אוכלים בסעודות נשואין בת ת"ח לעי"ה²⁴⁴ והשיב לכן נהגו לומר שירות ותשבחות להקב"ה להללו על החסד שעשה עם אדם וחווה...

²⁴² שזו אחת מהגדרות עם הארץ כנ"ל אות ד'.

²⁴³ הב"י שם כתב: הריטב"א בפרק ב' דכתובות (יז. ד"ה וה"מ למאן) כתב כלשון הזה למאן דלא קרי ותני אמרו בשאלות דבעשרה סגי ומיהו כתוב בספר מצות לרבינו משה מקוצי דעכשיו בכל אדם מישראל מבטלין מן הסתם שכולם מלאים מצות כרימון ואין לך אחד מישראל שאינו או במקרא או במשנה ולאשה בעשרה סגי לה עד כאן לשון הריטב"א ז"ל. ובהערות לריטב"א בהוצאת מוסד הרב קוק, כתב שלא נמצא בסמ"ג שלפנינו (והסמ"ג הוא שעורר על מצות תפילין שהיתה רפויה בימיו ואע"פ כן סובר שאין עמי הארץ שלא קראו ולא שנו).

²⁴⁴ שאינה נחשבת סעודת מצוה, על פי האמור בגמ' פסחים דף מט. "תניא, רבי שמעון אומר: כל סעודה שאינה של מצוה - אין תלמיד חכם רשאי להנות ממנה. כגון מאי, אמר רבי יוחנן, כגון בת כהן לישראל, ובת תלמיד חכם לעם הארץ. והרמב"ם בהלכות דעות פרק ה' הלכה ב' כתב לגבי החכם: "ואין ראי לו לאכול אלא בסעודה של מצוה בלבד כגון סעודת אירוסין ונישואין, והוא

ומי"מ פשוט שלא נצרך מהר"ם לכל זה רק בנישואין דבת ת"ח לע"ה
מש"כ בשווין (ולעד"ן דאין לנו ע"ה שדברו חכמים פה²⁴⁵ כמו שאין
ע"ה שאמרו בו ששה דברים בפסחים פרק ג' יע"ש).

ולכאורה החות יאיר סותר את עצמו, בתשובה ט"ו כתב שכיום כולם עמי
הארץ, ואילו בסימן ע' כתב שאין לנו ע"ה דברו חכמים ?

יתכן לישב שבסימן ט"ו כתב את דברי הרמ"א ובסימן ע' את שיטתו שלו,
אולם כיון שמדובר בתשובות להלכה, תמוה שלא יזכיר את שיטתו שלו
גם בסימן ט"ו.

ונראה לומר שכפי שכתב תוס' יש הרבה ענייני עם הארץ (לעיל אות יד),
והחות יאיר בסימן ע' דייק וכתב "דאין לנו ע"ה שדברו חכמים פה" –
ונראה שכונתו לדין בו הוא עסק והוא נישואי בת ת"ח לעם הארץ
שחכמים כתבו על כך דברים חמורים (עיי' בטבלה באות ד') והוא בע"ה
בדרגה נמוכה שהיא לשיטתו אינה קיימת היום וגם עם הארץ לגבי נאמרו
ששת ההלכות במסכת פסחים (עיי' בטבלה), הינו בדרגה נמוכה שאינה
קיימת בזמנו.

אולם, לגבי נדרים, יתכן שמדובר בעם הארץ שדרגתו גבוהה יותר ומה
עוד שיתכן שמדובר רק ביחס לנדרים וכנ"ל, וצ"ע.

שיהיה תלמיד חכם שנשא בת תלמיד חכם". וכתב הכס"מ: "ואין ראוי לו לאכול וכו'. נראה שזהו
דרך מוסר דאילו בסוף אלו עוברין לא אמרו אלא כל סעודה שאינה של מצוה אין ת"ח רשאי ליהנות
ממנה כגון מאי א"ר יוחנן כגון בת כהן לישראל ובת ת"ח לעם הארץ, דמשמע דוקא הני לפי
שיורדים מגדולתם אבל שוים שרי". כלומר, בת ע"ה לבת ע"ה אין קפידא, ויתכן שזו גם סעודת
מצוה (ועיי' במפרשי הרמב"ם שם).

²⁴⁵ שו"ת טוב טעם ודעת מהדורא תליתאי א' סימן רס"ג: "גם לישא בת כהן אין נראה לאסור בזה
דהש"ס לא אסרו רק בבית כהן לע"ה ובזה"ז ליכא ע"ה הנקרא בשם ע"ה". ודברי החו"י הובאו גם
בפת"ש אבהע"ז סימן ב' ס"ק ט'.

מא. המשנ"ב בסימן תט"ו ס"ק ב' ציין רק לדברי החות יאיר בסימן ע':

נשואי בת כהן לישראל ע"ה או בת ת"ח לע"ה אינה סעודת מצוה
[גמרא] ובתשובת חו"י כתב דעכשיו אין לנו ע"ה שדברו חכמים כאן
[אם לא כשידוע שהם מזלזלים במצות דלא עדיפא מע"ה המוזכר
בש"ס]²⁴⁶.

ובשער הציון בס"ק ו' הוסיף:

(ו) (אם לא שידוע...) והם גריעי מעם הארץ דאף אם שני הצדדים
הם אנשים כאלו אין בהם משום סעודת מצוה, דמצוה להתרחק
מאנשים כאלו שלא יבאו ללמד ממעשיהם, וכל שכן שלא להתקרב
ולשמח בשמחתן²⁴⁷.

מדברי המשנ"ב עולה שדבריו של החות יאיר, אינן קביעה כללית, ויש
לבחון בכל תקופה, האם קיימת מציאות של עם הארץ. ואמנם המשנ"ב
לא פירש מה היא הגדרת "מזלזלים במצוות" שאינם עדיפים מעמי הארץ,
והחזו"א ביאר שכאשר אדם מזלזל בלאוין שרוב ישראל משמרים הרי
הוא עם הארץ (עיין אות יג), ויל"ע האם דברי החזו"א הינם כשיטת
המשנ"ב²⁴⁸.

מב. אף אם ננקוט שמציאות של עם הארץ תקפה גם היום, יש לדון האם דיניו
נוהגים היום. לגבי זימון למדנו שאין לזמן עם עם הארץ, אולם לשיטת ר'

²⁴⁶ המשך דברי הביאור הלכה: "וכ"ש אם הוא בת ע"ה לע"ה דלכו"ע הוי סעודת מצוה אכן אם
ידוע שלא ינהגו שם כדת וירקדו שם בחורים ובתולות יחד בודאי אין כאן מצוה לערב כדי לילך
לשם ולשמחם ועיין לעיל בס' של"ח בבה"ל ד"ה להקל. וגדולה מזו כתבו הפוסקים באה"ע ס'
ס"ב דאין נכון לברך בכגון זה שהשמחה במעונו, אם לא שבהליכתו שם יוכל למנעם מזה בכגון זה
בודאי מצוה לילך שם".

²⁴⁷ משמע, אילו היו עמי הארץ לא היה חמור כ"כ, אבל כאן הם בדרגה נמוכה יותר שאין זו כלל
סעודת מצוה (עיין הערה 244). ויש לעיין האם שער הציון שכתב שמצוה להתרחק מהם היינו רק
על ת"ח או על כולם שהרי הריחוק מעמי הארץ הינו על ה"חברים" ולא על כל אדם, וצ"ע.

²⁴⁸ ועיין שו"ת יחו"ד חלק ה' סימן ס"א, לגבי נישואין.

יוסי שמקבלים עדות מעם הארץ²⁴⁹, כתב תוס' בברכות דף מז: שגם מזמנים עימו כיום:

אמר רב הונא הלכה כאחרים - והאידנא אין אנו מדקדקים ורגילים אנו לזמן בעם הארץ, כדאמרינן בחגיגה (פ"ג דף כב.) כמאן מקבלינן האידנא סהדותא מע"ה כמאן כרבי יוסי כדי שלא יהא כל אחד הולך ובונה במה לעצמו.

כלומר, אף שהיה ראוי להתרחק מהם (או מחשש שיכשילו אותנו או מחשש שנלמד מדרכיהם או כעונש להם – עיין אות ד'), אין לנהוג הנהגה זו כיום כדי למנוע מציאות בה הם יבנו במה לעצמם²⁵⁰. וכתב השו"ע באו"ח סימן קצ"ט סעיף ג':

עם הארץ גמור מזמנין עליו בזה"ז²⁵¹.

ולכאורה נדייק מדבריו שאף עם הארץ בדרגה נמוכה מזמנים עליו, ומציאות זו של עם הארץ קיימת גם היום, רק לא מחילים עליה את דין

²⁴⁹ עיין אות ד' בטבלה.

²⁵⁰ אמנם, עיין בשו"ת בנין אב חלק ד' סימן ע"ט אות ד' סייג וביאר: "שגם אם יש מקום לצרף עובר עבירות לזימון משום איבה, עכ"פ אלה שעשו בתי כנסיות לעצמם... כמו הרפורמים... הקראים, ודאי אין לצרפן לזימון, ויש לפרוש מהן ובזה לא חיישינן לאיבה". ומבאר שלגבי נאמנות של עמי הארץ ברגלים, מדובר בעמי הארץ שעולים לרגל "ומתקרבים ומקיימים מצוות" והכל אמור "בשעה שעמי הארץ מבקשים להביא שמן ויין למקדש ומשתדלים לפי מושגיהם לעשות אותו בטהרה וכן בטומאת ע"ה ברגל, בשעה שהם עושים מצוות, יש להקפיד שלא להרחיקם משום איבה שלא יבנו במה לעצמם וישרפו פרה לעצמם וה"ה בקבלת עדות ובזימון, מדובר כשעם הארץ בא למסור עדות בדין תורה וכן מבקש לברך ברכת הזימון, בזה יש לקרבו... אבל מי שכבר בנה במה לעצמו, כופר בתורה ואינו מעוניין לא בקדושה ולא בטהרה, יש להתרחק ממנו ואין מקים להקל עמו את הקולות שהקילו עם עמי הארץ לפי שכל קולות אלה הותרו רק כשהם מתקרבים ומצוה לעינו לקרבם לתורה, אבל מי שהתרחק מהתורה אין להתקרב אליו". ואכמ"ל בישום הדברים במציאות המוכרת לנו. אמנם, אם מדובר בכופר או מחלל שבת בפרהסיא, אין זה כלל בגדרי עם הארץ אלא זו מדרגה לעצמה. ואכמ"ל.

²⁵¹ כל עוד אינו רשע ובעל עבירות - עיין משנ"ב וביאור הלכה ומ"מ הוא עצמו חייב בזימון, וגם יצטרף לשלושה מזמנים, ע"ש בביאור הלכה.

עם הארץ – ועיין לקמן.

מג. ולגבי עדות, ששיטת ר' יוסי שמקבלים עדות מעם בארץ כדי שלא יבנה במה לעצמו (חגיגה כב. – לעיל אות ד') פסק השו"ע:

מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, הרי זה בחזקת רשע ופסול לעדות מדבריהם. לפיכך אין מוסרים עדות לעם הארץ, ואין מקבלים ממנו עדות, אלא אם כן הוחזק שעוסק במצות ובגמילות חסדים ונוהג בדרכי הישרים ויש בו דרך ארץ, אף על פי שהוא עם הארץ ואינו לא במקרא ולא במשנה²⁵².

שתי דרגות של עם הארץ נאמרו כאן, וקבלת עדות הינה רק מהדרגה הגבוהה יותר ולמרות שעל פי דין אין מקבלין עדות מעם הארץ גם בדרגה זו – עתה מקבלים משום טעמו של ר' יוסי²⁵³. ומכאן שגם לגבי זימון שמזמנים עם הארץ על פי שיטת ר' יוסי (כמבואר בתוס' לעיל אות מב) מדובר בעם הארץ ברמה הגבוהה יותר.

²⁵² המשך דברי השו"ע: "נמצאת אומר כל ת"ח בחזקת כשר, עד שיפסל וכל עם הארץ בחזקת שהוא פסול, עד שיחזק שהולך בדרכי הישרים. וכל מי שמקבל עדות ע"ה קודם שתהיה לו חזקה זו, או קודם שיבואו עדים ויעידו שהוא נוהג במצות ובדרך ארץ, הרי זה הדיוט, ועתידי ליתן את הדין, שהרי מאבד ממונן של ישראל על פי רשעים (טור בשם הרמב"ם)".

²⁵³ כך ביאר בבאר הגולה אות ג'.

"ולא עם הארץ חסיד" / הרב נח ליפשיץ

כפי שהתבאר לעיל אין הגדרה אחידה למונח "עם הארץ" (וכפי שכתבו התוס' בסוטה דף כ"ב ע"א ד"ה כל, והרא"ש בפסחים בסוף פרק אלו עוברין, ועוד רבים).

להלן אעמוד בקצרה על הדרגה המשובחת יותר שבעם הארץ, המוצאת את החיובי שבו (ועיין לעיל אות א' בדברי הרמב"ם).

על המשנה באבות (פ"ב מ"ו) "אין בור ירא חטא, ולא ע"ה חסיד", כתב הרשב"ץ בפירושו, מגן אבות, כדלהלן:

"אין בור ירא חטא: בור הוא שאין לו תורה ואינו יודע בטיב מו"מ, ובזה הוא גרוע מע"ה, כי ע"ה אע"פ שאין בו תורה, יש בו דרך ארץ ועוסק בישובו של עולם... ובפרק היה נוטל (סוטה כ"ב ע"א) אמרו, קרא ולא שנה ה"ז בור...

אבל עם הארץ אפשר לו להיות ירא חטא, שהוא עוסק בדרך ארץ ומתרחק מהאונאות והגזילות והרביות וכיו"ב, ואפילו לא למד לעולם, וכ"ש שאם זה ע"ה הוא אותו שהזכירו חכמים ז"ל בסוטה בפרק היה נוטל ובפרק שלושה שאכלו (ברכות מ"ז ע"ב) שהוא מי שקרא ושנה ולא שימש ת"ח, כ"ש שאפשר לו להיות ירא חטא אבל א"א לו להיות חסיד, שהוא לעשות לפנים משורת הדין, כי לא נתנה מידה זו אלא למי שעסקו בתורה וכל ימיו מטהר מחשבותיו בזכות הנפש להוסיף בכל יום מעלות בנפשו ולזה נקרא ע"ה, שהוא ממיישבי הארץ ומתערב עם חבריו וכל עסקו אינו אלא להתנהג עמהם בדרך ארץ להתאהב אליהם".

העולה מדברי הרשב"ץ הוא, שעם הארץ אותו הזכירו חכמים הוא מי שקרא ושנה והוא ירא חטא, אלא שלא שימש תלמידי חכמים, ולא הגיע לדרגת "חסיד" שהוא מי שעוסק בתורה וכל ימיו מטהר מחשבותיו. ובביאור דבריו, במהדורתו של הרב

אליהו זיני שליט"א כתב בהערה:

"וכמה דברי רבינו אלה חשובים בכל דור ודור, ובפרט בדורנו, שרבים המתיימרים להיות למדנים אינם מסוגלים להבין שרבים מעמי הארץ ישרים מאוד ויראי חטא..."

וגם במחזור ויטרי, בפירוש על מסכת אבות במשנה שם כתב, "ולא ע"ה חסיד, אבל אפשר להיות ירא חטא".

ובספר "מדבר קדמות" לחיד"א, מערכת ע' אות ח' כתב:

"עמי הארץ כמדבר שאינו מגדל פירות ויש להם זכות בשביל שעונים אמן וזה ומדברך נאווה".

וכתב שם המגיה ב"מקדם לעין" (לר' שלמה אהרן ורטהיימר מירושלים) אות ד':

"דורש מדברך בתרי אנפי מלשון מדבר ומלשון דבור, שעמי הארץ אינם בקיאים להתפלל רק עונים אמן שהוא דבור אחד וזו הזכות עומד להם כמ"ש גדול העונה אמן יותר מן המברך".

הרי שפעמים ודרגתו של ע"ה בעבודת הקב"ה גבוה יותר מזו של הבר אוריין.

הדברים האמורים עולים בקנה אחד עם הכתוב בספר מסילת ישרים, המבוסס כידוע על הברייתא של רבי פינחס בן יאיר (ע"ז כ' ע"ב):

"תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות. נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות..."

התנא באבות לא נקט "ולא ע"ה זהיר", שהיא הפחותה שבמידות, וגם לא נאמר "ולא ע"ה זריז" שהיא המידה השניה, וכן הלאה. אלא, "ולא עם הארץ חסיד". חסידות היא המידה הששית שבמידות, וקרובה מאוד למדרגה הגבוהה ביותר. הרי שעם הארץ יכול להיות זהיר בעבודת ה', יכול להיות זריז בעבודת ה' ואפילו פרוש וגם טהור, רק אינו מגיע למידת החסידות. ומידת החסידות מיוסדת על, "יסודות חכמה רבה ותיקון המעשה בתכלית אשר ראוי לכל חכם לב לרדוף אחריו כי רק לחכמים להשיגו באמת, וכן אמרו ז"ל (אבות ב' ד') ולא ע"ה חסיד". (מסילת ישרים פרק י"ח ד"ה אך מציאות).

והנה, אם עם הארץ שבמסכת אבות נמצא רק בדרגה אחת בלבד הפחותה ממידת החסידות, כפי שמתוארת במסילת ישרים, רק יחידי סגולה ועובדי ה' באמת, ראויים להגיע לדרגה שכזו. ואולי זה הבסיס לדברי הרשב"א בתשובה, שבזמנינו, כולם נחשבים כע"ה.

אמנם שם, בפרק ה', הדן "בביאור מפסידי הזהירות וההרחקה מהם" שהיא המידה הראשונה כתב המסילת ישרים:

"וכבר זכרנו שהיא המצטרפת יותר לאדם לשיגיע אל הזהירות וכמאמר רבי פינחס "תורה מביאה לידי זהירות". וזולתה לא יגיע אליו כלל והוא מה שאמרו ז"ל (אבות ב' ו') ולא עם הארץ חסיד, וזה כי הבורא יתברך שמו שברא היצר הרע באדם הוא שברא התורה תבלין וכמו שאמרו ז"ל (קידושין ל' ע"ב), בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין. וע"ה אין בו תורה".

וא"כ יש לשאול, אם התורה היא המביאה לידי זהירות, מדוע כתב התנא ולא ע"ה חסיד, היה צריך לכתוב "ולא ע"ה זהיר"? אלא צ"ל שגם בע"ה יש תורה. ראשית, הרי כבר נאמר שעם הארץ הוא גם מי שקרא ושנה. שנית, כל אלה שמתנהגים בישובו של עולם, (ועל אחת כמה וכמה, בישוב א"י) ונוהגים ביושר והם יראי חטא, בעצם התנהגות זו יש בהם תורה. אמנם תורתם אינה מגעת לדרגתו של ת"ח

העוסק בתורה, ואינם ברמה שכתב החזון איש, שחוסר עיון בתורה והעדר היגיעה בתורתם של ראשונים במשך שנים רבות מחשיב את האדם כעם הארץ, מ"מ גם להם יש תורה, וזו היא מעלתם של אותם עמי הארץ.

קונטרסי ועד טוב

- ❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.
- ❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.
- ❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.
- ❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.
- ❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז.
- ❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אב תשע"ז.
- ❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.
- ❖ האם הולכין בממון אחר הרוב – חשון / כסלו תשע"ח.
- ❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.
- ❖ ראוי לבילה – שבט תשע"ח.
- ❖ באים כאחד – אדר תשע"ח.
- ❖ אי אפשר לצמצם – ניסן תשע"ח.
- ❖ כדי דיבור – אייר תשע"ח.
- ❖ חכמה ואינה מלאכה – סיון תשע"ח.
- ❖ אדם בהול – תמוז תשע"ח.
- ❖ לכשיטמא יטהר – אלול תשע"ח.
- ❖ תרתי דסתרי – חשון תשע"ט.
- ❖ תדיר ושאינו תדיר – כסלו תשע"ט.
- ❖ אין אדם משים עצמו רשע – שבט תשע"ט.
- ❖ אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת – אדר א' תשע"ט.
- ❖ פרהסיא – אדר ב' / ניסן תשע"ט.
- ❖ התחלה בזמן האסור וסיום בזמן המותר – אייר תשע"ט.
- ❖ ויתור משלו עבור פיקוח נפש של חבריו – סיון תשע"ט.
- ❖ לאו המחזק את העשה – אב/אלול תשע"ט.
- ❖ לבוד – אלול תשע"ט.
- ❖ רוב – מרחשון תש"פ.
- ❖ אונס ביום אחרון – כסלו/טבת תש"פ.
- ❖ כלי שני – טבת/שבט תש"פ.
- ❖ מי יפקח את הנפש / שבט תש"פ.
- ❖ אונס ושוגג בפיקוח נפש / אדר-ניסן תש"פ.
- ❖ פסול עדות – האם יבוא להעיד ? / סיון תש"פ.
- ❖ פס"ר דלא ניה"ל – דרגת האי נוחות – תמוז תש"פ.
- ❖ גרמא בשבת, הותרה או נאסרה – אלול תש"פ / תשרי תש"פ.
- ❖ מיעוט המצוי – חשון תש"פ/א' כסלו תש"פ.
- ❖ העין יכולה לראות – טבת תש"פ.
- ❖ אין המחשבה הולכת אלא אחר העובד – שבט תש"פ.
- ❖ אם רצה להקריב מקריב – אדר תש"פ.
- ❖ דרך המלאכה על פי שעתה ומקומה – ניסן תש"פ.
- ❖ תוקפו של חיוב שבטלה סיבתו – סיון תש"פ.
- ❖ טומאת התהום – תמוז תש"פ.
- ❖ מעשה שבת שהתבטל – אב תש"פ.
- ❖ ספיקא דרבנן – אלול תש"פ/א' תשרי תש"פ.
- ❖ כפיה במצוות – מרחשון תש"פ.
- ❖ טעות בשיקול הדעת – כסלו תש"פ.
- ❖ דבר התמוה לרבים – טבת תש"פ.